

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

1

ROČNÍK 40, 1989

CENA 15 Kčs

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

OBSAH

Viktor Krupa: Pojmová vzdialenosť a účinnosť metafory	3
Mirek Čejka: Přání jako intenzionální stav a promluvový akt	10
Eva Tjibenská: Kauzativne konštrukcie z hľadiska sémantickej štruktúry	21
Peter Ďurčo: Motivovanosť frazeologických jednotiek a typológia ekvivalentov	33

Diskusie

Juraj Dolník: Jazyk ako konkrétny systém	42
Jozef Piaček: (Seba) reflexívny sprievod výskumu jazyka	51

Rozhľady

Juraj Šikra: Komunikačný a sociolingvistický výskum v NDR	57
---	----

Správy a posudky

Päťdesiate narodeniny doc. Jána Sabola. J. Horecký	66
Súpis prác doc. Jána Sabola za roky 1958—1987. L. Dvonč	68
Životné jubileum doc. Viery Budovičovej. J. Horecký	84
Na šesťdesiatku dr. Jany Dvončovej. P. Žigo	86
Súpis prác Jany Dvončovej za roky 1978—1988. L. Dvonč	87
Burica, M.: Dialektika a štruktúra. J. Horecký	88
Functionalism in linguistics. J. Nekvapil	91
Reader in Czech sociolinguistics. J. Bosák	94
Montgomery, M.: An introduction to language and society. M. Bázlik	96
Konferencia o funkčnej lingvistike a dialektike. A. Jarošová	98
Seminár o plánových jazykoch. P. Žigo	101
III. medzinárodný konges Európskej lexikografickej asociácie. P. Ďurčo	103

СОДЕРЖАНИЕ

Виктор Крупа: Смысловая дистанция и действенность метафоры	3
Мирек Чейка: Желание как интенциональное состояние и речевой акт	10
Эва Тибенска: Каузативные конструкции с точки зрения семантической структуры	21
Петер Дюрчо: Мотивированность фразеологических единиц и типология эквивалентов	103

Дискусия

Юрай Долник: Язык как конкретная система	42
Иозеф Пячек: (Само)рефлексивное сопроводительное осознание при языковедческих исследованиях	51

Обзор

Юрай Шикра: Коммуникативное и социолингвистическое исследования в ГДР	57
---	----

Сообщения и рецензии

К пятидесятилетию доц. Яна Сабола. Я. Горецки	66
Список работ доц. Яна Сабола опубликованных в период 1958—1987 гг. Л. Двонч	68
Жизненный юбилей доц. Веры Будовичовой. Я. Горецки	84
К шестидесятилетию д-р Яны Двончовой. П. Жиго	86
Список работ Яны Двончовой опубликованных в период 1978—1988 гг. Л. Двонч	87
Бурица, М.: Дialektika и структура. Я. Горецки	88
Функционализм в языкознании. Й. Неквапил	91
Антология чешской социолингвистики. Я. Босак	94
Монтгомери, М.: Введение в изучение языка и общества. М. Базлик	96
Конференция Функциональная лингвистика и диалектика. А. Ярошова	98

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

1

ROČNÍK 40, 1989

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

The Linguistic Journal

of the Ludovít Štúr Linguistic Institute of the Slovak Academy of Sciences

Volume 40, 1989

Published semianually in 104 pp.

by the VEDA, Publishing House of the Slovak Academy of Sciences

Address of the Editorial Board:

813 64 Bratislava, Nálepková 26, Czechoslovakia

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries — except West Germany — distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany

Лингвистический журнал

Института языкознания им. Людовита Штура Словацкой академии наук

Том 40, 1989

Издается два раза в год на 104 стр.

ВЕДА, издательство Словацкой академии наук

Адрес редакции: 813 64 Bratislava, Nálepková 26, Чехословакия

Подписки принимает: SLOVART Ltd., Bratislava, Leningradská 11

Redakčná rada

J. Bosák (výkonný redaktor), K. Buzássyová, J. Dolník, J. Horecký (hlavný redaktor), J. Kačala, R. Krajčovič, Ā. Kráľ, V. Krupa, J. Mistrik, S. Ondrejovič, Š. Peciar, I. Ripka, J. Ružička, J.

Sabol, E. Sekaninová

POJMOVÁ VZDIALENOSŤ A ÚČINNOSŤ METAFORY

VIKTOR KRUPA

Koncepcia antropocentrickej povahy jazyka sa opätovne zdôrazňuje v európskej i americkej jazykovede. Dôležitosť tohto výstavbového princípu súvisí s jeho prítomnosťou v rozličných oblastiach jazykovej štruktúry. V úsilí odhaliť základné zákonitosti vo sfére lexikálnej a gramatickej sémantiky hlásili sa k nemu stúpenci Whorfovej teórie jazykovej relativity — i jej odporcovia. V Československu na antropocentrizmus jazyka a na jeho význam pre rozličné jazykové roviny upozorňoval najmä V. Skalička. V posledných rokoch o antropocentrickej povahe syntaxe explicitne hovorili P. J. Hopper a S. A. Thompsonová (1980) pri pokuse o vysvetlenie niektorých stránok prechodnosti sloviess pomocou škály aktivity, škály klesajúcej od človeka na jej počiatku cez zvieratá, rastliny, prírodné javy až k inertným objektom na jej samom konci. Na základe aplikácie tejto škály vysvetľujú nerovnakú schopnosť substantív fungovať v postavení agensa prechodnej vety.

Autori štúdie sa však nesústreďujú na rolu antropocentrizmu v gramatike, ale na problematiku slovníka, presnejšie úlohu metafory ako jedného z najdôležitejších prostriedkov štruktúracie a rozširovania slovnej zásoby vo všeobecnosti. Už aj letný pohľad na syntaktickú rovinu nám potvrdil, že základný vetný model či prototypická základná veta — aspoň v jazykoch nášho typu — je taká, v ktorej ľudský činiteľ prostredníctvom svojej aktivity ovplyvňuje alebo vytvára nejaký objekt (porov. Krupa, 1985).

Tento inherentne antropocentrický vetný model sa prostredníctvom mechanizmu známeho pod názvom psychologický artificializmus metaforicky rozšíril aj na iné situácie — na vety, v ktorých vo funkcii gramatického podmetu vystupujú substantíva vzťahujúce sa na zvieratá, rastliny, prírodné javy, ba i na inertné predmety. Takáto expanzia vetného modelu je v súlade s prevládajúcim názorom, že štruktúra jazyka je v zásade skôr jednoduchá, a nie zložitá, pretože si to vynucuje obmedzená kapacita ľudskej pamäti. Komplikácie sa však pritom neanulujú, ale presúvajú sa do sféry aplikácie štruktúry, pričom sa využíva pomerne veľký inventár postupov.

Jedným z takýchto postupov, a azda najdôležitejším, je metafora, ktorá stavia na univerzalistickom antropocentrickom základe a pôsobí usporadujúco

v gramatike aj v slovníku (Lakoff—Johnson, 1980; Givón, 1984; Krupa, 1985).

V slovnej zásobe je metafora súčasťou motivačného mechanizmu, ktorý cez tzv. vnútornú formu lexémy odstraňuje arbitrárnosť vzťahu medzi jazykovou formou a obsahom a ktorý je začlenený do sféry dynamiky slovnej zásoby.

Metafora implikuje prenos, ale metaforický prenos prototypicky vyžaduje istý pojmový odstup medzi doménou tenora a vehikula v metaforickej štruktúre. Ak pripustíme existenciu takéhoto odstupu, takejto vzdialenosti, musíme pripustiť aj to, že jednotlivé metafory sa môžu navzájom odlišovať čo do tejto vzdialenosti, a napokon aj to, že túto vzdialenosť možno v zásade merať. Jeden takýto pokus o meranie podnikla E. J. Weinerová (1984).

Cielom tohto článku je skonštruovať postup, ktorý by umožnil merať pojmovú vzdialenosť medzi zložkami metafory na základe pojmovej klasifikácie lexém. Prirodzene, úplná pojmová klasifikácia slovnej zásoby má skôr filozoficko-encyklopedický charakter, a preto sa tu sústreďíme len na čiastkovú klasifikáciu, ktorá by umožnila hodnotenie štruktúry metafory aspoň na najvšeobecnejšej rovine.

Pod zorným uhlom antropocentrizmu možno pojmové univerzum chápať ako celok usporiadaný po lineárnej škále, na začiatku ktorej sa nachádza doména človeka a za ňou ostatné pojmové domény podľa stupňa vzdialenosti od tejto najvyššej domény. V našej práci rozlišujeme šesť základných domén: (1) doména človeka, (2) doména zvierat, (3) doména rastlín, (4) doména prírodných živlov a javov, (5) doména inertných predmetov, (6) doména abstrakcií.

Prvky týchto pojmových domén sa dajú charakterizovať z troch hľadísk: (1) z hľadiska vnútornej organizácie entít, o ktorých referuje dané jazykové pomenovanie, t. j. z hľadiska anatómie alebo vzťahu časť — celok. (2) Z hľadiska správania a vlastností týchto entít. (3) Z hľadiska vonkajšieho zaradenia, teda postavenia týchto entít vo väčších celkoch, napr. v rodine, spoločenstve, v priestorovej či v časovej konfigurácii a pod.

Distribúcia týchto troch parametrov sa líši podľa toho, o akú pojmovú doménu ide. Vcelku platí, že ich relevantnosť klesá so zvyšujúcou sa vzdialenosťou od domény človeka po antropocentrickej škále.

Treba však zdôrazniť, že takto opísaná antropocentrická škála sa dá využiť na meranie konceptuálnej vzdialenosti medzi dvoma zložkami metafory až po istých nevyhnutných úpravách. V prvom rade si treba overiť adekvátnosť členenia pojmového univerza na šesť diskretných kategórií. Komplikácie vznikajú hlavne preto, že hranice medzi jednotlivými doménami nie sú vždy ostré a vynárajú sa klasifikačné problémy, pretože nie všetky entity a javy sa dajú jednoznačne zaradiť do niektorej z týchto kategórií a vyskytujú sa aj neprototypické entity. Mohli by sme si napr. položiť otázku, či korál možno klasifikovať ako príslušníka domény zvierat alebo ako rastlinu. Takisto nemusí byť úplne jasné, či sú sopky prírodné javy alebo inertné predmety a podobná otázka sa vynára

napr. v súvislosti s vodopádmi. Prírodné, otázky tohto druhu si nekladú kompetentní vedci, ale z hľadiska priemerného, typického, „standardizovaného“ používateľa jazyka môžu predstavovať oprávnené problémy. Odpoveď na klasifikačné otázky tohto druhu býva neraz kultúrne podmienená a správna len v rámci istého jazykového spoločenstva.

Iný vážny problém predstavuje hierarchizácia pojmového univerza. Mnohé binárne klasifikácie trpia sa prílišnou arbitrárnosťou a násilnosťou. Často sme tu konfrontovaní so pseudobinaritou, keď negatívne členy protikladov predstavujú vlastne len viac či menej konvenčné nálepky zanedbateľnej poznávacej hodnoty.

Navrhovaná binárna klasifikácia vychádza z ohraničeného súboru diagnostických klasifikačných kritérií, prijateľných z hľadiska ľudskej taxonómie (ako princípu reálne prítomného v organizácii slovnej zásoby) a vyhovujúcich aj z kognitívneho hľadiska. Predkladané diagnostické kritériá berú do úvahy tieto črty:

- (1) Či uvažovaná lexéma referuje o predmete, ktorý je zmyslovo vnímateľný.
- (2) Či je tento predmet schopný samostatného pohybu.
- (3) Či ide o živého tvora.
- (4) Či je schopný uvažovať ako bytosť, ktorá si uvedomuje sama seba.

Postupnosť, v ktorej sú tieto diagnostické črty usporiadané, koreluje s ich hierarchickou organizáciou. Najinkluzívnejšia je zmyslová vnímateľnosť, pretože sa vzťahuje na všetky pojmové domény s výnimkou poslednej, t. j. abstrákt. Za ňou nasleduje schopnosť samostatného pohybu. Popri ľudských bytostiach a živočíchoch sa za mobilné môžu pokladať iba prírodné živly. Ako sa zdá, táto črta je hierarchicky nadradená aj protikladu živých a neživých entít (vzhladom na postavenie rastlín). Tento protiklad rozdeľuje pojmové univerzum na (a) ľudské bytosti, živočíchy a rastliny, (b) prírodné javy a živly, inertné predmety a abstraktá. (Pravda, je možné pochybovať, do akej miery sa v ľudskej taxonómii rastliny kvalifikujú ako živé.) Celú postupnosť uzatvára schopnosť najvyššej formy duševnej činnosti, ktorá sa viaže iba na človeka, predstavujúceho vrchol existenčnej zložitosti.

Predbežná klasifikácia pojmového univerza je schematicky znázornená v nasledujúcej tabuľke:

Tab. 1. Klasifikácia pojmových domén

	HUM	ANIM	PLANT	NAT	OBJ	ABS
vnímateľné	+	+	+	+	+	-
mobilné	+	+	-	+	-	-
živé	+	+	+	-	-	-
mysliace	+	-	-	-	-	-

(HUM = pojmová doména človeka, ANIM = pojmová doména živočíchov, PLANT = pojmová doména rastlín, NAT = pojmová doména prírodných javov a živlov, OBJ = pojmová doména inertných predmetov, ABS = pojmová doména abstrákt).

Okrem rastlinnej domény by sa dalo pochybovať aj o postavení abstrákt v celej klasifikácii. V navrhovanej schéme zaujímajú najnižšie miesto na antropocentrickej škále. Mohlo by sa namietat, a sú na to isté dôvody, že abstraktá by mali patriť do pojmovej domény človeka, lebo sú výtvormi ľudských bytostí. Podobné námietky by mohli vzniknúť aj v spojitosti so zaradením ľudských výtvorov do domény inertných predmetov. Námietky tohto druhu sa dajú vyvrátiť dvojako. Po prvé prinajmenej vo vedomí tzv. štandardizovaných používateľov jazyka abstraktá i artefakty vystupujú ako objekty existujúce nezávisle od ľudského vedomia a dostávajú sa do interakcie s ľudskými bytosťami takisto ako napr. prírodné javy či inertné predmety nevytvorené ľuďmi. Napokon správnosť takejto interpretácie abstrákt a artefaktov potvrdzujú i také psychologické mechanizmy ako napr. artificializmus. Po druhé navrhnutá škála je antropocentrickou škálou predovšetkým v zmysle miery aktivity. Na začiatku stupnice je ľudská doména ako doména bytosti s najväčšou schopnosťou aktívne vplývať na okolie, so vzrastajúcou vzdialenosťou od domény ľudských bytostí slabne aj miera aktivity, takže javy patriace do domén na konci škály nie sú schopné aktívne vplývať na okolie, iba samy naň pasívne reagujú a často sa dajú chápať ako výsledok pôsobenia aktívnych entít.

Údaje v Tab. 1. nie sú podané spôsobom, ktorý by umožňoval meranie pojmovej vzdialenosti medzi lexémami patriacimi do rozličných domén: najprv bude potrebné upraviť nominálnu škálu tak, aby sme dostali aspoň ordinálnu škálu. Preto jednotlivým diagnostickým kritériám pripíšeme istú konvenčnú váhu, ktorá by adekvátne odrážala stupeň závažnosti pre existenčnú zložitosť. Tá dosahuje maximum pri črte vlastnej jedinej pojmovej doméne (HUM) a minimum pri črte obsiahnutej v najväčšom počte domén (HUM, ANIM, PLANT, NAT, OBJ). Keď jednotlivým črtám pripíšeme hodnoty od 1 až po 4, dostaneme prijateľné východisko pre meranie na ordinálnej škále:

Tab. 2. Upravená klasifikácia pojmových domén

	HUM	ANIM	PLANT	NAT	OBJ	ABS
vnímateľné	1	1	1	1	1	0
mobilné	2	2	0	2	0	0
živé	3	3	3	0	0	0
mysliace	4	0	0	0	0	0
Spolu	10	6	4	3	1	0

Zvážené hodnoty možno použiť na odhadovanie pojmovej vzdialenosti medzi hociktorými dvoma lexémami. Tu sa obmedzíme na meranie pojmovej vzdialenosti medzi dvoma zložkami metafory, t. j. medzi tenorom a vehikulom.

Postup pri meraní pojmovej vzdialenosti medzi tenorom a vehikulom ilustrujeme niekoľkými príkladmi z malajčiny a z maori. Napríklad malajská slovníková metafora *mata air* „prameň“ zahrnuje výraz *mata* „oko“ reprezentujúci vehikulum (priradená hodnota 10) a výraz *air* „voda“ reprezentujúci tenor (hodnota 3), takže pojmová vzdialenosť pre túto metaforu sa dá vypočítať ako $dc = 10 - 3 = 7$. Pre inú malajskú metaforu *gigi hutan* „okraj lesa“ bude príznačná pojmová vzdialenosť $dc = 6$, pretože tenor *hutan* „les“ má priradenú hodnotu 4 a vehikulum *gigi* „zuby“ hodnotu 10. Na väčšej pojmovej vzdialenosti je založená malajská lexikálna metafora *anak panah* „šíp“, v ktorej je tenor reprezentovaný výrazom *panah* „luk“ a vehikulum výrazom *anak* „dieťa“. pretože *panah* „luk“ má priradenú hodnotu 1, kým *anak* „dieťa“ hodnotu 10, ich rozdiel $dc = 10 - 1 = 9$. Malajská slovníková metafora *ibu sungai* „hlavné koryto rieky“ sa skladá z tenora *sungai* „rieka“ (hodnota 3) a z vehikula *ibu* „matka“ (hodnota 10), výsledná pojmová vzdialenosť $dc = 10 - 3 = 7$. Ďalšia malajská lexikálna metafora *buah pikiran* „myšlienka“, skladajúca sa z vehikula *buah* „plod“, „ovocie“ (hodnota 3) a z tenora *pikiran* „myslenie“ (hodnota 0), vyznačuje sa konceptuálnou vzdialenosťou $dc = 3 - 0 = 3$.

Maorijský obrazný výraz *kare a roto* „predmet vášnivej náklonnosti“ pozostáva z tenora *roto* „vnútrajšok“ (hodnota 0) a z vehikula *kare* „drobné vlnky“ (hodnota 3); má pojmovú vzdialenosť $dc = 3 - 0 = 3$. Iná maorijská lexikálna metafora *Ika o te Rangī* „Mliečna cesta“ sa dá rozložiť na tenor *rangī* „nebo“, „obloha“ (hodnota 3) a vehikulum *ika* „ryba“ (hodnota 6), takže výsledná pojmová vzdialenosť $dc = 6 - 3 = 3$.

Všetky doteraz uvádzané metafory sú dvojčlenné, pretože tenor aj vehikulum sú explicitne prítomné v ich povrchovej štruktúre. No slovník každého jazyka obsahuje aj jednočlenné metafory, t. j. také metafory, ktoré sú v povrchovej rovine reprezentované len vehikulom, kým tenor treba dešifrovať. Napr. maorijská jednočlenná metafora *rangī* „náčelník“ je reprezentovaná vehikulom *rangī* „nebo“, „obloha“, kým jej tenor by sa dal definovať približne ako „vodca kmeňa“. Pretože tenoru možno priradiť hodnotu 10 a vehikulu hodnotu 3, výsledná pojmová vzdialenosť $dc = 10 - 3 = 7$. Frekventovaná maorijská lexikálna metafora *ika* „obeť“, takisto jednočlenná, reprezentovaná vehikulom *ika* „ryba“, implikuje tenor „ľudská bytosť zabitá pri obrade alebo v boji“ a jej pojmovú vzdialenosť možno vypočítať ako $dc = 10 - 6 = 4$.

Doteraz sme operovali takpovediac s absolútnymi číselnými hodnotami konceptuálnej vzdialenosti. Hociktorú metaforu však možno chápať ako orientovanú na antropocentrickej škále, pretože je rozdiel, či sa metaforické vehiku-

lum berie z horného alebo z dolného konca tejto škály. Pravda, z domény abstrakcií sa zriedkakedy berie vehikulum. Ostatné domény sa však využívajú.

Keď sa metaforizuje z horného konca antropocentrickej škály, t. j. keď sa vehikulum z domény človeka aplikuje na niektorú z nižších domén (takisto keď sa vehikulum z domény zvierat aplikuje na niektorú nižšiu doménu atď.), t. j. keď pri metaforizácii nastáva pohyb smerom od domény človeka k doméne abstrakcií, možno hovoriť o antropofugálnej metafore. No ak sa metaforizuje od opačného konca škály smerom k doméne človeka, keď sa vehikulum z nižšej domény aplikuje na vyššiu, je vhodné hovoriť o antropopetálnej metafore.

Keď teda vezmeme do úvahy orientáciu na škále, antropofugálnym metaforám pridelieme hodnotu + a antropopetálnym metaforám hodnotu -. V tomto zmysle lexikálnej metafore *mata air* „prameň“ možno prideliť výslednú hodnotu $dc = + 3$, metafore *gigi hutan* „okraj lesa“ hodnotu $dc = + 4$, metafore *anak panah* „šíp“ hodnotu $dc = + 9$, metafore *rangi* „náčelník“ hodnotu $dc = - 7$ a metafore *ika* „obeť“ hodnotu $dc = - 4$.

Otvoreným problémom merania a hodnotenia pojmovej vzdialenosti medzi dvoma zložkami metafory je psychologická relevancia vypočítaných hodnôt pre pôsobivosť metafory, pre posudzovanie jej kvality. Vynikne to pri porovnaní dvoch podobných malajských lexikálnych metafor *gigi rambut* „okraj vlasov“ (doslova *zuby vlasov*) a *gigi hutan* „okraj lesa“ (doslova *zuby lesa*). V zhode s navrhovanou procedúrou metafora *gigi rambut* „okraj vlasov“ by mala hodnotu $dc = 0$ a metafora *gigi hutan* „okraj lesa“ hodnotu $dc = + 7$. Možno však na základe väčšej hodnoty $dc = + 7$ tvrdiť, že metafora *gigi hutan* je pôsobivejšia než metafora *gigi rambut*? Ak by sme mali o tejto otázke uvažovať z hľadiska psychologickej účinnosti, odpoveď by ťažko mohla byť kladná. Reakcia recipienta na metaforu zrejme nezávisí len od pojmovej vzdialenosti medzi zložkami metafory. O psychologickej účinnosti má zmysel hovoriť skôr pri metaforách, ktoré neplnia poznávacie funkcie (vedecké, slovníkové metafora). Najdôležitejšiu úlohu tu zohráva moment novoty, originality metafory v spojitosti so šírkou možných interpretácií a s adekvátnosťou vehikula v danej komunikačnej situácii. Účinná metafora je nevyhnutne kompromisom medzi dvoma krajnosťami — absolútnou originálnosťou (ktorá by viedla k nezrozumiteľnosti) a dokonalou konvenčnosťou (ktorá by zasa bola informačne a esteticky bezcenná). A nie je vylúčené, že aj orientácia metafory (antropofugálnosť resp. antropopetálnosť) je z hľadiska pôsobivosti relevantná, pretože poetické metafora sú veľmi často antropopetálne, kým vedecké a slovníkové metafora bývajú skôr antropofugálneho charakteru. Napokon celková miera účinnosti metafory — ako aj hocija-kého jazykového prejavu — je podmienená aj čisto subjektívnymi faktormi.

*Literárnovedný ústav SAV
Bratislava, Konventná 13*

Bibliografia

GIVÓN, T. S.: *Syntax. A functional-typological introduction*. Vol. 1. Amsterdam — Philadelphia, John Benjamin 1984.

HOOPER, P. J.—THOMPSON, S. A.: Transitivity in grammar and discourse. *Language*, 56, 1980, s. 251—299.

KRUPA, V.: Grammar and reality. A problem of metaphor. In: *Asian and African studies*. 21. 1985, s. 79—88.

LAKOFF, G.—JOHNSON, M.: *Metaphors we live by*. London—Chicago, The University of Chicago Press 1980.

WEINER, E. J.: A knowledge representation approach to understanding metaphor. *Computational linguistics*, 10, 1984, č. 1, s. 1—14.

СМЫСЛОВАЯ ДИСТАНЦИЯ И ДЕЙСТВЕННОСТЬ МЕТАФОРЫ

Резюме

В соответствии с современной ориентацией лингвистики на антропоцентрический характер языка автор статьи предлагает метод, который позволит измерить смысловую дистанцию между компонентами метафоры на основе смысловой классификации лексем. Он различает шесть основных сфер на линейной шкале: 1 — сферу человека, 2 — сферу животных, 3 — сферу растений, 4 — сферу природных сил и природных явлений, 5 — сферу инертных предметов, 6 — сферу абстракций. Метод, используемый при измерении смысловой дистанции между „tenogom“ и „vehikulom“ он иллюстрирует на языках малайском и маори. Действенная метафора является обязательным компромиссом между двумя крайностями — абсолютной оригинальностью (которая бы вела к неясности) и совершенной условностью (которая бы в свою очередь потеряла информационную и эстетическую ценность).

PŘÁNÍ JAKO INTENCIONÁLNÍ STAV A PROMLUVOVÝ AKT

MIREK ČEJKA

0. Řada soudobých filozofických koncepcí považuje přání za jednu z nejelementárnějších kategorií lidského vědomí. Pokusíme se prozkoumat sémantické a pragmatické vlastnosti té oblasti promluvočných aktů (dále jen PA), které by se daly nazvat přáním v širokém slova smyslu. Budeme pro ně užívat názvu desiderativní PA. Předem je třeba upozornit, že je nutno striktně odlišovat desiderativní PA jako kategorii komunikativně pragmatickou od pracích vět jakožto kategorie formálně syntaktické. Prací věty jsou sice typickým prostředkem realizace desiderativních PA, ovšem jen jedním z celé škály takových prostředků; na druhé straně se jimi však nezdá manifestují i jiné PA.

0.01 V padesátých letech se k dané problematice vyjádřil R. Mrázek (1958) v úvodu ke své stati o pracích větách v ruštině. Při své charakteristice místa pracích vět mezi jinými modálními větnými typy využil i sémantickopragsmatických kritérií. Postihl přitom správně, že emotivní složku pracích vět nelze považovat za jeden z charakteristických rysů pracích vět, neboť ty je nutno podle jeho názoru vymezit v rovině modální, kdežto emotivnost je hodnota z roviny odlišné, z roviny, která prochází napříč rovinami ostatními. (Poznamenejme tu ovšem, že podstata přání je vlastně už mimo rámec modalitý sensu stricto.)

0.02 Přáním jako PA se zabývá P. Karlík (1980). Stanoví „pravidla realizace“ ilokučního aktu (rozumí se PA), který nazývá „optativním postojem“ (ve skutečnosti tu jde spíše o podmínky úspěšnosti PA přání), srov. o.c., str. 50: 1. „Přání je pokusem mluvčího přimět potenciálního konatele, aby změnil // zachoval jistý ‚stav věcí‘.“ 2. „Přání může být vyjádřeno i tehdy, když mluvčí abstrahuje od konatele.“ 3. „Přání může být vyjádřeno bez ohledu na to, zda je v silách konatele děj realizovat.“ 4. „Přání může být vyjádřeno i tehdy, je-li fyzická přítomnost adresáta pro mluvčího irelevantní.“ Karlíkova „pravidla“ jsou zřejmě dílem vzájemně v rozporu (2. vs. 1. a 3.), dílem redundantní (4.), dílem nesprávná (1., srov. kritiku Běličové, 1983 b, str. 73). P. Karlík dále via facti redukuje *pragmatickou* problematiku přání na dva v podstatě *sémanticky* pojaté distinktivní rysy (+ VOLITIVNOST, – KOMPETENCE), přičemž jsou oba sporné, neboť nejsou dostačující a druhý z nich není nutný. Karlíkova výsledná klasifikace optativních typů PA neodpovídá ani jeho vlastním teoretickým kritériím a zahrnuje dokonce i tak problematickou „hodnotu optativnosti“, jakou je *zlost* (zastoupenou v dokladech výhradně expresivními frazeologismy s funkcí interjekční). Přiřazování zcela konvencionalizovaných behabitivních kategorií pozdravu, blahopřání a připitku do okruhu „optativnosti“ je z pragmatického hlediska neoprávněné a je jen důsledkem nedostatečného rozlišování jazykové formy, významu a komunikativní funkce výpovědi. (Tuto koncepci v podstatě drží i Crepl–Karlík, 1986, str. 79–82.)

0.03 Po tomto prvním pokusu o aplikaci teorie PA se vrací k naší problematice soustavněji, a to v česko-ruském porovnávacím pohledu, teprve H. Běličová (1983 a, 1983 b). Prací věty nepovažuje za základní komunikativní větný typ, nýbrž za podtyp vět deklarativních. Jako sémantické vlastnosti charakteristické pro tento podtyp uvádí nereálnou „žádoucnost“ (blíže nedefinovanou) a emocionálně hodnotící postoj analyzovaný metodou A. Wierzbické (1969; 1971; 1973) s pomocí sémantického primitivního termínu „dobrý“. H. Běličová chápe přání v užším smyslu, než jak se mu rozumí v této stati; omezuje jeho sféru vlastně jen na případy, které jsou vyjadřovány formálně příznakovými pracími větami s výrazně emotivní významovou složkou. Na rozdíl od R. Mrázka a ve shodě s P. Karlíkem považuje emotivní složku za rys pro přání konstitutivní (srov. dále § 3.11).

0.1 Desiderativní PA tvoří ústřední a nejdůležitější složku jazyka motivace (srov. Nowakowska, 1973, str. 17). Jazykem motivace se rozumí reprezentace motivace lidské činnosti prostředky přirozeného jazyka. Informace o motivaci je pak součástí těch vět, které se nějak týkají hodnocení, zdůvodňování nebo vysvětlování rozhodnutí, která člověk činí nebo hodlá učinit. M. Nowakowska (l.c.) pak všeobecně definuje jazyk motivace jako množinu vět, které ve své (hloubkové) sémantické struktuře obsahují aspoň jeden výraz typu „motivačního funkto-ru ve vlastním slova smyslu“; jde o tyto výrazy: *I wish that* „přeji si, aby“, *I want* „chci“, *I desire* „snažně si přeji, toužím“; *I prefer* „dávám přednost něčemu“; *I like* „mám rád“, *I dream about* „sním o něčem“; dále sem patří podle Nowakowské řada normativních (deontických) motivačních funkto-rů (*musím, měl bych, mělo by se, stačí, je žádoucí, je přiměřené, je dobré, je vhodné, stojí za to, aby* aj.). Ostatní motivační funkto-ry (epistémické, emoční, intenzifi-kační, výsledkové) jsou pro jazyk motivace pouze pomocné. Motivační funkto-ry ve vlastním slova smyslu vyjadřují osobní motivy a jejich řada odpovídá stupnici intenzity přání, chtění. Funktor *I prefer* „dávám přednost“ je funkto-r výběrový, selektivní.

0.2 Charakteristickým psychickým korelátem vět jazyka motivace jsou in-tenčních stavů (dále jen IS). Intencionalitou se rozumí ta vlastnost mnoha mentálních stavů a událostí, díky níž jsou tyto stavy a události zaměřeny na objekty a stavy věcí ve vnějším světě nebo se jich nějak týkají. Intencionalní je např. víra, strach, naděje nebo přání. Jiné mentální stavy (např. nervozita, dobrá nálada nebo neurčité obavy) nemusejí být intencionalní, pokud nejsou speciálně na nic zaměřeny. Máme-li tedy přání, musí to být přání udělat něco nebo přání, aby se něco stalo nebo aby něco nějak bylo (srov. Searle, 1983, str. 1). Lidé často užívají výrazu *přání* a jeho synonym v tomto smyslu IS. Intencionalita není jazykovým jevem a přání jako IS rovněž nejsou jevem, který by přímo patřil do jazyka. Do jazyka však patří jejich jazykové manifestace, jež bychom měli přesně označovat jako vyslovená, popř. verbalizovaná přání (přací věty v širším slova smyslu). Tyto věty se pak realizují v desiderativních PA. IS přání můžeme docela oprávněně předpokládat u vyšších živočichů i u dětí ve věku před osvojením jazyka, kdežto o desiderativních PA nemůže být v těchto případech ani řeči.

0.21 J. R. Searle v citované knize (str. 4—13) i jinde (Searle, 1979 a, str. 130—131, 157; 1979 b, str. 74—92) rozvíjí svou teorii intencionality v těsné souvislosti s teorií PA. V jeho pojetí IS reprezentují objekty a stavy věcí v tomtéž smyslu slova „reprezentují“, jako PA reprezentují objekty a stavy věcí. Rozdíl mezi propozičním obsahem a ilokuční silou PA odpovídá rozdílu mezi reprezen-tativním intencionalním obsahem a psychologickým modem IS. Tedy stejně jako mohu někomu nařídit (ilokuční síla), aby odešel (propoziční obsah), mohu si v duchu přát (psychologický modus), aby odešel (reprezentativní obsah).

0.22 Další souvislost spočívá v tom, že PA i IS mají zpravidla jistý směr souladu (direction of fit) mezi slovy a světem. U PA tvrzení se například předpokládá, že slova odpovídají světu, kdežto u PA rozkazu má svět odpovídat slovům. Podobně například u IS přesvědčení jde o soulad prvního typu: vědomí má odpovídat světu, kdežto u IS přání a záměrů jde o druhý typ souladu: svět má odpovídat vědomí.

PA a IS jsou vnitřně spjaty tak, že realizací každého PA s propozičním obsahem *p* vyjadřujeme jistý IS s tímto propozičním (reprezentativním) obsahem *p* a že IS je podmínkou upřímnosti tohoto typu PA. Vyžadují-li například od někoho, aby udělal *A*, vyjadřují přání, popř. vnitřní potřebu, aby někdo udělal *A*. Nemohu pak tedy dost dobře říci **Žádám tě, abys přestal kouřit, ale nepřeji si to*, neboť „the performance of the speech act is eo ipso an expression of the corresponding intentional state“ (Searle, 1983, str. 9).

0.231 Okolnost, že výpovědi se slovesem *přeji si/někomu* a jeho synonymy můžeme mínit jak IS, tak PA, způsobuje, že tohoto slovesa nemůžeme použít pro explicitní vyjádření vysloveného přání. To je totiž právě verbalizací IS přání. Místo polysémií formule „*Přeji si, aby...*“ je tedy zapotřebí konstruovat jednoznačnou formuli „*Vypovídám tímto (PA) o svém přání (IS), aby...*“ Z tohoto hlediska je charakteristika prázdných vět jako deklarativních oprávněná (srov. Běličová 1983 a; 1983 b).

0.24 U těch PA a IS, kde existuje směr souladu, je podstatné si uvědomit, jaké jsou jejich „podmínky uspokojivosti“, popř. „podmínky úspěšnosti“. Například přání bude uspokojeno tehdy a jen tehdy, bude-li splněno. V obecné formulaci: “The speech act will be satisfied if and only if the expressed psychological state is satisfied” (Searle, 1983, str. 10). Platí totiž, že “the conditions of satisfaction of speech act and expressed psychological state are identical” (ibid., str. 10—11). Například nějakého rozkazu bude uposlechnuto tehdy a jen tehdy, bude-li příslušné vyjadřované přání splněno. Podmínky uspokojivosti jsou inherentní součástí jak PA, tak IS. Tak například součástí toho, co činí mé přání, aby přšlo, přáním, je, že jisté věci je uspokojovat budou, a jiné nikoli. Specifikaace obsahu IS je zároveň specifikací podmínek uspokojivosti.

1. V rámci obecné teorie intencionality a PA je možno konsistentním způsobem vymezit společné rysy specifických typů PA, v našem případě desiderativních, nalézt kritéria pro jejich vnitřní diferenciaci i pro jejich odlišení od příbuzných typů PA. Zaměříme se jen na pragmatické, logické a sémantické vlastnosti, omezení a podmínky uspokojivosti.

1.1 Syntaktické a logickosémantické vlastnosti desiderativních PA se slovesy přání vyplývají z okolnosti, že pokud vyjadřují PA, jsou jejich slovesa verba dicendi, pokud vyjadřují IS, jsou to verba sentiendi. Jejich obligatorní objektový participant má charakter propozičního komplementu a realizuje se nejčastěji vedlejší větou. Jako u jiných sloves vyjadřujících propoziční postoje (popř. PA) je s nimi možno konstruovat paradoxy běžného typu; srov. např. *Právě teď si přeji, abych si v této chvíli nic nepřál.*

Protože je vlastní vědomí (tedy i IS) pro člověka transparentní, nejsou možná přání druhého a vyššího řádu s totožnými subjekty, např. **Přeji si, abych si přál, ...* (→ **Kéž bych si přál, ...*). (Srov. dále § 3.21—22.) Naproti tomu přání vyššího řádu s různými subjekty možná jsou: *Kéž by si přál, abych jel s ním!* (→ *Přeji si, aby si přál, ...*).

Zejména v souvislosti s aplikací operátoru negace je třeba připomenout, že je třeba rozlišovat: (a) vyslovení přání (jak o něm byla doposud řeč), které nemá pravdivostní hodnotu; (b) tvrzení, popř. informaci o přání, tj. o tom, že mluvčí nebo někdo jiný má jisté přání; v tomto případě jsou pravdivostní podmínky stejné jako u kteréhokoli jiného tvrzení o propozičním postoji. Ve vysloveném přání dochází k přesunu (transporatci) negace beze změny významu. Např. *Přeji si, abys nespal.* = *Nepřeji si, abys spal.* Naproti tomu v tvrzení o přání k přesunu negace docházet nemůže, protože se zde dvoji formou rozlišuje význam — interní a externí negace. Srov. *Jan má přání/přeje si, abys neodjížděl.* ≠ *Jan nemá přání/nepřeje si/není pravda, že si přeje, abys odjel.* Jak je patrné, explicitních vyjádření typu *Přeji si, aby lze použít pro oba případy (a, b)*, a tato vyjádření jsou pak dvojnásobná. Implicitních vyjádření typu *Kéž nespí!* se dá použít jen v případě (a).

1.2 Základní pragmatická presupozice naprosté většiny PA, že mluvčí *M* vypovídá větu *V* v komunikativním dosahu příjemce *P*, je u přání zeslabena nebo neutralizována. Přání nemusí být záměrně adresováno žádnému specifikovatelnému příjemci, ten může být jen fakultativní. Elementární přání pak bývá nezřídka spontánní, popřípadě i nekontrolovatelnou verbální příslušného IS. Obor potenciálních příjemců je možno rozčlenit takto:

A 1 — *P* určitý lidský (singulární určité lidské individuum nebo kolektiv)

A 2 — *P* neurčitý lidský (někdo, kdokoli, všichni)

B 1 — *P* nikoli lidský empirický (zvíře, přírodní síla, zdroj)

B 2 — *P* nikoli lidský neempirický (bůh)

Příjemce typu A 1 je spojujícím článkem přání s rozkazem, výzvou a vůbec většinou direktivních PA; příjemce typu A 2 s všeobecnými výzvami; příjemce typu B 1 s apostrofami; příjemce typu B 2 s modlitbami. Fakultativností *P* se přání shoduje s emotivními citoslovečnými výpověďmi.

2. Propoziční obsah PA a jemu odpovídající reprezentativní obsah příslušného IS je omezen co do logické struktury propozičního obsahu a v jistém ohledu i temporálně. (Opačný názor je vysloven u Grepla—Karlíka 1986, str. 79.)

2.1 Jádrem logické struktury přání je predikace změny v generalizovaném smyslu. Pro její popis použijeme formalizace T-kalkulu zavedené v pracích von Wrightových (srov. Wright 1963; 1965; 1968). Změna se dá obecně chápat jako transformace nebo přechod ze světa w_p do světa w_q , symbolicky pTq . Tuto formuli budeme pro naše účely interpretovat takto: svět w_p , v němž platí propozice p (a neplatí propozice q) týkající se jistého stavu věcí světa w_p , se mění

ve svět w_q , v němž platí propozice q (a neplatí propozice p) týkající se jistého stavu věci světa w_q . Ve větě *Kéž by se oteplilo!* se predikuje změna světa, kde je chladno, ve svět, kde je teplo. Změna zahrnuje vznik, tj. $\neg qTq$ *Kéž by měli dítě!*, i zánik, tj. $pT\neg p$ *Kéž by tomu trápení byl už navždy konec!* Je si však možno přát i to, aby se aktuální stav světa neměnil, popř. aby nic nevzniklo nebo nezaniklo (např. *Kéž by mezi námi všechno zůstalo při starém!*). I takové případy lze chápat jako predikaci generalizované změny, neboť z logického hlediska jsou to přání, jež jsou smysluplná jedině ve světě, který by se „sám o sobě“ (tj. normálně, spontánně, nejpravděpodobněji) bez vnějšího zásahu nějak změnil, popř. v němž by něco vzniklo nebo zaniklo. Jde tedy o přání změnit svět měnící se ve svět bez proměny: $(pTq)T(pTp)$; popř. svět, v němž nějaké p zaniká, ve svět, v němž p nezaniká: $(pT\neg p)T(pTp)$, nebo svět, v němž nějaké q vzniká, ve svět, kde q nevzniká: $(\neg qTq)T(\neg qT\neg q)$.

Každé přání je tedy zaměřeno na změnu pTq , přičemž symbolu p odpovídá svět výchozí, nejčastěji aktuální (w_p), ten je pak presuponován a nebývá v desiderativních PA obvykle ani vyjádřen; symbolu q odpovídá svět žádoucí, přání (w_q), v němž platí desideratum, a je v desiderativních PA závazně vyjadřován.

2.2 Všechny IS/PA, jež nějakým způsobem zahrnují záměr a vůli (např. výzvy, rozkazy, zákazy, varování, dovolení, rady, prosby), mají společná temporální omezení: jsou totiž orientovány futurálně a nemohou být orientovány do minulosti. V tomto ohledu se od nich liší IS/PA, jež mají ve svém základě přání. Lze si totiž docela dobře přát v čase t_0 , aby v čase t_i bylo pravda, že jistá propozice p je pravdivá v čase t_j i za předpokladu, že $t_0 \geq t_i > t_j$; tento předpoklad není možný u deontických výpovědí uvedených výše. Platí to jak o výpovědích nefaktuálních, tak o kontrafaktuálních. (Nefaktuální výpověď nezavazuje mluvčího co do pravdivosti/nepravdivosti vyjadřované propozice; kontrafaktuální výpověď zavazuje mluvčího k nepravdivosti vyjadřované propozice.) Kupříkladu bude-li propozicí p „na včerejších závodech nemít rozmoklou půdu po tom předvčerejším dešti“, dá se formulovat jak nefaktuální přání zaměřené do minulosti

Přál bych si, aby na včerejších závodech nebyla rozmoklá půda po tom předvčerejším dešti. (Mohli by vyhrát.)

tak i analogické kontrafaktuální přání

Kéž by na včerejších závodech nebyla bývala rozmoklá půda po tom předvčerejším dešti! (Mohli vyhrát, ale nevyhráli.)

Přání může být tedy zaměřeno od okamžiku promluvy (t_0) zpět do minula (t_j), proti toku času, směr změny signifikovaný propoziční složkou přání ovšem nikoli; ten jde vždy ve směru toku času, což plyne z logiky změny jako transfor-

mace nebo přechodu pTq (tj. nejdříve p a pak q ; srov. Wright, 1965); to však nemá nic společného s většinovou futurálností přání.

2.21 Příklad *Kéž by se oteplilo!* je případem reálného přání, jímž mluvčí M staví do kontrastu světu aktuálnímu w_p , v němž platí propozice p jako východisko změny pTq , nějaký nefaktuální svět futurální, v němž platí propozice q jako výsledek změny pTq . Reálné přání je typicky orientováno z faktuaální přítomnosti do nefaktuální budoucnosti. Méně obvyklou variantou je přání, u něhož $t_0 \leq t_i < t_j$ a v němž je výchozím světem w_p nějaký stav věcí v budoucnu, o jehož nastávající aktuálnosti se nepochybuje nebo jehož potenciální aktuálnost se chápe jako výchozí podmínka změny, např. *Až tam napřesrok v únoru pojedu, kéž by tam pak brzy přišlo jaro! — Jen ať se ten jejich nazlobený dědeček tak brzy nevrací domů, kdykoli k nim přijdu!*

2.22 Ireálným, hypotetickým přáním staví M do kontrastu nějakému světu w_p , který je aktuální v jistém časovém bodě nebo intervalu, zpravidla v minulosti (t_i) z hlediska momentu PA (t_0), a v němž platí propozice p jako východisko změny pTq , nějaký simultánní kontrafaktuální svět w_q , v němž platí propozice q jako výsledek změny pTq , např. *Kéž bych ho byl tehdy nepotkal!* Ireálné přání je tedy typicky orientováno od minulé faktuačnosti ke kontrafaktuálnosti. Vyjádření lítosti nad něčím se v tomto ohledu od ireálného přání neliší ničím podstatnějším než větší mírou expresivity. Srov. *Škoda, že maminka už nežije* (= kéž by maminka žila), *byla by nám pomohla*.

3. Aby bylo přání uspokojivým, úspěšným PA/IS, je třeba, aby platily tyto logické modální podmínky:

3.1 Axiologická (hodnotová) podmínka

Ve chvíli PA/IS přisuzuje M výslednému stavu změny — desiderátu — vyšší stupeň hodnoty (preferenci) na nějaké hodnotové škále než stavu výchozímu, a to vzhledem k nějakému beneficiantovi (srov. Nowakowska, 1973, str. 27—31). Beneficiantem je v reflexivních přáních M sám (*přeji si*), v tranzitivních přáních P (*přeji ti*) nebo někdo jiný (*přeji mu*). Obecná formulace této podmínky umožňuje zahrnout do dané kategorie i přání nepříznivá, např. *Nejraději bych tě/ho praštil*. Za jistých okolností může být totiž i všeobecně nepříznivá hodnota pro mluvčího žádoucí a je u něho na škále selektivních hodnot hodnotou preferenční. U tranzitivních přání nepříznivých je pak M zpravidla beneficiantem, kdežto P nebo někdo jiný „malefaktem“ (poškozeným). Výraznou a často i konvencionalizovanou a frazeologizovanou podobou nepříznivých přání jsou kletby a prokletí, např. *Ať ho šlak trefí!* Prát si nižší hodnotu výsledného stavu změny vzhledem k sobě samému zřejmě nelze, proto jsou defektními přání jako **Přeji si, aby se mi to nepovedlo*. **Kéž by mne moje touha zklamala!* apod.

U přání jde vždy o tzv. silnou preferenci, jak je definována v prohairestické (preferenční) logice, např. u Wrighta (1963 b). Obava je v tomto směru IS/PA vůči přání inverzní. Jestliže přání predikuje změnu pTq , přičemž $q \gg p$ (q je vůči p silně preferováno), pak obava u těžké změny preferuje p ($p \gg q$). Tím se dá vysvětlit, proč si nemůžeme ve stejné chvíli přát to, čeho se obáváme, a obávat se toho, co si přejme, neboť u těchto dvou IS/PA jsou preference v obráceném poměru, a tedy inkompatibilní. Srov. preference při stejné propozici („zapršet“):

Kéž by zapršelo! (preferuje se vlhko) x *Bojím se, že bude pršet.* (preferuje se sucho)

3.11 Je typické, že hodnotové soudy jsou nezřídka v korelaci s emotivním stavem mluvčího, ať už proto, že preferované desiderátum emotivní stav stimuluje, nebo naopak že emotivní stav mluvčího stimuluje preferenci nějakého stavu věci. Tato okolnost je zdrojem častého nedorozumění, pokud jde o povahu a podstatu desiderativních PA. Emocionální složka se totiž dost běžně chápe jako jeden z konstitutivních rysů přání (srov. např. Karlík, 1980; Běličová, 1983 a; 1983 b). Emocionalita však nemůže sloužit u PA jako distinktivní příznak rozlišovací, neboť emotivním může být libovolný znak a jeho expresivně emotivní složka je zpravidla jen sekundární, dodatečnou vlastností znaku vedle jeho složky kognitivně sémantické a je takřkajíc „za ni“. Již C. Morris (1946, str. 68) argumentuje, že „a sign (...) is expressive if the fact of its production is itself a sign to its interpreter of something about the producer of the sign. — But the point that needs to be stressed is that such ‘expressiveness’ has nothing to do with the mode of signifying of signs, since any sign whatsoever may be expressive (...). The expressiveness is not part of the signification of the sign in question but rather the signification of another sign, namely of a sign which consists in the fact that a certain sign is produced.“ Mylný pohled na statut emocionality při vymezení desiderativních PA je ovšem navozován a posilován faktem, že příznakové formy desiderativních PA, zejména tzv. práci věty, se používají téměř výhradně v emotivně příznakových situacích a jsou pro ně vlastně v jazyce vytvořeny. Vlastní doména přání však značně přesahuje hranice této expresivní oblasti a zahrnuje také řadu emotivně bezpříznakových forem, především s explicitní ilokuční složkou (např. *prál bych si, bylo by dobře, rád bych*). Jsme přesvědčeni, že PA, jimiž se verbalizují IS, je záhodno vymezovat s pomocí sémantických a pragmatických příznaků neemotivních (srov. Mrázek, 1958), neboť jejich podstatou je ilokučně motivované vyjádření intencionálního zaměření na to, co je obsahem propozice (viz § 0.2), nikoli vyjadřování sekundární informace emotivní.

3.2 Epistémické podmínky

V přání vyjadřuje mluvčí jistý stupeň neurčitosti, nejistoty vzhledem k obsahu vyjadřované propozice. Tuto vlastnost má přání společnou s IS/PA naděje, obavy, lítosti aj. Predikáty vyjadřující tento druh propozičního postoje se souhrnně nazývají boulomaické a jejich analýza je předmětem speciální větve modální logiky.

3.21 Epistémická podmínka objektivní

M se ve chvíli PA/IS domnívá (popř. ví), že je možné, že v aktuálním nebo jiném výchozím světě w_p platí (platilo) $\neg q$, že tedy desiderátum ve světě w_p (možná) neexistuje a že změn-

na pTq neproběhne (neproběhla) „sama o sobě“ (tj. spontánním, normálním, nejpravděpodobnějším, samovolným během věci). V Hintikkově systému epistémické logiky bychom mohli tuto podmínku formalizovat jako $B_a P_a \neg q$, tj. že individuum a věří (B), že je z hlediska a pravděpodobné (P), že platí $\neg q$ (srov. Hintikka, 1962). Z porušení platnosti této podmínky lze vysvětlit nesmyslnost přání typu **Kéž by po zimě přišlo jaro! *Kéž bych byl po hostině méně hladový než před hostinou!*. Propoziční obsah takových „přání“ je pak totožný s predikcí (předpovědí).

3.22 Epistémická podmínka subjektivní

Vyslovuje-li mluvčí M PA přání/má-li IS přání, domnívá se, že je možné, že ani on, ani nikdo jiný nezpůsobí, popř. není schopen způsobit změnu pTq . Má-li tato podmínka silnější podobu, tj. ví-li M , že ani on, ani nikdo jiný nezpůsobí nebo není schopen způsobit změnu pTq , jde o tzv. nesplnitelné přání, např. *Moci tak žít v jiném světě!* Naproti tomu nevylučuje-li M možnost způsobení změny a je-li na jejím výsledku silně interesován, označujeme příslušný IS jako naději a PA jako její vyslovení, např. *Snad se všechno zase v dobré obrátí.*

Pokud by M věděl, že on sám nebo někdo jiný změnu způsobí, neužil by desiderativního PA. Jinak by vznikaly nepřijatelné PA typu *Maminka nám připravuje večeři. *Kéž bychom dostali večeři!*

3.3 Praxeologická podmínka (podmínka volního impulsu k aktivitě): Ve chvíli PA/IS je M přesvědčen, že kdyby byl v postavení, v němž by mohl změnu pTq způsobit, způsobil by ji buďto přímo, nebo nepřímo prostřednictvím někoho/něčeho jiného. Různá míra platnosti této podmínky sblíží přání do větší nebo menší míry s prosbou, výzvou nebo rozkazem, jimž odpovídají IS touhy, snahy a úmyslu, jež jsou od IS přání odvozeny hlavně měrou praxeologické složky. Nerespektování platnosti této podmínky by vedlo k tvoření defektních přání typu **Přeji si ho vidět, mohu ho vidět a nechci ho vidět.*

4. Budeme-li desiderativní PA posuzovat v jazykovém úzu z hlediska pragmaticky aplikované analýzy prostředků a cílů (srov. Winston, 1977; Parisi—Castelfranchi, 1981), dojdeme k závěru, že jejich nejzákladnější, přímá funkce, která plyne ze vztahu mezi jejich smyslem a ilokuční silou, není vůbec instrumentální a že dokonce ani nemusejí mít funkci komunikativní; mohou mít totiž funkci čistě výrazovou (Ausdruck), být prostou nebo expresivní verbalizací IS přání, touhy, chtění atd. Instrumentální a desiderativní funkce jazyka jsou ontogeneticky nejzákladnější, a to zřejmě proto, že jazyk u dítěte začne fungovat

právě v těchto funkcích nejdříve, již v samých počátcích formování jazyka. A již na této ontogeneticky nejranější bázi jsou desiderativní a instrumentální funkce navzájem ve velmi těsném sepětí. Od desiderativních výpovědí typu *chci X, přeji si X* k instrumentálnímu typu *dej mi X* není dlouhá cesta a přechod je téměř plynulý. Reakce dospělých na dětské desiderativní výpovědi jako na výpovědi instrumentální, výzvové spoluutváří a posiluje v dětech vědomí, že jazyka se dá dobře používat k sledování cíle přimět jiné lidi k tomu, aby uspokojili jejich přání a potřeby a zbavili je deprivace (srov. Lyons, 1977, str. 826). V komplexním systému jazyka motivace u dospělých se pak desiderativní PA rozvíjejí z této primitivní báze a stávají se jedním z běžných a velmi důležitých prostředků jazykové strategie při dosahování cílů v rámci celkové lidské aktivity.

4.1 Realizuje-li se PA přání například v takovém kontextu

A: *Kdyby tak někdo otevřel okno!*

B: *Tak jo, já je jdu otevřít.*

Jde o strategii mluvčího, který postupuje tím způsobem, že přímým vyslovením přání *D* s propozičním komponentem *p* (tedy *Dp*) implikuje u adresáta nepřímou interpretaci výzvy *V* nebo rozkazu *R* s tímž propozičním komponentem (tedy *Vp* nebo *Rp*). Jde o tzv. strategii náznaku (hinting strategy), která se obecně definuje jako použití jisté ilokuce, jejíž cíl se interpretuje jako pomocný vzhledem k performanci jiné ilokuce (Leech, 1980; 1983, str. 97). Přání se v našem příkladu stalo anticipační výpovědí, která otevírala cestu následující ilokuci sledující další, vlastní cíl PA. U direktivních PA ilokuční cíl soupeří se sociálním cílem zdvořilosti a rovnoprávnosti mezi účastníky komunikace; direktivní PA je pak zpravidla méně zdvořilý a porušuje konverzační maximu taktu. Imperativní direktiv *Otevři okno!* je netaktní například proto, že se jím riskuje neuposlechnutí, jež je mimořádně těžkým typem konfliktní společenské situace. Přání je naproti tomu jen predirektivní IS/PA, a to v tom smyslu, že je předpokladem všech direktivních PA, avšak samo nemá jako PA konstitutivní znak aktů direktivních, totiž uložení nějakého závazku adresátovi. Vyslovením desiderativního PA se vyslovuje jenom podmínka upřímnosti direktivu, nikoli direktiv sám, a mluvčí dává adresátovi na vůli, aby si interpretaci nepřímé direktivní ilokuce buďto vybral, anebo nevybral. Podáním menší informace, než je ve skutečnosti zamýšleno, se sice do jisté míry poruší konverzační maxima kvantity („Podej tolik informace, kolik je třeba./Nepodávej méně informace, než je třeba.“), ale dodrží se společensky důležitá maxima taktu („Na straně adresáta minimalizuj nevýhodu./Na straně adresáta maximalizuj výhodu.“); srov. Grice, 1975; Leech 1983.

Pro různá další použití desiderativních PA by bylo možno aplikovat rozbor strategie mluvčího podobným způsobem. Příklad strategie náznaku, který jsme

se pokusili v hrubých rysech vysvětlit, je však zřejmě nejčastějším a nejvíce konvencionalizovaným případem nepřímého použití desiderativních PA.

Filozofická fakulta UJEP
Brno, Arna Nováka 1

Bibliografie

- BĚLIČOVÁ, H.: Komunikativní funkce věty a tzv. věty práci (optativní). *Slavica Slovaca*, 18, 1983 (a), str. 12—24.
- BĚLIČOVÁ, H.: Modální báze jednoduché věty a souvětí. (K porovnávací syntaxi češtiny a ruštiny.) *Linguistica V. Praha* 1983 (b).
- GREPL, M.—KARLÍK, P.: *Skladba spisovné češtiny*. Praha 1986.
- GRICE, H. P.: *Logic and Conversation*. In: Cole, P.—Morgan, J. L. (eds.): *Syntax and Semantics*. 3. *Speech Acts*. New York/London 1975, str. 41—58.
- HINTIKKA, J.: *Knowledge and Belief: An Introduction to the Logic of the Two Notions*. Ithaca, N. Y., 1962.
- KARLÍK, P.: K problematice optativnosti. In: *Otázky slovanské syntaxe*, IV/2, Brno 1980, str. 49—52.
- LEECH, G. N.: *Language and Tact*. In: Leech, G. N.: *Explorations in Semantics and Pragmatics*. Amsterdam 1980, str. 79—117.
- LEECH, G. N.: *Principles of Pragmatics*. London 1983.
- LYONS, J.: *Semantics 1—2*. Cambridge 1977.
- MORRIS, C. W.: *Signs, Language, and Behavior*. Englewood Cliffs, N. J., 1946.
- MRÁZEK, R.: *Syntax pracích vět v ruštině*. *Československá rusistika*, 3, 1958, str. 1—18.
- NOWAKOWSKA, M.: *Language of Motivation and Language of Actions*. The Hague/Paris 1973.
- PARISI, D.—CASTELFRANCHI, C.: *A Goal Analysis of Some Pragmatic Aspects of Language*. In: Parret, H.—Sbisá, M.—Verschueren, J. (eds.): *Possibilities and Limitations of Pragmatics*. Amsterdam 1981, str. 551—568.
- SEARLE, J. R.: *Expression and Meaning*. Cambridge 1979 (a).
- SEARLE, J. R.: *What Is an Intentional State?* *Mind*, 88, 1979 (b), str. 74—92.
- SEARLE, J. R.: *Intentionality*. Cambridge 1983.
- WIERZBICKA, A.: *Dociekania semantyczne*. Wrocław 1969.
- WIERZBICKA, A.: *Kategoria semantyczna „ramy modalnej“*. In: *Sesja Naukowa Międzynarodowej Komisji Gramatycznej Budowy Języków Słowiańskich PAN, Prace Komisji Słowianoznawstwa*, 23. Wrocław 1971, str. 179—182.
- WIERZBICKA, A.: *„Akty mowy“*. In: *Semiotyka i struktura tekstu*. Wrocław 1973, str. 201—219.
- WINSTON, P. H.: *Artificial Intelligence*. Reading, Mass., 1977.
- WRIGHT, G. H. von: *Norm and Action: A Logical Enquiry*. London 1963 (a).
- WRIGHT, G. H. von: *The Logic of Preference*. Edinburgh 1963 (b).
- WRIGHT, G. H. von: *And Next*. *Acta Philosophica Fennica*, 18, 1965, str. 293—304.
- WRIGHT, G. H. von: *An Essay in Deontic Logic and the General Theory of Action*. *Acta Philosophica Fennica*, 21. Amsterdam 1968.

ЖЕЛАНИЕ КАК ИНТЕНЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ И РЕЧЕВОЙ АКТ

Резюме

Желание является центральным понятием языка мотивации, психическим коррелятом предложений которого являются интенциональные состояния. Вступительная часть характеризует интенциональное состояние в сравнении с речевым актом. Первая часть посвящена

логико-семантическим качествам желания и проблеме адресата оптативных предложений. Вторая часть анализирует логическую структуру категории изменения и темпоральные ограничения желания. Третья часть формулирует аксиологическое (оценочное) условие желания, объективные и субъективные эпистемологические условия и прaxeологическое условие. В последней части анализируются косвенные функции желания при помощи аппликации прагматической теории принципов общения Г. П. Грайса и Дж. Н. Лича и описывается стратегия намека.

WISH AND DESIRE AS INTENTIONAL STATES AND SPEECH ACTS

Summary

The present article provides a survey of problems concerning the desiderative speech acts. A description of their logical and semantic properties and an analysis of pragmatic conditions of their usage form the subject of the four parts of this paper.

The introductory part of the article explores the interrelation between intentional states (IS) and speech acts (SA) in general. In the Part One an attempt is made to establish logical and semantic properties of desiderative IS/SA; the Author also considers the problem of addressee of the desiderative SA. The Part Two attempts to give an account of the logical structure of change in terms of von Wright's modal system; some temporal limitations of deontic and desiderative SA are also discussed. In the Part Three special attention is given to the main conditions of the use of desiderative SA, namely the axiological, (objective and subjective) epistemological and praxeological conditions. In the Part Four the Author analyzes in the framework of the so-called hinting strategy indirect uses of the desiderative utterances; his analysis is based on Grice's and Leech's theories of Conversational Postulates.

KAUZATÍVNE KONŠTRUKCIE Z HĽADISKA SÉMANTICKEJ ŠTRUKTÚRY

EVA TIBENSKÁ

Kategória kauzácie má svoje korene v oblasti filozofie, kde slúži na označenie nevyhnutných genetických súvislostí javov, z ktorých jeden (nazvaný príčinou) podmieňuje druhý (nazvaný následkom alebo účinkom) (Filozofický slovník, 1972, s. 423). Uplatnenie tejto kategórie v oblasti lingvistiky sa rozšírilo na často rôznorodé príčinnno-následné súvislosti.

V našej štúdii sa zameriame konkrétne na syntax a pokúsime sa ukázať súčasne nejednoznačné chápanie kategórie kauzatívnosti v nej. Zároveň sa pokúsime objektivizovať kritériá použité na identifikáciu a presnejšie určenie hraníc toho, čo obyčajne v syntaxi označujeme termínom kauzatívna konštrukcia.

Názory lingvistov na tzv. kauzatívne konštrukcie môžeme vo všeobecnosti rozdeliť do dvoch skupín. Prvá analyzovaná skupina reprezentuje široké chápanie kauzality v syntaxi, vychádzajúce z lexikálnej kauzality najmä sloviess, tzv. kauzatív. Takto postupujú napr. autori diela *Tipologija kauzativnych konstrukcij* (1969), ktorí za kauzatívnu pokladajú každú konštrukciu vyjadrujúcu kauzatívnu situáciu (op. cit., s. 5). Kauzácia je tu synonymom príčinnno-následnej situácie na referenčnej rovine. Kauzatívnu situáciu tvoria podľa autorov dve mikrosituácie, vzájomne spojené vzťahom kauzácie alebo „príčinenia“, spôsobenía. Kauzujúca mikrosituácia je pritom antecedentom, kauzovaná mikrosituácia je konzekventom. Konštantami prvej z nich sú agens a jeho stav, konštantami kauzovanej mikrosituácie sú paciens a jeho výsledný stav. Pre ruštinu vyčleňujú 15 typov kauzativných konštrukcií, medzi ne zaraďujú aj prípady nesené lexikálnym významom kauzálnosti vyskytujúcim sa pri slovese (*prikázat', dovolit', pomôct'*), substantíve (*vinnik, pričina*), predložke (*kvôli*), spojke (*preto*) atď.

O kauzativnej situácii ako o zložitej situácii, v ktorej subordináciu úlohu plní antecedentný stav a dominantnú terminálny stav, hovorí v súvislosti s vyčleňovaním sémantických tried sloviess G. G. Siľnickij (1973). V jeho interpretácii subjekt (Sb) pri kauzácii vplyva na kauzativný adjekt (Ad — element späť relačným vzťahom prináležania) a kauzuje jeho konzekventný stav. Tento stav zapríčiňuje terminálny stav objektu (Ob), čím sa končí príčinnno-následný reťazec. Zviazaný kauzativný adjekt (materiál) prechádza pritom zo sféry subjektu do sféry objektu: *On (Sb) naplnil sosud (Ob) vinom (Ad_m)*. Nezviazaný kauza-

tívny adjekt (inštrument) ostáva vo sfére subjektu: *On (Sb) rozbil okno (Ob) kammem (Ad.)*. Autor chápe kauzáciu široko, pretože vychádza z lexikálneho významu kauzatívnych slovíes. Rezultatívnou kauzatívnu situáciou nazýva napr. situáciu stvárnenú vo vete s rezultatívnym kauzatívnym slovesom *On odkryl dver'* a pokladá ju za odvodenú od jednoduchej situácie stvárnenej vo vete *Dver' odkrylas'* cez jej rozšírenie o istý antecedentný stav a jeho nositeľa — kauzátora.

Ani T. B. Alisovová (1971), hoci klasifikuje predikáty, nie slovesá, nevyhla sa pri analýze modelov predikátov aktívnych nelokálnych vzťahov, t. j. kauzatívnych modelov, širokému chápaniu vychádzajúcemu z lexikálneho významu kauzatív. Preto je podľa nej kauzátor nielen vyvolávajúci (priamo či nepriamo) zmenu v príznakoch objektu, lež aj aktívny, uskutočňujúci cieľavedomú činnosť zameranú napr. na kauzáciu bytia vo vete *Ona varit obed*. Pri takomto širokom zábere sa Alisovovej kauzácia rozpadá na kauzáciu bytia, absolútneho príznaku, lokálnych vzťahov, vzťahov výskytu, prináležania, vnímania, psychickej reakcie či kauzáciu kauzatívnych vzťahov.

Druhú skupinu názorov charakterizuje sústredenosť na kauzalitu vznikajúcu v rámci syntaktickej konštrukcie. Do tejto skupiny zaraďujeme aj naše chápanie, zdôrazňujúce hľadisko sémantickej štruktúry kauzatívnych konštrukcií a vyčleňujúce spomedzi nich konštrukcie, v ktorých je kauzatívny význam nesený iba lexikálnym významom kauzatívneho slovesa. Pravdaže, v rámci tejto skupiny panuje opäť nejednotnosť v názoroch na podobu sémantickej štruktúry kauzatívnych konštrukcií, ako aj na hodnotenie jej jednotlivých zložiek.

Jednu z možných interpretácií kauzatívnych konštrukcií nachádzame u J. D. Apresiana (1974). Podstatu týchto konštrukcií sa snaží odhaliť zohľadňovaním symbiózy lexikálneho a syntaktického významu. Pri postulovaní slovníka sémantického jazyka sa totiž vyrovnáva aj s otázkami jeho syntaktickej časti. Sémantickú valenciu slova, resp. slovesa opisuje pomocou tzv. typov valencie, medzi ktorými vyčleňuje okrem iných subjekt, inštrument a mediatív. Ich vzájomné vzťahy rieši takto: „Formy označujúce činnú (delajúšcu) časť subjektu (a aj jeho vlastnosti) realizujú subjektovú, nie inštrumentovú valenciu slova“ (s. 129). Význam predikátu *rezať 1* vo vete *Rezať niečo nožom* chápe ako kauzatívum k predikátu *rezať 2* realizovanému vo vete *Nôž reže*, lebo inštrument a prostriedok sú subjektmi deja *rezať 2*. Podľa autora sú totiž predurčené na realizáciu dejov, ktoré z hľadiska významu deja zapríčinil vonkajší subjekt. Vyjadrené schematicky:

Nieкто reže niečo nožom. — *Nôž reže.*
rezať 1 = Caus (*rezať 2*) — *rezať 2* (nieкто ním reže)

S takouto interpretáciou predikátov v uvádzaných vetných štruktúrach ťažko môžeme súhlasiť. Predpoklad, že predikát vo vete *Nieкто reže niečo nožom* má

význam „spôsobovať — nôž reže“, sa nám nezdá odôvodnený. Predikát v danej vete priamo pomenúva činnosť živej, aktívnej entity, agensa, zameranú svojím pôsobením na inú, obyčajne neživú entitu (chlieb a pod.). Aktívna entita používa pri tejto činnosti nástroj, ktorý nemôže sám, priamo realizovať činnosť pomenovanú predikátom, t. j. nemôže byť aktívnou entitou zaujímavou pozíciou subjektu. Ako subjektový participant sa môže pomenovanie *nôž* uplatniť vo vetnej štruktúre so zmeneným významom predikátu, v ktorej je medzi subjektom a predikátom neaktívny sémantický vzťah. Predikát *rezať* nadobúda vo vete *Nôž reže* význam kvalitatívnej charakteristiky subjektu, t. j. „mať vlastnosť rezania, (dobře) fungovať pri rezaní“ a pod. Subjekt v tejto vete nie je predurčený na realizáciu deja, ako tvrdí J. D. Apresian, ale je v danej vetnej štruktúre špecifikovaný ako nositeľ vlastnosti.

Iný prístup k analýze kauzatívnych konštrukcií predkladá Ch. J. Fillmore (1976; 1981 a; 1981 b). Sémantickú rolu či pád kauzátora vo svojich prácach nezavádza, kauzatívne konštrukcie zahŕňa do široko chápaných agensových. Súhlasíme s jeho názorom, že subjekt v analyzovanej vete (1981 a, s. 401) *Ján rozbil výklad kladivom* je agensom v takomto širokom chápaní a pomenovanie *kladivo* plní sémantickú rolu inštrumentu. Zhoduje sa to s našou interpretáciou vety *Niekoľko reže niečo nožom*. Rovnakú rolu inštrumentu však autor pripisuje aj subjektovému participantu vo vetnej štruktúre *Kladivo rozbilo výklad*. Takáto interpretácia by bola správna, keby bol správny predpoklad, že veta *Kladivo rozbilo výklad* je transformom vety *Ján rozbil výklad kladivom*. Rozdielny počet participantov sémantických štruktúr daných viet (v prvej z nich nie je ani fakultatívne prítomný participant *Ján*) však uvedený predpoklad vyvracia. Sémantická hodnota pomenovania *kladivo* bude preto v týchto dvoch samostatných vetných štruktúrach odlišná. Kým v druhej vete podľa vás nadobúda sémantickú špecifikáciu inštrumentívnu, v sémantickej štruktúre vety *Kladivo rozbilo výklad* je pomenovanie *kladivo* subjektovým participantom so sémantickou špecifikáciou, ktorú označujeme ako realizátor. Má totiž význam aktívnej entity, ktorá sebou, svojou substanciou uskutočňuje činnosť pomenovanú predikátom. (O tom, že kladivom niekto manipuloval, vieme iba z poznania objektívnej reality, nie z jej jazykového stvárnenia.)

Za agensové, nie kauzatívne, považuje Ch. J. Fillmore zrejme aj konštrukcie typu *Prekvapil nás krátkosťou svojej reči*, v ktorých je medzi agensom a inštrumentom (v jeho terminológii) vzťah vlastnenia, prínaležania. Vyplýva to totiž z jeho polemiky s generatívnymi sémantikmi, ktorí „transformy“ tejto vety realizované v podobe a) *Jeho reč nás prekvapila svojou krátkosťou* a b) *Krátkosť jeho reči nás prekvapila* považujú za vety s dvoma inštrumentmi. Ch. J. Fillmore navrhuje hovoriť o bezagensových vetách s tzv. ovládaným menom (*krátkosť jeho reči*) vo funkcii inštrumentu. Náš protiargument je, že uvedená východisková veta a jej tzv. transformy sa opäť odlišujú počtom participantov sémantickej

štruktúry. Participanty preto špecifikujeme na základe vzťahov medzi prvkami ich vlastnej sémantickej štruktúry. Vetu *Prekvapil nás krátkosťou svojej reči* zaraďujeme medzi také kauzatívne konštrukcie, ktoré majú medzi subjektovým participantom — kauzátorom — a komplementovým participantom — mediatívom — vzťah denotatívnej spätosti. Sémantickú štruktúru vety *Jeho reč nás prekvapila svojou krátkosťou* interpretujeme ako vetu so subjektovým participantom špecifikovaným ako realizátor. V danej štruktúre je rozčlenený na celok a časť, resp. svoju vlastnosť. V sémantickej štruktúre vety *Krátkosť jeho reči nás prekvapila* je subjektový participant — realizátor — predstavený nerozčlenené (*reč + jej krátkosť*). K analýze podobných konštrukcií sa ešte vrátíme.

Prostredníctvom Fillmoreovej interpretácie sa dozvedáme o ďalšom spôsobe chápania kauzatívnych konštrukcií. Ide o ich vysvetľovanie v rámci protikladu medzi tzv. tranzitívnymi a intransitívnymi vetami ako vetami s rovnakým vzťahom k podkladovému subjektu v povrchovej štruktúre. Predstaviteľom takéhoto prístupu je Mc Cawley, zástanca štandardnej teórie. Híbkovú štruktúru tranzitívnych viet typu *Ján točil valec* vysvetľuje ako obsahujúcu intransitívne vety zapustené do slovesa *spôsobovať, zapríčiniť* (cause). Teda *Ján spôsobil (valec sa točil)*. Takéto chápanie uplatňuje nielen pri rovnakých, ale aj pri rozdielnych slovesách. Híbková štruktúra vety *Peter zabil mačku* obsahuje podľa jeho názoru intransitívnu vetu *Mačka zdochla*, t. j. *Peter spôsobil (mačka zdochla)*. Takáto interpretácia vychádza viac z poznania objektívnej reality, z denotátu, nie z analýzy jazykového spracovania reality.

Podobné názory ako Ch. J. Fillmore zastáva aj ďalší prívrženeц interpretatívnej sémantiky B. Comrie (1973). Ani on nesúhlasí s názorom generatívnych sémantikov, že vo vete *The stone hit Mary with its sharp edge* (Kameň udrel Máriu svojou ostrou hranou) ide o konštrukciu s dvojnásobným inštrumentom: *the stone, its sharp edge*. Na rozdiel od Ch. J. Fillmora však subjektový participant vo vete *Kameň udrel Máriu* neidentifikuje ako inštrument (t. j. neurčuje ho na základe transformačných postupov), ale na označenie jeho sémantickej roly používa termín *element*. Tým však zužuje jeho použitie na okruh slov pomenúvajúcich prírodnú silu. Náš termín realizátor sa nám preto ukazuje vhodnejší.

U. F. Štíchu (1984) sa pri špecifikácii tohto participantu stretávame s termínom mediátor. Ten však silno asociuje s termínom mediatív. Treba zdôrazniť, že v daných konštrukciách ide o špecifikáciu participantskej funkcie subjektu, nie komplementu (mediatív, inštrumentív), preto termín mediátor neprijímame. Naším termínom realizátor sa snažíme vystihnúť, že vo vzťahu k významu predikátu ide o aktívnu (i keď obyčajne neživú) entitu, priamo, sebou, svojou substanciou uskutočňujúcu činnosť pomenovanú predikátom.

Z hľadiska transformačných postupov, ktoré využívame ako jedno z kritérií na určenie príslušnej špecifikácie, je pre špecifikáciu realizátor typická možnosť stvárniť ju vo vetách s pasívnou sémantickou perspektívou. (Termín pasívna

sémantická perspektíva používame v súlade s jeho definíciou v práci J. Káčalu, 1976.) Na ilustráciu uvádzame príklad transformačných postupov založených na protiklade aktívnosti a pasívnosti subjektu:

Obilie naplnilo voz. → *Voz bol naplnený obilím.*
→ *Voz sa naplnil obilím.*

Rovnako F. Štícha (op. cit., s. 36), keďže sémantickú variantnosť subjektu pokladá za funkciu vety, odvodzuje diskkrétne jazykové hodnoty jednotlivých sémantických rolí na základe odlišných možností transformácie syntaktických štruktúr daných viet. Z týchto dôvodov pripisuje rôzne sémantické roly subjektovému participantu vo vetných štruktúrach *Voda* (mediátor) *naplnila jamu*. *Eva* (agens) *naplnila košík bielizňou*. *Rečník* (iniciátor) *naplnil sálu vzrušením*. *Obraz* (kauzátor) *naplnil Karola nadšením*.

Transformačné postupy, ktoré uvádza, nás však nepresvedčujú o tom, že ide vždy o rôzne sémantické roly subjektového participanta. Na základe možných transformácií sa výrazne odlišuje iba prvá vetná štruktúra od ostatných tým, že je možné jej stvárnenie vo vetách s pasívnou sémantickou perspektívou pri zachovaní pôvodného počtu participantov:

Voda naplnila jamu. → *Jama bola naplnená vodou.*
→ *Jama sa naplnila vodou.*

Pri ostatných uvádzaných štruktúrach je pasivizácia sémantickej perspektívy so zachovaním subjektového participanta z východiskovej konštrukcie nerealizovateľná. Existujúce sémanticky pasívne vetné štruktúry *Košík sa naplnil bielizňou* a *Košík bol naplnený bielizňou* sú transformami vety *Bielizeň naplnila košík*, nie transformami vety *Eva naplnila košík bielizňou*. Ide o typ vetnej štruktúry totožný s vetou *Voda naplnila jamu*, kde je subjektový participant špecifikovaný ako realizátor (v Štíchovej terminológii mediátor). Význam vety je doplniteľný zámenným tvarom *sebou*, to znamená: *Bielizeň naplnila košík (sebou)*.

Vetné štruktúry *Rečník naplnil sálu vzrušením* a *Obraz naplnil Karola nadšením* nepovažujeme za vhodné volené príklady. Obidve obsahujú totiž analytickú formu predikátu, ktorá predstavuje jeden lexikálny celok: *naplniť vzrušením* = *vzrušiť*, *naplniť nadšením* = *nadchnúť*. Analyzované vetné štruktúry sú totožné so štruktúrou viet *Rečník vzrušil sálu* (kauzativna konštrukcia, v ktorej nie je realizovaný fakultatívny participant mediatív, t.j. čím) a *Obraz nadchol Karola* (opäť nie je uvedené čím, t.j. subjektový participant realizátor nie je rozčlenený na celok a časť, resp. svoju vlastnosť).

Problematike kauzativnosti v syntaxi venuje pozornosť aj F. Daneš. Kým v štúdií z roku 1971 rieši otázku kauzativných slovesných významov pomocou termínov externý a interný agens, v kolektívnej práci (Daneš—Hlavsa a kol., 1981, s. 58) od tejto terminológie upúšťa. Rozpor medzi významom predikátu,

ktorý je späť s významom iného participanta, ako je participant subjekt nachádzajúci sa v pozícii podmetu, a iba konštrukčne späť aj s významom tohto subjektu, rieši sa tu ako rozpor medzi sémantickou formulou (SF) predikátu a jej stvárnením v gramatickom vetnom vzorci (GVV). Konečným produktom je sémantický vetný vzorec (SVV), ktorý predstavuje modifikáciu SF prostredníctvom príslušného GVV.

SF predikátu „rozsvietiť“ vo vetnej štruktúre *Karol rozsvietil lampu* je $x A (\overline{y N d})$ (op. cit., s. 42). Prostredníctvom GVV sa však SVV redukuje o funkciu nositeľa deja a pre *y* sa zachováva iba funkcia paciensa. Pomenovanie *Karol* teda v uvedenej vetnej štruktúre realizuje funkciu agensa, pomenovanie *lampa* realizuje funkciu paciensa.

Súhlasíme, že v takýchto štruktúrach má subjektový participant aktívnu špecifikáciu nazývanú agens. Uvedené štruktúry nezaraďujeme medzi kauzatívne, vlastnosť kauzativnosti im možno pripísať iba na rovine lexikálneho významu slovesa vo funkcii predikátu. Nezdá sa nám však oprávnené nerozlišovať sémantickú špecifikáciu kauzátoru od agensa a kauzatívne konštrukcie zaraďovať medzi agensové. Ak vychádzame nie iba z významu slovesa vo funkcii predikátu, ale z významu vety ako celku, vidíme, že vo vetách s kauzátorom sa vplyvom ich formálneho stvárnenia zjednodušuje pôvodne zložitá sémantická štruktúra s dvoma subjektmi (kauzátor + iná, obyčajne sémanticky aktívna špecifikácia) a s dvoma predikátmi (spôsobiť + meniteľný iný predikát).

Opierame sa pritom o chápanie G. A. Zolotovovej (1973), ktorá kauzatívne konštrukcie zaraďuje k tzv. zahrnutým vetným modelom. (Vetný model je u nej synonymom termínu sémantická štruktúra vety.) Vznikli rozšírením pôvodných jednoduchých sémantických modelov o ďalší subjektový participant — kauzátor. Na rozdiel od nej nás formálne stvárnenie kauzatívnych konštrukcií utvrdzuje v názore, že pri nich dochádza k spomínanému zjednodušeniu sémantickej štruktúry, ku vzniku opäť jednoduchej, hoci kvalitatívne odlišnej sémantickej štruktúry, t. j. štruktúry s jedným subjektovým participantom — kauzátorom.

Pôvodnú Danešovu terminológiu používa pri riešení problematiky kauzatívnych konštrukcií J. Kačala. V štúdií z r. 1981 hodnotí subjektový participant vo vete *Pracovníci (prekladajúci dovezený tovar) znečistili vagóny drevným odpadom* ako externý agens, kým vo vete *Drevný odpad znečistil vagóny* klasifikuje pomenovanie *odpad* ako interný agens. V druhej vete sa podľa autora prostriedok alebo nástroj transponuje do pozície vykonávateľa deja, pričom sa dej podáva ako vykonávaný samým nástrojom, resp. prostriedkom („interným agensom”), t. j. bez pričinenia externého agensa (s. 22). Keďže vzťah medzi vykonávateľom deja a dejom je aktívny, vetu *Drevný odpad znečistil vagóny* považuje za vetu s aktívnou sémantickou perspektívou.

Tomuto výkladu však do istej miery protirečí tvrdenie, že „vetu *Drevný odpad*

znečistil vagóny nemožno transformovať na pasívnu, lebo aj tu prevažuje nástrojové chápanie subjektu deja“ (ibid.). Pasívna veta *Vagóny boli znečistené drevným odpadom* je podľa neho pasívnym transformom aktívnej vety (*Pracovníci znečistili vagóny drevným odpadom*, a nie vety *Drevný odpad znečistil vagóny*).

Vetu *Drevný odpad znečistil vagóny* však môžeme transformovať na vety s pasívnou sémantickou perspektívou (*Vagóny boli znečistené drevným odpadom* a *Vagóny sa znečistili drevným odpadom*). To je dôkaz, že východisková veta má naozaj aktívnu sémantickú perspektívu a že subjekt v jej sémantickej štruktúre nie je nástrojom, ale má vo vzťahu k predikátu povahu aktívnej subjektovej špecifikácie nazývanej v našej koncepcii realizátorom.

Rovnaké sémanticky aktívne štruktúry so subjektovým participantom špecifikovaným ako realizátor označujú M. Grepl — P. Karlík (1983; 1986) netradične termínom kauzatívne štruktúry. Všímajú si pri nich procesy zmeny v hierarchizácii sémantickej štruktúry vety, nazývajú ich dekauzativizáciou. V našom chápaní ide, ako sme ukázali, o zmeny sémanticky aktívnej vetnej štruktúry s realizátorom na sémanticky neaktívnu štruktúru.

Neosobnému pôvodcovi — kauzátorovi — pripisujú M. Grepl—P. Karlík sémantickú vlastnosť +nezámernosť. Ak sa neosobný pôvodca nahradí v základnej vetnej štruktúre osobným (*Matka zobudila Petra*), hovoria o externom agensovi. Tieto štruktúry už podliehajú v ich chápaní deriváciám deagentizačného typu, z čoho vyvodzujú, že pôvodca predikačného príznaku nie je kauzátorom, ale agensom.

Rozlíšenie neosobný pôvodca = kauzátor, osobný pôvodca = externý agens však neplatí. Kauzátor (v našej terminológii je to realizátor) môže byť aj osobný, ak sebou, svojou substanciou (v tomto prípade svojim telom) uskutočňuje činnosť pomenovanú predikátom. Vtedy môžeme vetu doplniť o zámenný tvar *sebou* a kategória ± zámernosť sa stáva irelevantnou: a) *Eudia naplnili ulice* (= sebou). *Včely naplnili úl* (= sebou) oproti b) *Eudia naplnili nádrž vodou*. *Včely naplnili úl medom*.

Pri vetách sub a) hovoríme v našej koncepcii o vetách s realizátorom, na označenie viet typu b) používame tradičný termín kauzatívne konštrukcie. Až vo vetách typu b) sa totiž objavuje zámerne pôsobiaci činiteľ, ktorý uplatnil vôľu, resp. úsilie pri istej predikátovo priamo nepomenovanej činnosti a tým spôsobil uskutočnenie iného, predikátovo vyjadreného deja.

Istý polemický ráz prvej časti nášho príspevku je vyvolaný snahou odlišiť naše chápanie kategórie kauzácie v syntaxi od prístupov, ktoré vychádzajú a) z lexikálneho významu kauzatívnych sloviess, b) z faktorov objektívnej reality, nie z jej jazykového stvárnenia, c) z uplatnenia transformačných postupov pri vetných štruktúrach s rozdielnym počtom participantov, d) z použitia termínu kauzatívna štruktúra vo vzťahu ku konštrukciám, ktoré sa týmto termínom tradične neoznačujú.

V druhej časti podrobnejšie rozvedieme našu interpretáciu kategórie kauzácie v syntaxi, opierajúcu sa o analýzu sémantickej štruktúry kauzatívnych konštrukcií.

Postup vzniku kauzatívnych konštrukcií objasňujeme v zhode s G. A. Zolotovovou (1973) ako pripojenie participanta kauzátor k sémantickej štruktúre so subjektovým participantom, ktorý tu mal inú, spravidla aktívnu špecifikáciu. Rešpektujeme to, že v jazyku sú v našej súvislosti primárne štruktúry so životným, zámerným, zvyčajne ľudským činiteľom. Človek spracúva vnímanú skutočnosť cez seba, cez svoju aktivitu, preto sa v jazyku ako dominujúci uplatňuje akčný princíp. V. Skalička (1962) tento poznatok vystihol v známej téze, že syntax je antropocentrická. Z gnozeologického hľadiska však zložité javy vznikajú na základe jednoduchých javov. Z tohto poznatku vychádzame pri objasňovaní podstaty kauzatívnych konštrukcií. Ďalej sa pridriavame axiómy, že subjekt je v sémantickej štruktúre vety vždy iba jeden (porov. Kacnelson, 1972, s. 197). Preto sa odkláňame od názoru G. A. Zolotovovej (1973), že kauzatívne konštrukcie majú zložitú sémantickú štruktúru s dvoma subjektmi. Pripojením participanta kauzátor sa podľa nášho názoru súčasne prehodnocuje pôvodná sémantická štruktúra. Rezultátom je opäť jednoduchá, avšak kvalitatívne iná sémantická štruktúra s jediným subjektovým participantom — kauzátorom. Nasvedčuje tomu aj formálne stvárnenie kauzatívnej konštrukcie, čo F. Daneš (Daneš—Hlavsa a kol., 1981) nazýva prehodnotením zložitej sémantickej formuly gramatickým vetným vzorcom na podobu jednoduchého sémantického vetného vzorca.

Predikát takto vzniknutej kauzatívnej konštrukcie ostáva významovo primárne spätý so subjektovým participantom pôvodnej sémantickej štruktúry (v pravom zmysle slova on uskutočňuje činnosť pomenovanú predikátom). Cez význam novovzniknutej konštrukcie ako celku však predikát nadobúda významovú spätosť s novým subjektovým participantom — kauzátorom. Nepomenúva síce jeho činnosť priamo, perifrasticky ju možno vyjadriť iba ako spôsobovanie, iniciovanie, z významového spojenia predikátu so subjektom pôvodnej sémantickej štruktúry ju však môžeme v zovšeobecnenej podobe určiť. Napr. vo vete *Povstalci zatarasili cestu barikádou* by sme konkrétnu činnosť povstalcov mohli dešifrovať ako „postavenie barikády“, vo vete *Vyviezli sme sa výťahom na 4. poschodie* ako „uvedenie výťahu do chodu“ a pod. Vo vetách so vzťahom denotátovej spätosti medzi kauzátorom a subjektom pôvodnej sémantickej štruktúry možno činnosť kauzátora pomenovať dokonca jednoznačne. Napr. vo vete *Deti zobudili otca krikom* sa dá činnosť detí vyjadriť iba slovesom *kričať*. V kauzatívnej konštrukcii je však toto priame pomenovanie činnosti subjektového participanta — kauzátora — sprostredkované cez význam slovesa *spôsobovať, iniciovať*, t. j. v uvedenom príklade: deti kričali a tým spôsobili, iniciovali zobudenie otca.

Okrem predikátu, ktorému pribudol význam „spôsobovať, iniciovať“, mení sa v rámci kauzatívnej konštrukcie aj sémantická hodnota subjektového participanta pôvodnej sémantickej štruktúry. Zo subjektového participanta sa stáva komplement. Zodpovedá tomu aj jeho syntaktické stvárnenie (inštrument a umiestnenie po predikáte). Tým sa, pochopiteľne, mení aj jeho špecifikácia, ktorá v pôvodnej sémantickej štruktúre mala vo vzťahu k predikátu význam aktívnej entity. Špecifikáciu komplementu v kauzatívnej konštrukcii označujeme termínom mediatív.

O tom, že sa subjekt pôvodnej sémantickej štruktúry v rámci kauzatívnej konštrukcie prehodnocuje na komplement, svedčí aj skutočnosť, že sa z obligatórneho participanta mení na fakultatívny (v zmysle terminológie použitej v práci Daneš—Hlavsa a kol., 1981, s. 65—69). Na základe istej ustálenosti javov v objektívnej realite je mediatív veľmi tesne spätý s predikátom a s ostatnými členmi sémantickej štruktúry vety. Preto si ho z významu predikátu, prípadne aj objektu môžeme ľahko domyslieť. Napr. povstalci zatarasujú cestu zvyčajne barikádou, na 4. poschodí sa vyvážeme výťahom a pod. V kauzatívnych konštrukciách typu *Deti zobudili otca (krikom)* je možná nerealizovanosť participanta mediatív podmienená jeho denotátovou spätosťou so subjektom.

V úvode nášho príspevku sme sľúbili uviesť objektívne kritériá na identifikáciu toho, čo nazývame kauzatívnou konštrukciou. Jedným z nich je možnosť odčleniť z kauzatívnych konštrukcií pôvodnú, východiskovú (v terminológii G. A. Zolotovovej zahrnutú) sémantickú štruktúru. Toto kritérium slúži predovšetkým na odlíšenie štruktúr s kauzátorom od formálne zhodných štruktúr s agensom a s participantom komplementom špecifikovaným ako inštrumentív, zriedkavo aj mediatív. V agensových konštrukciách totiž spomínaná možnosť nejestvuje. Presvedčia nás o tom príklady konštrukcií s kauzátorom (KK) a z nich odčlenených východiskových sémantických štruktúr (VŠ) na jednej strane a paralelne s nimi uvádzané príklady konštrukcií s agensom (AK), kde sa takáto štruktúra odčleniť nedá. (Nemožnosť realizácie takto osamostatnených štruktúr znázorňujeme znakom +.)

KK: *Družstevníci naplnili voz obilím.* — VŠ: *Obilie naplnilo voz.*

AK: *Družstevníci naložili voz obilím.* — VŠ: + *Obilie naložilo voz.*

KK: *Pozostalí ozdobili hrob kvetmi.* — VŠ: *Kvety ozdobili hrob.*

AK: *Pozostalí vysadili hrob kvetmi.* — VŠ: + *Kvety vysadili hrob.*

KK: *Nepriateľ zasiahol vojaka gulkou.* — VŠ: *Gulka zasiahla vojaka.*

AK: *Nepriateľ zastrelil vojaka gulkou.* — VŠ: + *Gulka zastrelila vojaka.*

Zvolené príklady konštrukcií s kauzátorom a agensom sa vzájomne líšia iba pomenovaním vo funkcii predikátu, ostatné participanty sú realizované zhod-

nými pomenovaniami, ich sémantická hodnota je však rôzna v prípade subjektového participanta (kauzátor — agens) a totožná v prípade participanta komplement (mediatív). Takto volenými príkladmi dokazujeme zároveň opodstatnenosť druhého kritéria, slúžiaceho na indentifikáciu kauzatívnych konštrukcií. Je ním zachovanie primárnej významovej spätosti predikátu kauzatívnych konštrukcií so sémanticky aktívnym subjektom pôvodnej, východiskovej sémantickej štruktúry, ktorá sa z nich dá osamostatniť. Predikát v kauzatívnej konštrukcii, ako sme už spomenuli, nepomenúva totiž činnosť subjektu — kauzátora — priamo, ale sprostredkovane, cez význam slovesa *spôsobiť*, *iniciovať*. Naopak v agensových vetách je predikát priamo spätý s agensom, pomenúva jeho činnosť zameranú na inú, sémanticky neaktívnu entitu. Táto entita nemôže sama realizovať dej stvárnenný slovesom vo funkcii predikátu.

Kauzatívne konštrukcie, ktoré sme uviedli, mali subjektový participant osamostatnenej východiskovej sémantickej štruktúry špecifikovaný ako realizátor. Je to najfrekvencovanejší typ kauzatívnych konštrukcií. Vo východiskovej štruktúre sa však vo funkcii participanta subjekt môžu vyskytovať aj jeho iné, spravidla aktívne špecifikácie. Môže sa v nej vyskytovať špecifikácia procesor (entita obracajúca svoju aktivitu na seba, na vlastné premiestnenie a pod.): KK: *Šofér zabočil autom doprava.* — VŠ: *Auto zabočilo doprava*; ďalej špecifikácia produktor (entita z hľadiska významu predikátu aktívne produkujúca isté zmyslovo vnímateľné efekty alebo produkty duševnej činnosti): KK: *Otec (si) svieti lampou na cestu.* — VŠ: *Lampa svieti na cestu*; KK: *Žiak vrzol stoličkou.* — VŠ: *Stolička vrzla* a špecifikácia agens (aktívna entita zameriavajúca svoju činnosť na inú, spravidla neaktívnu entitu, paciensa): KK: *Vyviezli sme na výťahom na 4. poschodie.* — VŠ: *Výtah nás vyviezol na 4. poschodie*; KK: *Otec šije u krajčira.* — VŠ: *Krajčír šije otcovi.*

Osobitným prípadom kauzatívnych konštrukcií sú konštrukcie s kauzátorom denotátovo spätým s mediatívom, predtým subjektom východiskovej sémantickej štruktúry. Kauzátor a mediatív predstavujú v nich denotátovo jeden celok — aktívnu entitu a jej istý prejav. Máme tu na mysli už spomínané konštrukcie typu KK: *Deti zobudili otca krikom.* — VŠ: *Krik zobudil otca.* Na ilustráciu uvedieme aj ďalšie príklady: KK: *Syn nahneval rodičov svojím správaním.* — VŠ: *Synovo správanie nahnevalo rodičov.*; KK: *Maliar nadchol Karola svojím obrazom.* — VŠ: *Obraz nadchol Karola.*; KK: *Rečník vzrušil publikum svojím prejavom.* — VŠ: *Prejav vzrušil publikum.*

Kauzatívne konštrukcie s denotátovo spätým kauzátorom a mediatívom treba odlišovať od konštrukcií s realizátorom rozčleneným na celok a jeho časť, resp. istú vlastnosť. (O týchto sémantických štruktúrach sme sa už zmienili pri komentovaní Fillmorových názorov v prvej časti nášho príspevku.) Za kauzatívnu nemôžeme považovať napr. konštrukciu *Obraz nachol Karola svojou farebnosťou*, rovnako ako ani konštrukciu s nerozčleneným spôsobom vyjadre-

nia realizátora v podobe mennej skupiny: *Farebnosť obrazu nadchla Karola*. Obraz, prípadne konkrétne jeho farebnosť sú skutočnými zdrojmi Karolovho nadšenia, vyvolávajú toto nadšenie sebou a nespôsobujú ho sprostredkovane cez istú svoju lexikálne priamo nepomenovanú činnosť, ako je to v prípade konštrukcie s kauzátorom *maliar*.

Opísaná interpretácia kauzatívnych konštrukcií opretá o analýzu ich sématickej štruktúry umožňuje presne odlíšiť konštrukcie s kauzátorom od syntakticky totožne stvárnených konštrukcií s agensom či realizátorom.

Objektívne kritériá, ktoré bolo možno vďaka spomínanému prístupu formulovať, pomáhajú pomerne spoľahlivo určiť hranice toho, čo sa skrýva pod termínom kauzatívna konštrukcia.

Jazykovodný ústav E. Štúra SAV
Bratislava, Nálepkova 26

Bibliografia

ALISOVA, T. B.: Očerki sintaksisa sovremennogo italjanskogo jazyka. (Semantičeskaja i grammatičeskaja struktura prostogo predloženiija.) Moskva, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta 1971. 293 s.

APRESIAN, J. D.: Leksičeskaja semantika. Sinonimičeskije sredstva jazyka. Moskva, Nauka 1974. 367 s.

COMRIE, B.: Sintaksis i semantika v transformacionnoj generativnoj grammatike. In: Problemy strukturnoj lingvistiki 1972. Red. S. K. Šaumian. Moskva, Nauka 1973, s. 543—554.

DANEŠ, F.: Pokus o strukturní analýzu slovesných významů. Slovo a slovesnost, 32, 1971, s. 193—207.

DANEŠ, F.—HLAVSA, Z. a kol.: Větné vzorce v češtině. Praha, Academia 1981. 270 s.

FILLMORE, CH. J.: Delo o padeže. In: Novoje v zarubežnoj lingvistike. 10. Red. V. A. Zvegincev. Moskva, Progress 1981 (a), s. 369—495.

FILLMORE, CH. J.: Delo o padeže otkryvajetsia vnov. In: Novoje v zarubežnoj lingvistike. 10. Red. V. A. Zvegincev. Moskva, Progress 1981 (b), s. 496—530.

FILLMORE, CH. J.: Subjekty, komunikující a role. In: Studie z transformační gramatiky. II. Interpretativní a generativní sémantika. Preložila Eva Hajičová a kol. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1976, s. 215—233.

Filozofický slovník. Red. M. M. Rozental'. Bratislava, Pravda 1972. 620 s.

GREPL, M.—KARLÍK, P.: Gramatické prostředky hierarchizace sémantické struktury věty. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1983. 103 s.

GREPL, M.—KARLÍK, P.: Skladba spisovné češtiny. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1986. 474 s.

KACNELSON, S. D.: Tipologija jazyka i rečevoje myšlenije. Leningrad, Nauka 1972. 216 s.

KAČALA, J.: Gramatická a sémantická perspektíva vety. Jazykovedný časopis, 27, 1976, s. 9—18.

KAČALA, J.: Sémantika a tvorenie slovíes typu *znevýhodniť* a *znevýhodniť*. Slovenská reč, 46, 1981, s. 18—28.

SIENICKIJ, G. G.: Semantičeskije typy situacij i semantičeskije klassy glagolov. In: Problemy strukturnoj lingvistiki 1972. Red. S. K. Šaumian. Moskva, Nauka 1973, s. 373—391.

SKALÍČKA, V.: Das Wesen der Morphologie und der Syntax. In: Acta Universitatis Carolinae — Philologica 3. Slavica Pragensia IV. Red. V. Barnet a i. Praha, Universita Karlova 1962, s. 123—127.

ŠTÍCHA, F.: Utváření a hierarchizace struktury větného znaku. Praha, Univerzita Karlova 1984. 129 s.

Tipologija kauzativnych konstrukcij. Morfologičeskij kauzativ. Red. A. A. Cholodovič. Leningrad, Nauka 1969. 310 s.

ZOLOTOVA, G. A.: Očerok funkcionanogo sintaksisa russkogo jazyka. Moskva, Nauka 1973. 214 s.

КАУЗАТИВНЫЕ КОНСТРУКЦИИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ

Резюме

В статье определяются объективные критерии для идентификации и более точного определения границ каузативной конструкции (далее КК).

При определении термина КК в синтаксисе исходит из анализа семантической структуры этих конструкций. КК возникают присоединением активного партиципанта субъект (каузатор) к семантической структуре с исходным партиципантом субъект (реализатор, процессор, продукт, агенс). Спецификация исходного субъекта переоценивается в рамках КК на факультативный партиципант — комплемент со спецификацией медиатив. Предикат КК с одной стороны сохраняет свою смысловую связь с исходным субъектом, с другой — приобретает новую смысловую связь с каузатором, опосредствованную значением глаголов *причинять*, *способствовать*. КК как результат процессов расширения и переоценки слова является простой конструкцией с одним субъектом — каузатором.

Объективными критериями для определения КК выделяются: а) возможность отделить от КК исходную, самостоятельную семантическую структуру; б) сохранение примарной смысловой связи предиката КК с семантически активным субъектом исходной семантической структуры и опосредствование его смысловой связи с каузатором через значение глаголов *способствовать*, *причинять*.

MOTIVOVANOSŤ FRAZEOLOGICKÝCH JEDNOTIEK A TYPOLÓGIA EKVIVALENTOV

PETER ĎURČO

Pri konfrontácii slovnej zásoby dvoch jazykov sa vychádza zo skúmania vzťahu obsahového plánu a výrazového plánu. Výsledkom takýchto analýz je typológia ekvivalentov, ktorá obyčajne tvorí teoretickú bázu pre lexikografické spracovanie slovnej zásoby (porov. napr. Sekaninová—Kučerová, 1982). Na rozdiel od lexiky, kde sú východiskom skúmania vzťahy v obsahovom pláne porovnávaných lexém, pri typológii ekvivalentov vo frazeológii sa výraznejšie uplatňuje výrazový plán, t. j. komponentové zloženie frazeologických jednotiek. Zloženie a charakter komponentov je genetickou bázou frazeologickej jednotky. Vzťah medzi pôvodným významom spojenia a významom frazeologickej jednotky sa označuje ako motivovanosť (Filipec—Čermák, 1985, s. 191). Tento termín sa niekedy zamieňa synonymným termínom vnútorná forma frazeologickej jednotky (Kučerová, 1979, s. 102).

Termín vnútorná forma frazeologickej jednotky (ďalej FJ) sa chápe rôzne. N. N. Kirillovová (1986, s. 86) upozorňuje na možnosť trojakého chápania tohto termínu: ako vzťahu medzi frazeologickým významom spojenia a skutočným významom jeho komponentov, ako slovného obrazu, ktorý tvorí pomenovací základ FJ, a ako prvku predstavy v sémantike FJ, ktorý podmieňuje jej vecný význam. Na druhej strane sa vo FJ rozlišuje niekoľko druhov motivovanosti. Napr. A. M. Lewicki (1982; 1985) hovorí o motivácii kategoriálno-gramatickej, lexikálnej a globálnej, pričom v rámci tzv. globálnej motivácie vyčleňuje tri zložky, a to motiváciu metaforickú, ktorá vyplýva zo vzťahu medzi existujúcim, resp. hypotetickým voľným slovným spojením a významom rovnozvučného frazeologizmu, motiváciu symbolickú, ktorá je prejavom konvenčného vzťahu medzi označovaným a označujúcim, a tzv. motiváciu stereotypnú, ktorá vyjadruje zaužívané predstavy o predmete.

Ďalším dôležitým pojmom, s ktorým sa operuje vo frazeológii pri skúmaní vzťahu medzi výrazovou a obsahovou stránkou, je obraznosť. Tento faktor vystupuje predovšetkým pri tých FJ, kde základom frazeologizácie nebol pohyb, resp. vývoj v sémantike komponentu, ale sémantická transformácia istej predstavy, resp. situácie, ktorú vyjadruje slovné spojenie. F. Miko (porov. Miko a kol., 1985, s. 15) hovorí, že pôvodný, pomocný význam slovného spojenia v dôsledku svojej konkrétosti, rukolapnosti a frapantnosti je „obra-

zom“ vlastného, cieľového významu, ktorý je komplikovanejší, abstraktnejší, náročnejší na priame vyjadrenie. Obraz pritom nie je len lepším, výstižnejším „vyjadrením“, ale je súčasne aj výstižnejším, priliehavejším hodnotením. Obraznosť FJ chápanú v takomto zmysle možno potom považovať za ten integrujúci činiteľ, ktorý aj napriek niekedy pomerne zložitej pojmovej interpretácii FJ vytvára jej významovú celistvosť. Čiže celistvý pojem tu nevytvárajú komponenty priamo, ale sprostredkovane, cez obraz.

Špecifickosť komponentov FJ pri vytváraní obrazu sa prejavuje v tom, že jedno a to isté slovo neplní v každej FJ tú istú symbolickú alebo metaforickú funkciu. Tento fakt je zdrojom vnútorných protirečení, ktoré sú vo frazeológii zdrojom polysémie, homonymie a paronymie. Napríklad dve FJ, ktoré majú rovnaké komponentové zloženie, môžu utvoriť významovo diferencované jednotky, a to tak v jednom jazyku, ako aj pri konfrontácii dvoch alebo viacerých jazykov. Je to prejav diferencovaného prístupu jazykov k interpretácii objektívnej skutočnosti.

Ukazuje sa, že vzťah medzi sémantikou FJ a objektívnou skutočnosťou je nepriamy, sprostredkovaný, pričom tu možno hovoriť o niekoľkých stupňoch. Na prvom stupni je denotatívny význam konkrétneho slovného spojenia, ktoré je na druhom stupni základom istej zovšeobecnenej predstavy. Pri vytváraní tejto predstavy vstupujú do hry metaforicko-metonymické potencie daného slovného spojenia, ktoré sú zdrojom obraznosti FJ. Na treťom stupni už ide o vzťah medzi touto zovšeobenou obraznou predstavou a vlastným významom FJ. Na základe naznačených vzťahov by bolo možné diferencovať aj doteraz použitú terminológiu. Na prvom stupni, pri tzv. genetickom prototypu FJ, by sa mohlo hovoriť o vnútornej forme FJ, ktorú tvoria jednotlivé komponenty. Ich symbolický význam, daný metaforicko-metonymickými potenciálmi, je zdrojom obraznosti. Vzťah medzi vnútornou formou a významom FJ, ktorý je sprostredkovaný cez jej obraznosť, by bolo možné označiť za motivovanosť FJ.

Pri konfrontácii dvoch jazykov je potom zaujímavá nielen otázka, ako sa líšia výrazové prostriedky pri označovaní tej istej reality, ale aj to, do akej miery sú výrazovo identické prostriedky totožné z hľadiska označovania objektívnej skutočnosti. Vo frazeológii nám ide konkrétne o skúmanie významovej identity FJ s rovnakou vnútornou formou.

Pri typológii ekvivalentov FJ sa tradične za ideálny prípad ekvivalentnosti pokladá zhoda v obsahovom aj výrazovom pláne — keď je popri sémantickej, gramatickej a štylistickej totožnosti splnené aj kritérium obraznej totožnosti porovnávaných FJ, podmienenej totožnou vnútornou formou (Kopeckij, 1974; Kučerová, 1980; Rajchštejn, 1980; Burger—Buhoffer—Sialm, 1982; Filipec—Petr, 1985; Matešić, 1985 a i.). Hoci možno namietat, že pri skúmaní sémantiky FJ zo synchronného hľadiska nemá otázka vnútornej formy zásadný vý-

znam, nemožno pri konfrontácii dvoch jazykov obísť toto kritérium, pretože popri vlastnom význame majú vo FJ dôležitú úlohu štylistické, metaforické a etnosignifikatívne konotácie, vytvárané práve obraznými potenciami komponentov FJ. Okrem toho je vnútorná forma výhodným východiskovým jednotiacim kritériom, od ktorého sa odvíja hierarchia klasifikačných prototypov. Výsledky takýchto konfrontácií sú dôležité pre stanovenie všeobecných zákonitostí frazeológie, resp. pre zisťovanie frazeologických univerzálií, ako aj pre určenie špecifických črt frazeológie jednotlivých jazykov. Okrem toho má takýto výskum význam aj pre rozpracovanie teórie prekladu FJ.

Na základe naznačených východísk chceme podrobiť hlbšej analýze výrazovo identické FJ a preskúmať ich z hľadiska ich sémantickej identity. Nepôjde nám však o pohľad od obsahového plánu k výrazovému, ktorý je charakteristický pre typológiu, ale opačne — od výrazového plánu k obsahovému plánu.

O úplnej totožnosti dvoch cudzojazyčných FJ sa hovorí vtedy, ak obidve spĺňajú požiadavky významovej, štylistickej, gramatickej a obrazovej identity. Možno tu hovoriť o medzijazykovej synonymii. Lenže tak, ako zriedkavo sa v jednom jazyku vyskytujú úplné synonymá, rovnako aj počet absolútne synonymných FJ dvoch cudzích jazykov je malý. Prípady úplnej synonymie sa vyskytujú pri frazeologických jednotkách, kde vzťah medzi vnútornou formou a významom je zreteľný, resp. „čitateľný“, t. j. je jasne motivovaný, napr. *schodiť so sceny — odchádzať zo scény, zastupovať dorogu komu-libo — zastupovať niekomu cestu, rodiťsa pod (ne)sčastlivoj zvezdoj — narodiť sa pod (ne)šťastnou planétou, hladieť protiv šersti kogo-libo — hladieť niekoho proti srsti*, alebo pri FJ „spoločného frazeologického fondu“ (tzv. europeizmov — porov. Basaj, 1985, s. 73), napr. biblizmy, alebo niektoré FJ s komponentmi, ktoré vytvárajú najväčšie frazeologické hniezda, predovšetkým somatizmy, napr. *dať po nosu komu-libo — dať niekomu po nose, povesiť nos — ovesiť nos, sovať nos vo čto-libo — strkať nos do niečoho, vodiť za nos kogo-libo — vodiť niekoho za nos* atď.

Za úplne synonymné možno pokladať aj tie FJ, ktoré síce majú čiastočne odchyľky v zložení, nenarúšajú však celkový obraz FJ, čiže napriek istým rozdielom vo vnútornej forme ich motivačný vzťah k významu FJ sa nemení, t. j. fungujú ako varianty. Môže ísť o tieto zmeny:

a) v lexikálnom komponente, ktorý však tematicky bezprostredne súvisí s porovnávaným: *imeť ňuch na čto-libo — mať nos na niečo*;

b) v morfológii komponentov: *iz pervych ruk — z prvej ruky*;

c) v štruktúre FJ (rozšírená, resp. zúžená podoba): *nevidieť si ďalej od nosa — ne vidieť ďalšie svojego (sobstvennogo) nosa*;

d) alebo môže ísť o kombinované odchyľky (napr. iný lexikálny komponent + iný počet komponentov), ktoré však ešte zachovávajú identickú motivovanosť (čiže vzťah medzi vnútornou formou a významom FJ je analogický na základe analogických obrazov): *ostaťsa s nosom — odísť s dlhým nosom*.

Častým príkladom pri porovnávaní dvoch FJ s identickou vnútornou formou je čiastočné prekryvanie ich obsahov. FJ sa môžu líšiť:

a) Rozdielnou distribúciou, t.j. porovnávané FJ majú okrem totožných kontextov aj rôzne kontexty. V lexikológii sa v takomto prípade hovorí o vzťahu tzv. inkluzívnej distribúcie (Filipec—Čermák, 1985, s. 134—155); napr. FJ *po gorlo* — *po krk* majú nasledovné kontexty:

<i>po gorlo</i> — <i>syt (byť)</i>	<i>po krk</i> — <i>byť najedený</i>
— <i>v dolgach (byť)</i>	— <i>mať starostí, práce, neprijemností</i>
— <i>zabot (imeť)</i>	— <i>mať niekoho/niečoho</i>

Medzi viacerými porovnávanými FJ môže v dôsledku rozdielnej distribúcie dôjsť k vzájomnému prekríženiu ekvivalentov:

v celej šírke ≠ *vo vsiu šir'*
v plnej šírke ≠ *vo vsej polnote*

Porov.: *v celej šírke* — *obsiahnuť problém*
 — *pochopiť otázku* = *vo vsej polnote*
 — *postihnúť úlohu* atď.
v plnej šírke — *rozvinúť — schopnosti*
 — *talent* = *vo vsiu šir'*
 — *tvorivosť*
 — *prácu* ap.

b) FJ sa líšia rozdielmi v šírke označovaných pojmov. Ak napr. východisková FJ v porovnaní s cudzojazyčnou FJ s identickou vnútornou formou označuje užší pojem, možno tu hovoriť o vzťahu hyponymie, resp. z opačnej strany o vzťahu hyperonymie. H. Burger (porov. Burger—Buhoffer—Sialm, 1982, s. 294) ilustruje tento vzťah na príklade FJ *melkaja ryba* a *kleiner Fisch*. Prvá označuje len ľudí, druhá platí na označenie ľudí, ale aj na hodnotenie udalostí, faktov a pod. Napr. aj ruská FJ *golova kružitsia čia-libo, u kogo-libo* a slovenská *niekomu sa krúti hlava* nepokrývajú rovnako oblasť charakterizovaných príznamkov. V ruštine sa touto FJ charakterizujú stavy fyzickej únavy, vyčerpania alebo straty schopnosti jasne uvažovať v dôsledku množstva práce, vypätia, ale aj dojmov. V slovenčine sa táto FJ používa iba na charakterizovanie stavov fyzickej únavy, vyčerpania; pri označení straty schopnosti jasne uvažovať v dôsledku množstva práce, ale aj dojmov, sa používa FJ *nevie, kde mu hlava stojí*. Podobne FJ *glaza v glaza* a *zoči-voči* majú rovnaký pojmový obsah (= bezprostredne blízko), avšak ruská FJ charakterizuje tento pojem len z hľadiska miesta, kým slovenská FJ charakterizuje tento pojem tak z hľadiska miesta, ako aj času. Táto skutočnosť sa prejavuje aj v rozdielnej distribúcii obidvoch jednotiek. Porov.:

slov. *stretnúť sa s niekým zoči-voči*
stáť zoči-voči niečomu (nebezpečenstvu, smrti a pod.)
hovoríť s niekým zoči-voči
usvedčiť niekoho zoči-voči
stáť s niekým zoči-voči a pod.
rus. *glaza v glaza* — *vidieť kogo-libo, čto-libo.*

Uvedené fakty sa už čiastočne prekrývajú s polysémiou. Typické hyponymicko-hyperonymické vzťahy možno hľadať skôr medzi FJ a jej slovnými ekvivalentmi (napr. pri tematickom triedení frazeologických jednotiek).

c) Porovnávané FJ s identickou vnútornou formou sa nekryjú v jednotlivých významoch, čiže nie sú polysynonymné (o termíne porov. Filipec—Čermák, 1985, s. 135). Môže ísť o monosémantickú FJ voči polysémantickej, alebo o polysémne FJ s čiastočnou polysynonymiou. Napr. FJ *s nog do golovy* je polysémantická a so slovenskou FJ *od hlavy po päty* je totožná vo význame „celkom, úplne“ len pri spojení so slovesami *osmotreť/prezrieť si niekoho*, ďalej pri charakteristike psychického stavu (*počuvstvovať čto-libo*), čiastočne sa prekrýva pri použití v kontextoch „vooružiť, vooružonnyj“, kde je slovenská FJ *od hlavy po päty* synonymná s FJ (*až*) *po zuby*, no líši sa pri charakteristike osôb: *byť kakim-libo, kem-libo* (obyčajne v myslení, konaní), kde má slovenský ekvivalent *do špiku (kostí) byť niekým*.

Ak je východisková jednotka polysynonymická, tento fakt sa pri lexikografickom opise bežne rešpektuje a v dvojjazyčných slovníkoch sa aj náležite spracúva podľa miery polysynonymickosti s ekvivalentnou, resp. ekvivalentnými FJ. Menšia pozornosť sa v slovníkoch venuje vymedzeniu ekvivalentu v opačnom prípade, teda nie vždy sa upozorňuje na obmedzenejšiu pojmovú šírku východiskovej FJ, ako má FJ v cieľovom jazyku. Napr. FJ *darovať žizň* sa kryje so slovenskou FJ *darovať život* len vo význame „omilostiť niekoho“, nie už vo význame „priviesť na svet dieťa“; alebo FJ *nastupovať na piatki komu-libo* je ekvivalentná so slovenskou FJ len vo význame „doháňať niekoho“, nie však už vo význame „prísne sledovať nedostatky niekoho“; podobne aj slovenská FJ *s otvorenými očami* je ekvivalentná s ruskou FJ *s otkrytymi glazami* len vo význame „obozretne“; druhý význam ruskej FJ „uvážene“ vyjadruje už FJ *s otvorenou hlavou*. Myslíme si, že informácia o užšej pojmovej šírke východiskovej FJ je rovnako dôležitá ako uvádzanie jej polysémantickosti. Rovnako dôležitá je aj informácia o zhodách a rozdieloch v šírke používaných kontextov.

Z hľadiska pochopenia zákonitostí frazeologizačných procesov v jazyku môže veľa napovedať skúmanie FJ s rovnakou vnútornou formou, ale s rozdielnym významom — homoným. Pri porovnávaní cudzojazyčných FJ s totožnou vnútornou formou, ale úplne odlišným významom, môžeme hovoriť o medzijazykovej homonymii (napr. Basaj, 1985, s. 81). U nás upozornila na tento jav vo

frazeológii E. Kučerová (1979, s. 104—105) pri FJ *gladet' (smotret') skvoz' palcy na čto-libo a pozerat' cez prsty na niečo*. Ruská FJ znamená „úmyselne si niečo nevšimáť, nevenovať niečomu pozornosť“, slovenská FJ znamená „pozerať na niečo zvysoka, pohrdavo“ a FJ *obvesti (obernut') vokrug palca kogo-libo — okružiti' (omotat') si niekoho okolo prsta*. Ruská FJ označuje „šikovne oklamať niekoho“, slovenská FJ „ovládnúť niekoho, podriaďiť niekoho svojej vôli“. Motivovanosť obrazu ruskej FJ možno dešifrovať rozborom jeho variantných vlastností. Slovesný komponent *gladet'/smotret'* možno zameniť komponentom *propuskat'*: *propuskat' skvoz' palcy čto-libo*. Slovesný komponent v týchto prípadoch funguje analogicky ako vo FJ *propuskat' mimo glaz* (= „nechávať bez povšimnutia“), *propuskat' mimo ušej* (= púšťať jedným uchom dnu, druhým von, t. j. „nevenovať pozornosť niečomu“).

Pri hlbšom skúmaní frazeológie dvoch jazykov sa ukazuje, že homonymia nie je zriedkavý a výnimočný jav. Homonymné sú napr. frazeologické jednotky:

- a) *čerez golovu = poza chrbát*
cez hlavu = veľa (mať niečoho, napr. starostí, práce a pod.)
- b) *na svoju golovu = na vlastnú škodu*
na svoju hlavu = na svoju osobu, na seba samého
- c) *ne idot v golovu čto-libo, komu-libo = nemá ani pomyslenia na niečo*
niekomu nejde niečo do hlavy — nevie niečo pochopiť — nevie sa to naučiť
- d) *dat' foru — pretromfnúť niekoho*
dať fóra — dať náskok niekomu, poskytnúť niekomu výhodu atď.

Problematike medzijazykovej homonymie FJ sa nevenovala doposiaľ sústavnejšia pozornosť. Naša sonda ukazuje, že ide o dôležitý moment pri skúmaní charakteristických črt frazeológie jednotlivých jazykov. Prekvapujúci je napríklad výskyt medzijazykovej frazeologickej homonymie pri takom typickom a početnom frazeologickom hniezde, aké sa vytvára v jazykoch okolo somatického komponentu *golova/hlava*. Ukazuje sa, že pri frazeologizácii sa môže pri výbere rozdielnych motivačných príznakov vytvoriť diferencovaný obraz, predstava, čiže v dôsledku diferencovaných motivačných činiteľov sa identická vnútorná forma stáva nositeľom diferencovaného obsahu.

Niekedy môže dôjsť až k protichodnému pojmovému obsahu dvoch formálne identických FJ. V rámci jedného jazyka ide o osobitný druh synonymie — enantiosémiu. Napr. české ustálené prirovnanie *to je peněz jako za kozu* znamená (porov. Slovník české idiomatiky a frazeologie, 1983, s. 170—171):

- a) *to je hodně peněz, vyneslo to velký zisk*
- b) *to je málo peněz, vyneslo (nám) to jen málo; nevyplatilo se to.*

Na analogický vzťah medzi ruštinou a nemčinou upozorňujú aj H. Burger—A. Buhoffer—Sialm (1982, s. 294) pri FJ *kaša v golove varit u kogo-libo a jemand hat Grütze im Kopf*. Ruská FJ znamená „niekto je hlúpy“, kým nemecká FJ označuje opak. Vysvetliť to možno tým, že pri frazeologizácii

poslúžili ako motivačné východisko rozdielne potenciálne semémy slov *kaša* a *Grütze*. Slovo *kaša* sa v hovorovej reči používa v prenesenom význame na označenie niečoho zamotaného, popleteného. Tento fakt bol motivujúcim prvkom metafory *u kogo-libo kaša v golove = putanica v myslach* (Slovar' ruskogo jazyka, 2, 1982, s. 42), kým nemecké slovo *die Grütze* sa v hovorovej reči používa v prenesenom význame na označenie rozumu, predtým označovalo aj ostrovtip (porov. Wahrig, 1977, s. 1601).

Vo frazeologickej teórii zostávajú doposiaľ nepovšimnuté prípady FJ približne s rovnakou vnútornou formou, ale s rozdielnym obsahom. Medzi porovnávanými FJ môže ísť len o lexikálne, morfológické alebo syntaktické obmeny, pritom však nejde o zámenny variantného charakteru, pretože porovnávané jednotky majú rozdielnu sémantiku. Tento jav možno pozorovať tak medzi FJ jedného jazyka, ako aj pri porovnávaní dvoch a viacerých jazykov. Analogické prípady v lexike sa označujú ako paronymá (Benkovičová—Dolník, 1986).

Prvý prípad možno demonštrovať na príklade FJ *žadavať žaru a poddavať žaru*. Prvá FJ znamená: a) „silno rugať, brániť kogo-libo“; b) „raspravľať sa s kem-libo“; druhá znamená „vooduševľať, pobužďať k čemu-libo“. Pri skúmaní príčin významovej diferenciacie oboch FJ môžeme vychádzať z ich rozdielnej motivácie. Základ motivujúceho obrazu tvorí v oboch prípadoch komponent *žar*. V prvom prípade sa však pri tomto komponente aktualizovala séma „oheň“ = nezniesiteľná páľava, v druhom prípade séma „zápal, elán“, ktoré v sebe slovo *žar* nesie ako svoje metaforické potencie. Okrem toho obidve FJ majú svoje analógy vo voľných slovných spojeniach vo význame ¹ „podkúriť“ a ² „zvýšiť teplotu“.

Možnosť uplatniť obidva výrazy v prenesenom význame, danú metaforickými potenciami slova *žar*, podmienila vznik dvoch zvukovo blízkych, ale významovo odlišných FJ, ktoré by sme mohli označiť ako frazeologické paronymá.

Pri porovnávaní dvoch jazykov sa tiež vyskytujú analogické prípady, keď dve FJ nemajú úplne identickú vnútornú formu, komponenty síce vytvárajú analogický prvotný obraz, ale v dôsledku rozdielnej motivácie sa významovo nestotožňujú. Napr. spojenie *imet' (silnuju) ruku gde-libo* a *mať pevnú (tvrdú) ruku* majú podobnú vnútornú formu, avšak celkom odlišný význam. Ruská FJ znamená „mať niekde strýčka, mať protekciu“, slovenská FJ „viesť niekoho, niečo tvrdo“. Podobne ruská FJ *čornaja koška probežala meždu kem-libo* znamená „ssora proizošla meždu kem-libo“, slovenská FJ *niekomu prebehla čierna mačka cez cestu* znamená „niekoho stretne nešťastie“.

Jednojazyčné alebo prekladové slovníky niekedy poskytujú dôkazy, že dve FJ, ktoré sú voči sebe vo vzťahu paronymie, sa hodnotia (a rovnako aj ich cudzojazyčné ekvivalenty) ako varianty, napr. spojenie *idti po ložnomu sledu (puti)* sa kladie do ekvivalentného vzťahu so spojením *ísť po nepravej stope (ceste)*, pritom FJ *idti po ložnomu puti* znamená „dať sa na sčestie“, kým FJ *idti*

po ložnomu sledu znamená „púšťať sa nesprávnym smerom“ (napr. pri skúmaní, nasledovaní istého určenia, smeru a pod.); podobne aj v slovenčine. Je nesporné, že na významovú diferenciáciu mali vplyv diferencované semény slov *put'* a *sled*. Frazeologizačný proces týchto spojení možno rozdeliť do spomínaných troch stupňov takto: vnútornú formu tvorili voľné slovné spojenia v priamom význame (*idti po ložnomu puti* a *idti po ložnomu sledu*). Základný obraz slúžiaci ako pojmové jadro príslušných metafor tvorili *ložnyj put'* a *ložnyj sled*. Význam FJ bol motivovaný práve týmito dvoma diferencovanými metaforami.

Analogicky by sme mohli uvažovať o slovenských FJ: (a) *privádzať niečo na dobrú (pravú, správnu) cestu (na správnu koľaj) = dávať čemu-libo pravidelne napravenije*; (b) *privádzať niekoho na dobrú (pravú, správnu) cestu — nastavlať (napravlať) na put' istinnyj kogo-libo*.

Vzťah paronymie možno vidieť nielen medzi (a) a (b) — rozdielna reakcia, iná variantnosť + iný význam — ale za hlbšiu analýzu by stálo skúmanie miery sémantickej identity spojenia pri zámene jednotlivých „kvázivariantných“ členov *dobrý — pravý — správny* a *cesta — koľaj*.

Komponent *dobrý* vnáša do celkového pojmového obsahu FJ diferenciálnu sému „vyhovujúci“, komponent *pravý* — sému „požadovaný“ a komponent *správny* sému „hľadaný“. Pravda, v závislosti od kontextov sú možné aj iné interpretácie. Práve tieto nejednoznačné potenciálne diferencujúce sémy vo FJ sú zdrojom vágnosti ich sémantiky.

Z naznačeného rozboru vybranej skupiny FJ vyplývajú tieto závery:

a) Na základe diferencovaných motivujúcich činiteľov môže dôjsť pri výrazovo analogických prostriedkoch okrem prípadov synonymnej ekvivalencie (a to úplnej alebo čiastočne diferencovanej rozdielnou distribúciou, pojmovou šírkou, neidentickou polysynonymiou) aj ku vzťahom homonymie, enantiosémie a paronymie, a to tak v jednom jazyku, ako aj pri porovnávaní dvoch jazykov.

b) Nositeľmi diferencovaných sém FJ sú jednotlivé komponenty, a tie v dôsledku svojich rozličných alebo viacerých potenciálnych sém vytvárajú pri ich nerovnakej aktualizácii iný obraz, inú predstavu, ktorá je motivujúcim základom pre vznik významovo diferencovaných frazeologických jednotiek.

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepškova 26*

Bibliografia

- BASAJ, M.: Z problematyki europeizmów frazeologicznych. In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. Zv. 2. Red. M. Basaj—D. Rytel. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1985, s. 73—82.
- BENKOVIČOVÁ, J.—DOLNÍK, J.: Formálno-sémantické obmieňanie slova a paronymá. Slovenská reč, 51, 1986, s. 153—162.
- BURGER, H.—BUHOFFER, A.—SIALM, A.: Handbuch der Phraseologie. Berlin—New York, Walter de Gruyter 1982. 434 s.
- FILIPEC, J.—ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha, Academia 1985. 281 s.

- FILIPEC, J.—PETR, J.: Některé otázky konfrontační frazeologie v slovanských jazycích. In: Z problémův frazeologii polskiej i słowiańskiej. Zv. 2. Red. M. Basaj—D. Rytel, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1985, s. 45—53.
- KIRILLOVA, N. N.: O denotate frazeologičeskich jediníc. Voprosy jazykoznanija, 34, 1986, č. 1, s. 82—90.
- KOPECKIJ, L. V.: Posobije po leksikologii russkogo jazyka. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1974. 195 s.
- KUČEROVÁ, E.: Sopostavitel'nyj analiz russkoj i slovackoj frazeologii i škola. In: Četviortyj meždunarodnyj kongress prepodavatelej russkogo jazyka i literatury. Izbrannyje doklady i soobščeniya čechoslovackoj delegacii (časť II). Red. M. Šoták. Nitra, Pedagogická fakulta 1979, s. 99—106.
- KUČEROVÁ, E.: Frazeologická jednotka a jej štúdium v dvojjazyčnom pláne. Slavica Slovaca, 15, 1980, s. 65—68.
- LEWICKI, A. M.: O motywacji frazeologizmów. In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. Zv. 1. Red. M. Basaj—D. Rytel. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1982, s. 33—47.
- LEWICKI, A. M.: Motywacja globalna frazeologizmów. Znaczenie przenósne, symboliczne i stereotypowe. In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. Zv. 3. Red. M. Basaj—D. Rytel. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1985, s. 7—23.
- MATEŠIĆ, J.: Problemy russkoj i nemeckoj frazeologii (opyt raboty nad frazeologičeskim slovariom). In: Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej. Zv. 2. Red. M. Basaj—D. Rytel. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1985, s. 18—25.
- MIKO, F. a kol.: Frazeológia v škole. Nitra, Pedagogická fakulta 1985. 255 s.
- RAJCHŠTEJN, A. D.: Sopostavitel'nyj analiz nemeckoj i russkoj frazeologii. Moskva, Vysšaja škola 1980. 143 s.
- SEKANINOVÁ, E.—KUČEROVÁ, E.: Stavba hesla vo Veľkom slovensko-ruskom slovníku II. In: Veľký slovensko-ruský slovník. Zv. 2. Bratislava, Veda 1982, s. 9—20.
- Slovar' russkogo jazyka. Zv. 2. Red. A. F. Jevgeņeva. Moskva, Russkij jazyk 1982. 736 s.
- Slovník české idiomatiky a frazeologie. Přírovnání. Red. F. Čermák—J. Hronek—J. Machač. Praha, Academia 1984. 492 s.
- WAHRIG, G.: Das große deutsche Wörterbuch. Gütersloh, Bertelsmann Lexikon Verlag Reinhard Mohn 1968. 4185 s.

МОТИВИРОВАННОСТЬ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ И ТИПОЛОГИЯ ЭКВИВАЛЕНТОВ

Резюме

В статье дается анализ понятий генетический прототип, внутренняя форма, образность и мотивированность фразеологических единиц (ФЕ). Предлагаются трёхступенчатые отношения между генетическим прототипом и мотивированностью фразеологического значения. На первой ступени это генетический прототип образованный отдельными элементами — словами, который является основой внутренней формы. На второй ступени на основе вторичных семантических потенций компонентов возникает обобщённое представление, которое создает образность ФЕ. На третьей ступени уже возникает отношение между этим обобщённым представлением и собственным значением ФЕ, которое можно назвать мотивированностью ФЕ. Рассматривая эти положения, автор дает сопоставительный анализ ФЕ на уровне внутренней формы, образности, мотивированности и семантики. В статье показана главным образом роль компонентов в образовании значения ФЕ.

На основе дифференциальных мотивирующих факторов при образовании ФЕ с тождественной или частично тождественной внутренней формой (в рамках одного языка или в межъязыковом сопоставлении), кроме отношений синонимической эквивалентности (полной или частично дифференцированной на основе различной дистрибуции, объема обозначаемого понятия и нетождественной полисинонимии), возникают также отношения омонимии, эантиосемии и паронимии.

Носителями дифференцированных семантических признаков ФЕ являются отдельные компоненты, которые благодаря различным или нескольким потенциальным семантическим признакам образуют при формально идентичных или аналогичных ФЕ на основе неодинаковой их актуализации другое образное представление, другой символ, который является основой для образования семантически дифференцированных ФЕ.

DISKUSIE

JAZYK AKO KONKRÉTNY SYSTÉM

JURAJ DOLNÍK

Je prirodzené, že pri vytyčovaní úloh našej jazykovedy na nastávajúce obdobie sa do popredia kladie prehĺbenie poznávacej funkcie jazykovedy (Bosák, 1986). Treba len dodať, že prehĺbovanie poznávacej funkcie jazykovedy predpokladá rozvíjanie lingvistickej teórie v smere pohybu jazykovedy v reprodukčnom cykle poznávania svojho predmetu. Pri vytyčovaní smeru vychádzame zo stavu, do ktorého vyústil logicko-historický vývin jazykovedy, a z určenia miesta tohto stavu v reprodukčnom cykle poznania, na základe čoho určíme nasledujúce ohnisko v reťazi tohto cyklu. Inak povedané, uplatňuje sa heuristická funkcia súčasnej jazykovednej teórie (jestvuje ako množina teórií) — z nej vyplýva smer ďalšieho skúmania jazyka. V tomto príspevku načrtne smer vývinu poznania synchronnej lingvistiky a ukážeme, že súčasné a najbližšie úlohy jazykovedy sa viažu na poznávanie jazyka ako konkrétneho (celostného) systému. Rozvíjanie lingvistickej teórie je späté s revíziou jej predmetu. Š. Peciar (1980, s. 35) sa prihovára za široké chápanie predmetu marxistickej jazykovedy: „... všestranné štúdium jazyka vo všetkých jeho rovinách v synchronii i diachronii a zo všetkých aspektov, ktoré sú predmetom štúdia rozličných jazykovedných smerov ...“. Pojem jazyka ako konkrétneho systému túto požiadavku spresňuje.

Pri vymedzovaní predmetu lingvistického skúmania F. de Saussure (1977, s. 47—58) vychádzal z toho, že rečová činnosť v jej celostnosti je nepoznatelná, a to preto, lebo je mnohotvárna a rôznorodá: súčasne je fyzická, fyziologická aj psychická a okrem toho patrí do sféry individuálneho aj sociálneho; nemožno ju s určitosťou priradiť k žiadnej z kategórií ľudského života, pretože nevieme, ako by sa dala táto heterogénna činnosť chápať ako jednota. Naproti tomu jazyk ako najdôležitejšia časť rečovej činnosti, ako sociálny produkt, na základe ktorého sa realizuje rečová schopnosť, predstavuje celostnosť sám osebe a náuka o jazyku sa môže úplne zaoberať bez prihliadania na ostatné zložky rečovej činnosti, ba čo viac, podmienkou konštituovania tejto náuky je izolácia jazyka od týchto zložiek. V tomto duchu viaže aj L. Hjelmslev (1972, s. 12—22) utvorenie lingvistiky ako autonómnej vednej disciplíny na chápanie

jazyka ako sebestačného celostného útvaru a od jazykovej teórie očakáva, že odhalí konštantnosť, ktorá robí jazyk jazykom a ktorá stotožňuje jazyk so sebou vo všetkých jeho rozmanitých prejavoch, čiže odhalí konštantnosť za premenlivosťou. Cieľ jazykovej teórie vidí v tom, že ukáže metódu, pomocou ktorej sa spozná alebo pochopí skúmaný objekt — text. Pochopiť tento objekt sa rovná jeho nerozpornému a vyčerpávajúcemu opisu. N. Chomsky (1966, s. 121) takisto nadväzuje na Saussura, keď prijíma predpoklad, že seriózne skúmanie konkrétneho jazykového aktu sa obmedzuje na to, aby sme dobre pochopili generatívne gramatiky, ktoré si osvojili a používajú komunikanti v role poslucháča aj hovoriaceho. Klasicky saussurovský predpoklad logickej priority štúdia jazyka a generatívnych gramatík, ktoré ho opisujú, sa mu javí ako nevyhnutnosť.

Vymedzenie jazyka ako predmetu jazykovedy v zmysle langue chápaného buď ako štruktúrované zjednotenie elementov, alebo ako systém pravidiel v dielach týchto kľúčových osobností jazykovedy 20. storočia, sa zakladá na spoločnom motíve, ktorý spočíva v tom, že v jazyku vidia celostnosť, ktorá je poznateľná imanentnými lingvistickými metódami, kým rečová činnosť resp. jazyková komunikácia, v ktorej jazyk funguje a ktorá sa preto „ponúka“ ako predmet lingvistického skúmania, je taká rôznorodá, že jej sotva možno pripísať jednotu, a teda sotva je prístupná systémovému skúmaniu. Prijali predstavu, že jazyková komunikácia, resp. rečová činnosť je objektom záujmu rozličných vedných disciplín a jazykoveda si má z tohto objektu vyčleniť svoj predmet, ktorý dokáže teoreticky uchopiť ako istú celostnosť. Z gnozeologického hľadiska takýto prístup k vymedzeniu predmetu lingvistiky je obmedzením jazykovedného skúmania na abstraktnú celostnosť (abstraktný čiže formálny systém). Abstraktná celostnosť sa chápe ako „súbor predmetov vzájomne spätých len abstraktnou totožnosťou (spoločnou vlastnosťou či reláciou)“ (Černík, 1984, s. 341).

Zredukovaním predmetu jazykovedy na abstraktnú celostnosť sa objektívne určilo, že hranicou lingvistického poznania je abstraktná podstata jazyka, čo umožňuje formulovať len idealizované zákony a budovať len idealizačné teórie, ktoré zodpovedajú analytickej fáze teoretického poznania. Na tejto úrovni lingvistického poznania sa explanačná funkcia jazykovednej teórie obmedzuje na zdôvodnenie empirických zákonov a na objasnenie vzťahu medzi abstraktnou podstatou jazyka a formou jazykového javu vrátane vysvetlenia odchýlok všeobecného jazykového javu od podstaty, ako aj odchýlok individuálnych javov od všeobecného javu. Konkrétnejšie povedané, lingvistická explanačia má tu povahu štruktúrneho vysvetlenia, podľa ktorého jazykový jav vysvetlíme tým, že odhalíme štruktúru ako konštantnosť za premenlivosťou. Napríklad v poňatí N. Chomského vetu vysvetlíme tým, že konštruujeme gramatiku ako zariadenie, ktorým táto veta môže byť utvorená, resp. ktoré jej priraduje istý štruktúrny opis. Pozadím štruktúrnej explanačie je vymedzenie jazyka ako

abstraktného (formálneho) systému, ktorý sa interpretuje buď len štruktúrne (určuje sa len jeho vnútorná stavba), alebo štruktúrne aj funkčne (jazyk chápaný ako funkčný systém príslušníkmi Pražskej školy).

Logickou reakciou na ohraničenie synchronného lingvistického poznania abstraktnou podstatou jazyka bolo rozširovanie predmetu jazykovedy, čo sa napríklad prejavilo v tom, že sa na pozadí pojmu jazykovej kompetencie vyvinul pojem komunikatívnej kompetencie, do ktorého sa premietajú popri lingvistických poznatkoch aj sociálne poznatky a interpretačná schopnosť komunikantov umožňujúca spoznanie situačnej relevantnosti týchto poznatkov (porov. Zvegincev, 1976, s. 36). V súčasnosti sa vyzdvihuje a už realizuje požiadavka, aby sa budovala systémová teória, ktorá zobrazí dialektickú jednotu jazykových predpokladov komunikantov, rečovej činnosti a jej výsledkov (Kořenský, 1986, s. 39). Sprievodným príznakom rozšírenia predmetu lingvistického skúmania je prechod od úsilia o maximálnu objektivnosť k subjektívnemu prístupu k jazyku. Kým objektívny prístup ku skutočnosti je zameraný na jej spoznávanie nezávisle od toho, ako sa javí subjektu, na základe subjektívneho prístupu sa realita zachytáva tak, ako ju subjekt vníma (Vardul, 1977, s. 11). Pri subjektívnom prístupe k jazyku sa sleduje, ako „prežívajú“ komunikanti jazyk v komunikácii, resp. aj pri poznávaní (porov. termíny komunikačný a extrakomunikačný prístup k jazyku, s ktorými u nás pracoval Á. Král, 1974).

Subjektívny prístup k jazyku dávame do súvisu s tendenciou k humanizácii vedeckého poznávania, ktorá spočíva v zjednocovaní vnútorného sveta človeka s objektívnym obrazom sveta. V súlade s touto tendenciou sa mení štrukturalistická téza, podľa ktorej za každým textom je jazykový systém, na tézu, ktorá hovorí, že „za každým textom je jazyková osobnosť ovládajúca jazykový systém“ (Karaulov, 1987, s. 27). Prejavom subjektívneho prístupu k jazyku je aj téza, že fundamentálne jazykovedné pojmy musia byť psychologicky interpretovateľné. Z tejto tézy vyplýva, že ak analýza jazykových štruktúr má byť ich empirickým vysvetlením, a nielen systematickým opisom z ľubovoľného hľadiska, musí byť zdôvodnená psychologicky interpretovateľnými princípmi, čiže psychologická platnosť opisu je kritériom jeho primeranosti (Bierwisch, 1983). Prechodom od objektívneho k subjektívnemu prístupu bolo objektívne motivované aj uplatňovanie metódy komponentovej syntézy ako komplementárnej metódy ku komponentovej analýze lexikálneho významu. Komponentová syntéza sa zakladá na predstave o schopnosti nositeľa jazyka zrekonštruovať celostný lexikálny význam z jeho komponentov (Kuznecov, 1986). Pracuje sa s intuitívne prijateľnou koncepciou lexikálneho významu, ktorá má oporu v predteoretickej predstave o význame slova (Cruse, 1986).

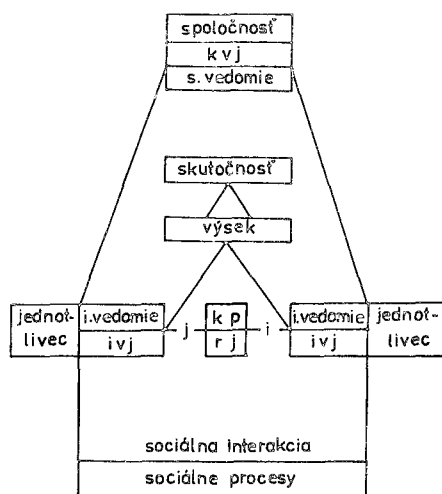
V súvislosti so spomínaným rozširovaním predmetu synchronnej lingvistiky sa od začiatku sedemdesiatych rokov hovorí o komunikačno-pragmatickom obrate vo vývine novodobého jazykovedného bádania (Helbig, 1986). Schema-

ticky sa dá hovoriť o prechode od systémovej ku komunikačnej lingvistike. Utvrdila sa predstava, že povahu prirodzeného jazyka nemožno pochopiť bez odhalenia zákonitostí jeho fungovania v sociálnej interakcii. Tvorí sa nová paradigma, ktorej východiskom je téza, že jazyk ako formálny systém a princípy jeho použitia (doména pragmatiky) sú komplementárne oblasti lingvistického bádania (Leech, 1986; autor hovorí o formálno-funkčionalnej paradigme). Od jazykovednej teórie sa očakáva „funkcionálna“ explanácia prirodzeného jazyka, ktorej základom má byť rozvinutie tézy, že štruktúria jazyka aj jeho použitia závisí od rozmanitých účelov komunikácie (Kangießer, 1976; funkcionálnu explanáciu považuje za vyšší stupeň explanácie, ktorá zahŕňa štruktúrnu aj pragmatickú explanáciu, t. j. koncepciu Chomského a teóriu rečových aktov). Pravda, prechod ku komunikačnej lingvistike neznamená zrieknutie sa systémového prístupu k skúmanému predmetu (porov. vyššie citovanú požiadavku J. Kořenského). Naopak, ide o to, aby sa vybudovala teória, ktorá premení predbežnú predstavu o jazykovej (rečovej) komunikácii ako systéme na jeho myšlienkovno-konkrétny obraz. Ucelenú dialektickomaterialistickú koncepciu rečovej komunikácie ako systému predložil J. V. Sidorov (1987). Systém aktu rečovej komunikácie chápe ako jednotu troch podsystémov, a to prvotnej a druhotnej komunikačnej činnosti (rečová činnosť produktora a prijímateľa) a textu ako rečového produktu. Reč je v jeho koncepcii systémovo organizovaná činnosť.

Uviedli sme, že štruktúrna explanácia sa opierala o vymedzenie jazyka ako abstraktného (formálneho) systému. Rozšírenie predmetu synchronnej jazykovedy je späť s úsilím o komunikačnú explanáciu jazyka, ktorá dá odpoveď na otázky viažuce sa na jeho konkrétnu podstatu. Odhalenie tejto podstaty predpokladá teoretické uchopenie jazyka ako celostného (konkrétneho) systému. Vývin súčasnej jazykovedy je charakterizovaný prechodom od skúmania jazyka ako formálneho systému k jeho poznávaniu ako konkrétneho systému. Formálny systém sa vyznačuje tým, že usporiadanosť vzťahov medzi jeho prvkami má povahu kvantitatívnej štruktúry, t. j. istej usporiadanosti kvantitatívnych vzťahov, pri ktorých porovnávacím základom je množstvo alebo veľkosť porovnávaných objektov. Úsilie o odhalenie kvantitatívnej štruktúry jazyka dobre znázorňuje koncepcia funkčného generatívneho opisu, v rámci ktorej sa opis vety chápe ako postupnosť jej zápisov na jednotlivých rovinách jazykového systému (Sgall a kol., 1986). Na každej rovine sa vyčleňujú elementárne a komplexné jednotky (porovnávacím základom je tu veľkosť) a odhaľuje sa asymetria medzi zápsmi na jednotlivých rovinách, t. j. homonymia a synonymia (čiže porovnávacím základom je tu množstvo). Pre konkrétny systém je charakteristické, že sa v ňom formuje aj špecifická substanciálna kvalita, t. j. to, čo zjednocuje prvky do celostného systému a pretrváva v procese ich zmien (o pojmoch formálny a konkrétny systém porov. Černík, 1984).

Súčasná jazykoveda stojí teda pred úlohou skúmať jazyk ako konkrétny systém, čo je predpokladom rozvinutia komunikačnej explanácie jazyka. Komunikačná explanácia jazyka má dať odpoveď na otázku, od čoho závisia rozličné formy prejavu jazyka, ktoré jednak pozorujeme v komunikácii a jednak rekonštruujeme pomocou formálnej abstrakcie. Teoretické uchopenie jazyka ako konkrétneho systému predpokladá odhaliť jeho podstatotvornú substanciu čiže proces reprodukcie základných (imanentných) podmienok jeho bytia (v procese reprodukcie základných podmienok sa reprodukuje aj konkrétna podstata). V tomto procese sa stvárnjuje aj špecifická podstata podsystémov a individuí ako vzájomne sa podmieňujúcich a súčasne vylučujúcich častí systému so špecifickými funkciami. Je zrejme, že komunikačné vysvetlenie jazyka zahŕňa štruktúrnu explanáciu ako podriadený moment.

Východiskovú predstavu o jazyku v zmysle konkrétneho systému (označíme ho ako JAZYK), ktorý sme z gnozeologického hľadiska označili ako postulovaný jazyk, znázorňujeme takto:

KVJ (kolektívne virtuálny jazyk), IVJ (individuálne virtuálny jazyk) a RJ (realizovaný jazyk, ktorý sa dá špecifikovať ako kolektívne a individuálne realizovaný jazyk) tvoria podsystémy JAZYKA, pričom každý podsystém je aj stav, v ktorom sa v istom momente nachádza systém. KVJ sa viaže na spoločenské vedomie, IVJ je spätý s individuálnym vedomím a RJ, ktorý je zviazaný s komunikačným prostredím (KP), je sprostredkujúcim článkom medzi individuálnymi vedomiami a prostriedkom na utváranie a rozvíjanie spoločenského vedomia. Medzi jednotlivcami je vzťah jazykovej interakcie (JI), ktorá je včlenená do sociálnej interakcie ako súčasť sociálnych procesov. Oporou načrtnutej predstavy o JAZYKU je dialektickomaterialistická koncepcia vedomia, v rámci

ktorej sa rozlišuje jednak spoločenské (resp. skupinové) a individuálne vedomie a jednak vedomie vôbec. Dôležité je, že rozdiel medzi vedomím vôbec a spoločenským vedomím je objektívny (nejde teda len o gnozeologický rozdiel): ide o rozličné úrovne vedomia ľudí v spoločnosti (Tugarinov, 1973, s. 122—123). Podľa nášho názoru jazyk ako konkrétny systém sa viaže na vedomie vôbec, čiže JAZYK je spätý s VEDOMÍM. Pri opozičnom určovaní VEDOMIE ako vlastnosť ľudského rodu (jedna z bytostných síl človeka) vymedzujeme vo vzťahu k živočíšnemu rodu, spoločenské vedomie ako spoločnú vlastnosť ľudí istého spoločenstva dávame do protikladu s vedomím iného spoločenstva a individuálne vedomie je výsledkom diferenciacie v rámci jednotlivcov istého spoločenstva. Takto môžeme určiť aj príslušné jazykové koreláty.

Schéma znázorňuje aj imanentné podmienky JAZYKA: spoločnosť, vedomie, sociálne procesy (ktorých základom je práca). Skúmanie JAZYKA má odhaliť zákony, ktoré sú formou reprodukcie týchto podmienok. Táto reprodukcia prebieha ako jazyková interakcia včlenená do sociálnej interakcie. Jazyková interakcia spočíva vo výmene informácií, prostredníctvom ktorej sa uplatňuje aj „pragmatická sila“ výpovedí (porov. Leech, 1986, s. 17; termín pragmatická sila zahŕňa ilokučnú silu v poňatí teórie rečových aktov — prosba, presvedčanie, oznámenie atď. — a rétorickú silu, ktorá je spätá so sociálnymi cieľmi typu byť pravdivý, ironický, slušný a pod.). Ide teda o jazykovo-sociálnu interakciu (v sociálnej interakcii sa, pravda, uplatňujú aj nejazykové prostriedky), ktorá prebieha ako jazykovo-sociálne správanie jednotlivcov v kontexte sociálnych štruktúr charakterizovaných ich sociálnymi rolami. Reprodukcia základných podmienok je dialekticky protirečivou jednotou dvoch procesov, a to ustáľovania a zmien štruktúr sociálnych procesov, individuálneho a spoločenského vedomia, ako aj spoločnosti. Na jednej strane sa upevňujú stereotypy sociálneho správania v kontexte typizovaných sociálnych štruktúr, kognitívne a zmyslové štruktúry v individuálnom vedomí a ich invarianty v spoločenskom vedomí, ako aj jazykovo relevantná štrukturácia spoločnosti, a na druhej strane sa tieto stereotypy, štruktúry a táto štrukturácia modifikujú, menia, lebo sa prispôbujú zmenám vo VEDOMÍ. Reprodukciou základných podmienok sa reprodukuje aj JAZYK, ustáľujú a menia sa modely jazykových jednotiek (jednoduchých aj komplexných) a stereotypy ich uplatňovania, ktoré variantne jestvujú ako individuálne virtuálne jazyky a invariantne ako kolektívne virtuálny jazyk, a obnovuje sa a modifikuje sociálna rozvrstvenosť jazyka.

Štruktúru JAZYKA tvorí dialektická jednota protirečivých vzťahov medzi jeho podsystémami a ich individuami. Medzi kolektívne virtuálnym a individuálne virtuálnym jazykom je vzťah všeobecného k jedinečnému, sociálneho k individuálnemu a funkčný vzťah normatívnosti a intenčnosti, inštrumentálnosti a operatívosti: kolektívne virtuálny jazyk je nástroj komunikácie a pôsobí v nej integračne, normatívne, čím sa zabezpečuje vzájomné dorozumievanie;

individuálne virtuálny jazyk je sústava operatívnych jednotiek podriadených rozmanitým intenciam (zámerom). Pomocou operatívnych jednotiek sa uskutočňuje rečovo-myšlienková činnosť, ktorú spredmetňuje realizovaný jazyk. Realizovaný jazyk je prevrátenou formou komunikačných činností produktora a recipienta, združeným predmetno-znakovým modelom rečovo-myšlienkových procesov a operácií komunikantov (porov. Sidorov, 1987; využíva sa tu Marxov pojem prevrátenej formy). Medzi virtuálnymi stavmi JAZYKA a realizovaným jazykom je vzťah zovšeobecneného a konkrétneho a funkčný vzťah predpokladu a realizácie komunikačného procesu. Prostredníctvom realizovaného jazyka sú vo vzťahu vzájomného pôsobenia individuálne virtuálne jazyky. Dôležité sú vzťahy vzájomného pôsobenia podsystémov s okolím (okolie KVJ, IVJ, RJ na schéme), ako aj vzťahy medzi zložkami a individuami vnútri podsystémov.

Reprodukcia základných podmienok JAZYKA prebieha na základe vzájomného pôsobenia jeho podsystémov, čím tieto podsystémy reprodukujú seba samých, vzťahy medzi ich zložkami a individuami. Hybnou silou reprodukcie je vzájomné pôsobenie individuálne virtuálnych jazykov prostredníctvom realizovaného jazyka, pričom na vzájomné pôsobenie regulatívne vplyva kolektívne virtuálny jazyk, ktorý je súčasne upevňovaný a obmieňaný v procese vzájomných pôsobení. V tejto súvislosti si treba uvedomiť, že JAZYK je — filozoficky povedané — čiastková substancia, t. j. podsystém univerzálnej substancie (hmoty vôbec), v ktorej je v jednote samodeterminácia s determináciou okolím (absolútnou samodetermináciou sa vyznačuje len univerzálna substancia; Černík, 1984). Z hľadiska reprodukcie relevantná protirečivosť individuálne virtuálnych jazykov spočíva v tom, že každý z nich je vo vzájomnom pôsobení striedavo odrážajúcim a odrážaným, t. j. sústavou operatívnych jednotiek na produkciu aj recepciu komunikátu (dorozumievanie ako odraz, a to ako kvartárny, resp. kvintárny odraz vysvetľujú J. Linhart a V. J. A. Novák, 1985, s. 68—71). Tento vnútro systémový proces odrážania (vnútri JAZYKA) je spätý s determináciou okolím, ktorá je daná sústavou motívov a cieľov konania jednotlivcov. Základom sústavy motívov a cieľov je homeostáza osobnosti, t. j. dynamická rovnováha, ktorá zachováva jej systémotvorné vlastnosti. Homeostáza osobnosti je zviazaná s jej potrebami, ktoré tvoria obsah motivácie konania a ktorých uspokojovanie sa prejavuje ako úsilie o dosiahnutie cieľov. Základný význam majú sociálne motívy, ktorých obsah tvorí potreba sociálneho kontaktu, pričom táto potreba je aj potrebou spoločnosti, lebo je predpokladom zachovania jej dynamickej rovnováhy. Súčasťou sociálnych motívov sú komunikačné motívy, ktorých obsah tvoria komunikačné potreby. Uspokojovanie komunikačných potrieb je spojené s úsilím o dosahovanie komunikačných cieľov. Inak povedané, potreba niečo povedať je spätá s tým, čo chceme povedaným dosiahnuť. Vzťah medzi komunikačnými potrebami a cieľmi nazveme komunikačný vzťah.

Komunikačný vzťah je zárodok, z ktorého sa vyvíjajú podsystémy ako funkčné subobjekty („orgány“) JAZYKA v ich protirečivých vzťahoch. Komunikačný vzťah je protirečivosť skutočného a možného, a to skutočnej potreby niečo vyjadriť, povedať, a cieľa ako možného stavu, ktorý sa má vyjadreným, povedaným dosiahnuť. (Poučný je psychologický poznatok, že „základom ktorejkoľvek pohnútky správania a činnosti človeka je rozpor medzi žiaducim a skutočným a činnosť je aktívnou formou riešenia tohto rozporu“; Linhart a kol., 1987, s. 434). Úlohou skúmania jazyka ako konkrétneho systému je vysvetliť, ako sa z tohto zárodočného vzťahu vyvíjajú jeho podsystémy, ako tieto podsystémy navzájom pôsobia a tak celý systém funguje a mení sa.

Skúmanie jazyka ako konkrétneho systému je v súlade s aktuálnou požiadavkou, aby sa intenzívne skúmali komunikačné procesy (Horecký, 1987). Pravda, treba dodať, že hoci hovoríme o komunikačnej explanácii globálneho jazykového objektu (JAZYKA), nezabúdame na gnozeologickú stránku tohto objektu. Berúc do úvahy aj tento aspekt, kladieme si otázku, ako závisia jazykové formy od myšlienkových (resp. širšie od mentálnych) štruktúr. Problematika motivácie (motivácia ako nosič komunikačného vzťahu v spomínanom vymedzení) zahŕňa túto otázku: potreba niečo vyjadriť, povedať sa viaže na poznávanie sveta a prežívanie jeho odrážania a jazykové štruktúry musia byť prispôsobené týmto procesom. Treba teda rozvíjať jazykovednú teóriu, ktorá poskytne gnozeologicko-komunikačnú explanáciu jazyka ako konkrétneho systému. Ide o teóriu, pomocou ktorej sa vysvetlia formy prejavu JAZYKA v závislosti od komunikačného vzťahu zahŕňajúceho mentálne štruktúry. Je evidentné, že takáto teória môže vzniknúť len z interdisciplinárnej súčinnosti jazykovedy.

*Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2*

Bibliografia

- BIERWISCH, M.: Psychologische Aspekte der Semantik natürlicher Sprachen. In: Richtungen der modernen Semantikforschung. Red. W. Motsch und D. Viehweger. Berlin, Akademie-Verlag 1983, s. 15—64.
- BOSÁK, J.: Prognózovanie a jazykoveda. Jazykovedný časopis, 37, 1986, s. 113—123.
- CRUSE, D. A.: Lexical semantics. Cambridge, Cambridge University Press 1986. 310 s.
- ČERNÍK, V.: Systém kategórií materialistickej dialektiky. Bratislava, Pravda 1984. 736 s.
- HELBIG, G.: Entwicklung der Sprachwissenschaft seit 1970. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut 1986. 323 s.
- HJELMSLÆV, L.: O základech teorie jazyka. Praha, Academia 1972. 156 s.
- HORECKÝ, J.: Výskum komunikačných procesov. Jazykovedný časopis, 38, 1987, s. 47—51.
- CHOMSKÝ, N.: Syntaktické struktury. Praha, Academia 1966. 212 s.
- KANNGIEBER, S.: Modelle der Sprachklärung. In: Methodologie der Sprachwissenschaft. Hrsg. M. Schecker. Hamburg, Hoffmann und Campe Verlag 1976, s. 49—90.
- KARAULOV, J. N.: Russkij jazyk i jazykovaja ličnost. Moskva, Nauka 1987. 264 s.
- KOŘENSKÝ, J.: Ke vzťahu obecné a speciální teorie systémů z hlediska lingvistiky. In: Linguistica. 16. Teoretické otázky jazykovedy. Red. J. Nekvapil—O. Šoltys. Praha, Ústav pro jazyk český CSAV 1986, s. 17—45.

- KOŘENSKÝ, J.: K procesuálnímu modelování řečové činnosti. *Slovo a slovesnost*, 48, 1987, s. 177–189.
- KRÁL, Ā.: Model řečového mechanismu. Bratislava, Veda 1974. 188 s.
- KUZNECOV, A. M.: Ot komponentnogo analiza k komponentnomu sintezu. Moskva, Nauka 1986. 128 s.
- LEECH, G. N.: Principles of pragmatics. 4. vyd. London and New York, Longman 1986. 250 s.
- LINHART, J.—NOVÁK, V. J. A.: Princip odrazu v biologii a psychologii. Praha, Academia 1985. 244 s.
- LINHART, J. a kol.: Základy obecné psychologie. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1987. 688 s.
- PECIAR, Š.: Z metodologických problémov marxistickej jazykovedy. In: K marxistické metodologii v jazykovedě. Praha, Ústav pro jazyk český 1980, s. 30–47.
- SAUSSURE, F. de: Trudy po jazykoznaniju. Moskva, Progress 1977. 696 s.
- SGALL, P. a kol.: Úvod do syntaxe a sémantiky. Praha, Academia 1986. 200 s.
- SIDOROV, J. V.: Problemy řečovéj sistemnosti. Moskva, Nauka 1987. 144 s.
- TUGARINOV, V. P.: Filozofia vedomia. Bratislava, Pravda 1973. 146 s.
- VARDUL, I. F.: Osnovy opisatel'noj lingvistiki. Moskva, Nauka 1977. 352 s.
- ZVEGINCEV, V. A.: Predloženie i jego otnošenije k jazyku i reči. Moskva, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta 1976. 308 s.

ЯЗЫК КАК КОНКРЕТНАЯ СИСТЕМА

Резюме

В статье намечается направление развития синхронных лингвистических исследований. В частности, автор занимается проблематикой познания языка как конкретной системы. Язык как конкретное целое изображается в единстве с сознанием, обществом и социальными процессами, образующими основные условия функционирования языка. Исследование языка должно открыть законы, являющиеся формой репродукции этих условий. На основе такого рода исследований строится лингвистическая теория с коммуникативной экспланационной силой, которая должна развиться в теорию, способную дать гносеологическо-коммуникативное объяснение языка как конкретной системы. Это теория, при помощи которой будут объяснены формы проявления языка в зависимости от коммуникативного отношения (отношение между коммуникативными потребностями и целями), включающего ментальные структуры.

(SEBA)REFLEXÍVNY SPRIEVOD VÝSKUMU JAZYKA

JOZEF PIAČEK

Posun filozofického poznania vpred sa neuskutočňuje len v podobe explicitného myslenia filozofov, ale — a to čoraz viac — aj v implicitnej a semiexplicitnej podobe v rámci vnútrodisciplínovej sebareflexie spoločenskovedných, prírodovedných, technickovedných a všeobecnovedných disciplín. Filozofizácia špeciálnovedného výskumu a jeho sebareflexie sa stáva obligátnou a nadobúda systematickú formu aj v lingvistiky a ďalších formách skúmania jazyka, čo možno pozorovať najmä na prudkom zosilnení integratívnych tendencií vo výskume jazyka.

Tieto integratívne tendencie sa presadili respektíve presadzujú vo *vnútrolingvistickom výskume* ako požiadavky „eklektickosti“, avšak interpretovanej v špeciálnovednom kontexte konkurujúcich si projektov výskumu ako nevyhnutnosť, ktorú netreba hodnotiť negatívne, ak sa pravda nebude zamieňať s filozofickým eklekticizmom (porov. Sgall—Hajičová—Panevová, 1986, s. 2). Zároveň sa v tejto súvislosti kladú vyššie nároky na kritickosť pri integrovaní doterajších postupov s cieľom neopakovať dogmy (ibid.). Požiadavka kritickosti stupňuje navyše vedomie odlišností špeciálnovedných prístupov k jazyku v samej lingvistiky, ktoré sú do značnej miery dôsledkom implikovaných filozofických (ontologických, gnozeologických a metodologických) predpokladov. Ako ilustráciu by sme tu mohli uviesť opätovne vyostrený, viac alebo menej uvedomelo vedený spor medzi racionalistickým a empiristickým výkladom statusu niektorých rovín jazyka a jazykových univerzálií, ktorý vtipne naznačuje Benvenistova obmena slávneho Lockovho výroku *Nihil est in lingua quod non prius fuerit in oratione*, kde by zaiste niektorí predstavitelia súčasnej jazykovedy radi doplnili *nisi lingua ipsa*.

Integratívne tendencie sa presadzujú aj *interdisciplinárne*. Tu sa na staršie zabehané „fúzie“ typu psycholingvistiky, sociolingvistiky, etnolingvistiky atď. navrstvujú až do neprehľadnosti nové disciplíny, ktoré sú často samy výsledkom integrácie a často ich nemožno ani označiť nejakým krátkym termínom. Podobajú sa akémusi roju disciplín visiacemu na probléme. Ide tu o problémovo orientovaný typ integrácie, ktorý u konzervatívnejších vedcov naráža na značnú nedôveru, pretože si vynucuje riskantné „krátke“ spojenia, nekonvenčnosť a odvahu. Sotva vykryštalizované pojmovno-terminologické aparáty syntetizujú-

ce poznatky lingvistiky a kybernetiky, psychológie, etnológie, antropológie, sociológie, histórie atď. sú vzápätí narúšané pojmovo-terminologickými aparátmi matematickej informatiky, kognitológie, synergetiky a pod. Samozrejme, že sa tu zvyšuje nebezpečenstvo vzniku formálnologických sporov, na čo však nemožno reagovať inak ako ďalším stupňovaním požiadaviek kritickosti. V tomto type integratívnych procesov sa aj zdanlivo samozrejme pojmy ako „jazyk“, „diskurz“, „kompetencia“, „funkcia“, „štruktúra“, „obsah“, „vedomie“ atď. vyjadrujú významovo krajne preťaženými termínmi. Niektoré z týchto termínov evidentne nevyjadrujú filozofické kategórie, no začínajú sa používať alebo už fungujú v takých rozmanitých kontextoch, že navodzujú dojem, akoby naozaj išlo o kategórie filozofie. Pochopiteľne, že to zvádza k zveličovaniu teoretickej a metodologickej dôležitosti disciplín, v ktorých sa takéto pojmy rozvíjajú. To je však jeden z teoretických zdrojov reprodukcie pozitivizmu (hoci bez použitia tohto názvu), pretože sa už dokonca aj v učebniciach začína písať o postpozitivistickej etape vo filozofickej, metodologickej, historickovednej atď. reflexii vedy. To znamená, že práca, ktorú treba vykonať pri premene pojmu na filozofickú kategóriu, sa neuskutočnila, alebo sa uskutočnila len veľmi fragmentárne. Vo filozofickej kategórii sa totiž nevyhnutne musí kryštalizovať nielen zovšeobecňovanie existujúcich špeciálnovedných a všeobecnovedných pojmov (najmä kategórií), ale aj reflexia ich genézy a celého doterajšieho vývinu. Množstvo významových jednotiek a zložitost' významových útvarov, ktoré pritom musí kontrolovateľne zvládnuť filozof, dnes prekročili hranice zvládnuteľnosti pomocou „ceruzky a pera“. Ide o „návrat“ k encyklopedizmu (neoencyklopedizmus), avšak v dobe, ktorá nevyhnutne vyžaduje počítačovú podporu. V skutočnosti nejde o „návrat“, ale o neoencyklopedickú revolúciu ako filozofický sprievod prestavbových procesov v dnešnej socialistickej spoločnosti a prechod do novej etapy vývinu marxistickej filozofie, ktorý vychádza z obratu filozofie k mysleniu ľudí prakticky sa zúčastňujúcich na prestavbe ekonomiky, tvorivo činných (častokrát veľmi nenápadne) vo vedách a umení konca dvadsiateho storočia (Piaček, 1988, s. 11). Filozofická reflexia ľubovoľného predmetu musí dnes simultánne brať do úvahy poznatky o všetkých vývinových pásmach kultúry v celom synchronickom a diachronickom priereze.

Posledným typom integratívnych tendencií, ktorého sa tu treba dotknúť, je teda *integrácia medzi jednotlivými vývinovými pásmami kultúry*, v ktorej jazykovedné skúmania vstupujú do čoraz rozmanitejších väzieb s kultúrno-politickou aktivitou v najširšom zmysle slova. Dochádza tu k procesom politizácie lingvistiky, ale aj k jej kulturologizácii, religiologizácii, mytologizácii — a, čo nás tu zaujíma predovšetkým — k filozofizácii.

Bez ohľadu na to, o akú disciplínu či rovinu abstrakcie ide, v súčasnosti niet v lingvistike významnejšej teoretickej práce, kde by sa autor necítil nútený riešiť ontologické, gnozeologické alebo metodologické otázky. Toto cítenie je odra-

zom vzrastania zložitosti odhaľovaných systémov a informačnej nasýtenosti odhaľovaných vrstiev ktorýchkoľvek oblastí objektívnej či subjektívnej reality. To vedie k formovaniu spätnej väzby medzi vedeckou teóriou a jej základmi v podobe permanentnej vnútrovednej sebareflexie, k integrácii metavedných disciplín, k syntéze ich výsledkov a dokonca ku kryštalizácii filozofickej reflexie vedy do podoby nevyhnutnej podmienky ďalšieho, ľudstvu prospešného rozvoja vedeckého osvojovania si sveta (Piaček, 1985, s. 556). K priamej explikácii ontologických, gnozeologických a metodologických predpokladov svojich vlastných postupov sa prechádza napríklad v týchto prácach: J. Filipec—F. Čermák (1985, — najmä kapitola o význame, s. 48 n.); P. Sgall—E. Hajičová—J. Panevová (1986 — úvodná kapitola o jazykovede a kognitívnej vede a 1. kapitola o ontologickom statuse jazykového významu); J. Horecký (súhrnne v monografii z r. 1983); V. Blanár (1984 — najmä 1. kapitola); J. Kořenský (1984, s. 9—48), ktorý exponuje genézu významového univerza na pozadí interakcie spoločenského subjektu a objektu, a v ďalších. O narastajúcej filozofizácii lingvistiky a príbuzných odborov jednoznačne svedčí značný počet úvah vo svetovej lingvistike, čo sa odráža napríklad aj v sérii zborníkov *Novoje v zarubežnoj lingvistike*, kde čoraz viac výsledkov začína mať priamy filozofický vplyv čiže stáva sa filozoférou. Keďže tu ide o idey rôznej filozofickej proveniencie — počnúc analytickou filozofiou, cez štrukturalizmus a fenomenológiu po rozličné smery realistických filozofií — vynára sa akútna potreba zvyšovania filozofickej erudovanosti aj našich nastupujúcich jazykovedcov, teoretikov umelej inteligencie, semiotikov a pod.

Jedným zo zdrojov ontologického prúdu úvah v lingvistickej sebareflexii je dištinkcia *obsahu* (cognitive, ontological content) a *významu* (linguistic meaning) a otázka ich ontologického statusu (porov. aj diskusiu o obsahu a forme syntagmy — Dolník, 1987; Horecký, 1988). V tejto súvislosti treba upozorniť na vysokú úroveň filozofickej zložky vnútrodisciplínovej sebareflexie lingvistiky*, ktorú má naša historická lexikológia a lexikografia v rámci teoretickej fundamentácie koncepcie *Historického slovníka slovenského jazyka*. Podrobne sa tu rozpracúva tektonika ontologických úrovní obsahovej a významovej stránky jazyka: obsah jestvujúci nezávisle od vedomia, obsah vedomia odrážajúci prvú rovinu neštruktúrovaný prirodzeným jazykom, obsah vedomia jazykovo štruktúrovaný (význam) (Blanár, 1984, s. 13 n.; Filipec — Čermák, 1985, s. 56 n.). Tektonika ontologických úrovní obsahu a významu sa priamo dotýka vymedzenia predmetu jazykovedy a vymedzenia *pojmu* jazyka ako *odrazu* fenoménu, ktorý je predmetom prírodovedného, spoločenskovedného a technickovedného

Pravda, k úplnosti lingvistickej sebareflexie by patrilo aj zhodnotenie výskumu a jeho výsledkov z hľadiska spoznávania konkrétnej podstaty skúmaného objektu. Autora tohto článku na diagnostický a prognostický aspekt sebareflexie lingvistiky upozornil J. Dolník.

skúmania. Bázy pojmotvorby v jednotlivých smeroch výskumu fenoménu jazyka tvoria *odlišné prierezy totalitou jazyka*. To má zásadný význam pre vytvorenie formálnologicky neprotirečivých integratívnych pojmov jazyka v tom zmysle, že každému pokusu o syntézu rôznych pojmov jazyka musí predchádzať maximálne dosiahnuteľné vymedzenie prierezu, ktorý tvorí bázu na vytvorenie toho ktorého pojmu jazyka. *Bázy pojmotvorby sa podľa jednotlivých disciplín kvalitatívne a kvantitatívne odlišujú*. Táto odlišnosť — ak chce byť zmysluplná — sa musí nevyhnutne uvedomovať v komunikácii v rámci rôznych prístupov k jazyku. Dôležité je to napríklad pre komunikáciu prístupov s prevažujúcou spoločenskovednou provenienciou a orientáciou, ako aj prístupov s prevažujúcou technickovednou provenienciou a orientáciou. K metodologicky najzávažnejším škodám dochádza pri nepochopení kvalitatívnej odlišnosti bázy pre tvorbu pojmu jazyk vo filozofii a špeciálnej vede.

Po zafixovaní špecifika báz pre tvorbu pojmu jazyka napríklad v rámci pražskej koncepcie funkčného generatívneho popisu (EGP) (Contributions, 1984; Sgall a kol., 1986; Sgall—Hajičová—Panevová, 1986) a v rámci operačno-logického systému (OLS) vypracúvaného v Bázovom laboratóriu umelej inteligencie Ústavu technickej kybernetiky SAV v Bratislave (Polák, 1985; Továrek, 1985) bude možné prikročiť aj k syntéze FGP-pojmu jazyka a OLS-pojmu jazyka najmä s ohľadom na vzťah medzi tektogramatickou rovinou a sémantickým jazykom. Prevod medzi rovinou sémantického jazyka a tektogramatickou rovinou vypracoval L. Továrek (1985, s. 101) a v súčasnosti sa implementuje. Cieľom rozbiehajúcej sa filozofickej reflexie v tejto súvislosti je ukázať väzbu logiky tvorby jednotlivých pojmov jazyka s existujúcim historickým typom racionality, t. j. predovšetkým s dialektickomaterialistickým typom racionality a koniec koncov s vyvíjajúcim sa vzájomným pôsobením spoločenského subjektu a objektu a pokúsiť sa explikovať rozpracované názory na ontologický status sémantického jazyka ako nezávislého od prirodzeného jazyka prostriedkami filozofie (porov. Piaček, 1987, s. 3; 1988; k pojmu historického typu racionality Zelený, 1982, s. 26 n.; k rozboru ontologického statusu sémanticko-lingvistickej bázy najmä Kořenský, 1984, s. 14; Blanár, 1984, s. 14 n.). Naliehavosť uvedených rozlíšení a vymedzení ešte viac vystupuje pri integrovaní výsledkov spoločenskovedného a prírodovedného výskumu jazyka, ako na to poukazuje O. A. Donskich (1986, s. 77 n.), ktorý vyzýva k obozretnosti pri využívaní etologických a iných prírodovedných výskumov „jazyka“ zvierat pri tvorbe integratívnych pojmov jazyka.

V predchádzajúcich poznámkach sme naznačili, že predpokladom tvorby formálnologicky neprotirečivých integratívnych pojmov jazyka — čo sa napokon prejavuje aj v redefinovaní filozofického pojmu jazyka (F-pojem jazyka) — je predbežné vymedzenie kvalitatívnej a kvantitatívnej odlišnosti teoretických priereзов totalitou jazykového fenoménu, vedených disciplínami, ktorých

výsledky mienime syntetizovať do nového pojmu jazyka. Dôležité je tiež neustále si uvedomovať ontologický rozdiel medzi *pojmom* jazyka a *tým, čo tento pojem odráža*; nehypostazovať žiaden pojem alebo obraz jazyka.

Náročnosť riešenia problému pojmotvorby v podmienkach integrácie v oblasti výskumu jazyka navodzuje dve úzko súvisiace úlohy, na ktorých riešení by sa v spolupráci s lingvistikou, operačnou logikou, intenzionálnymi logikami a pod. mala podieľať aj filozofická reflexia vedy (FRV):

1. Predovšetkým ide o plnú explikáciu implicitných alebo semiexplicitných úvah ontologickej, gnozeologickej a metodologickej povahy, rozvíjaných v kognitívnej vede alebo logických koncepciách, o vypracovanie *tektoniky ontologických úrovní obsahovej a významovej stránky* jazyka.

2. V druhej úlohe ide o systematizáciu rozvrstvujúcich sa úrovní reflexie skúmaní jazyka. V prípade lingvistiky (pre jednoduchosť sa obmedzíme len na ňu) by išlo o rozlíšenie reflexívneho do nasledovných rovín: vnútrodisciplinárna lingvistická reflexia, všeobecnovedná reflexia lingvistiky (metodologická, logická, historickovedná — Helbig, 1973; Horecký, 1983; Sgall a kol., 1986), systemologická (Sergejev, 1984), prognostická (Gál a kol., 1986) a pod., integratívno-vedná reflexia lingvistiky (modelovanie typov lingvistického skúmania a jeho vývinu prostriedkami spoločenskovedných, prírodovedných a technickovedných disciplín integrovaných v teóriách umelej inteligencie, kde sa zatiaľ ako nevyužitá možnosť ukazuje operačno-logická reflexia vedy využívajúca skúsenosti s implementáciou OLS na počítači v Bázovom laboratóriu umelej inteligencie ÚTK SAV; Polák, 1985; Továrek, 1985, s. 93 n.), matematicko-logické modelovanie transformačných systémov (Mosný—Mozolíková, 1986), v koncepciách aplikujúcich funkčný prístup (ako napríklad v hodnotovej analýze a pod.) a napokon filozofická reflexia lingvistiky. V tejto úlohe ide o vypracovanie *tektoniky reflexívneho* (Piaček, 1985; 1987).

Filozofická reflexia jazykovedného výskumu popri vypracúvaní tektoniky ontologických úrovní obsahu a významu a tektoniky reflexívneho smeruje k vymedzeniu miesta súčasnej lingvistiky v rámci dialektického typu racionality (Zelený, 1982, s. 26 n.; Černík, 1986, s. 653 n.; Piaček, 1988). Môže tým prispieť k prehĺbeniu sebauvedomenia lingvistických a ďalších foriem skúmania jazyka na pozadí existujúcej štruktúry vedeckého osvojovania si sveta a k zavŕšeniu fundamentácie jazykovedných disciplín. Pravdepodobnosť úspechu tohto podujatia výrazne zvyšuje syntéza doterajšieho výskumu kategoriálneho aparátu materialistickej dialektiky, ktorú teraz máme k dispozícii v podobe monografie V. Černíka (1986). Syntéza takého rozsahu *jednotlivcom* vo svete zatiaľ nemá obdobu a bolo by stratou nebudovať na jej výsledkoch aj v našej lingvistike.

*Filozofická fakulta UK
Bratislava, Šafárikovo nám. 6*

Bibliografia

- BLANÁR, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava, Veda 1984. 216 s.
Contributions to functional syntax, semantics, and language comprehension. Red. P. Sgall. Prague, Academia 1984. 380 s.
- ČERNÍK, V.: Systém kategórii materialistickej dialektiky. (Kritika Hegelovej Logiky ako vedy.) Bratislava, Pravda 1986. 736 s.
- DOLNÍK, J.: Obsah a forma syntagmy. Slovenská reč, 52, 1987, s. 34—44.
- DONSKICH, O. A.: Osobnosti objektu poznania v lingvistike. In: Problemy gumanitarnogo poznania. Novosibirsk, Nauka 1986, s. 70—82.
- FILÍPEČ, J.—ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha, Academia 1985, s. 13—165.
Filozofické otázky jazykovedy. Bratislava, Veda 1979. 184 s.
- GÁL, F. a kol.: Niektoré problémy prognózovania vedy. Zborník štúdií. Bratislava, Výpočtové stredisko SAV, Kabinet teórie vedy a prognóz 1986. 228 s.
- HELBIG, G.: Geschichte der neueren Sprachwissenschaft. Unter dem besonderen Aspekt der Grammatik-Theorie. Leipzig, Bibliographisches Institut 1973. 392 s.
- HORECKÝ, J.: Vývin a teória jazyka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 112 s.
- HORECKÝ, J.: Obsah, forma a funkcie vety ako jazykového znaku. Jazykovedný časopis, 39, 1988, s. 120—127.
- KOŘENSKÝ, J.: Konstrukce gramatiky ze sémantické báze. Praha, Academia 1984. 164 s.
- MOSNÝ, M.—MOZOLÍKOVÁ, M.: Modelovanie transformačných systémov. Bratislava, Veda 1986. 304 s.
- PIAČEK, J.: Dve úskalia fenomenologickej filozofie vedy. Filozofia, 40, 1985, s. 553—560.
- PIAČEK, J.: Operačnolögická sebareflexia. Techn. Rep. RM 42. Bratislava, Ústav technickej kybernetiky SAV 1987. 4 s.
- PIAČEK, J.: Koniec 20. storočia a vedomie kultúry. Literárny týždenník, 1, 1988, č. 7, s. 10—11.
- POLÁK, V.: Operation logic — a logic with cognitive competence. In: Operation logic processing, a universal artificial intelligence. Red. V. Polák. Bratislava, Institute of technical cybernetics SAS 1985, s. 16—85.
- POLÁK, V.: Operation logic paradigm of language. In: Operation logic processing, a universal artificial intelligence. Red. V. Polák. Bratislava, Institute of technical cybernetics SAS press 1987. 20 s.
- SERGEJEV, V. M.: „Iskusstvennyj intellekt“ kak metod issledovaniya složnyh sistem. In: Sistemnye issledovaniya. Metodologičeskije problemy. Ježegodnik 1984. Moskva, Nauka 1984, s. 116—129.
- SGALL, P. a kol.: Úvod do syntaxe a sémantiky. Některé nové směry v teoretické lingvistice. Praha, Academia 1986. 200 s.
- SGALL, P.—HAJIČOVÁ, E.—PANEVOVÁ, J.: The meaning of the sentence in its semantic and pragmatic aspects. Prague, Academia 1986. 368 s.
- SOLNCEV, V. M.: Systém a struktura v jazyce. Praha, Academia 1981. 272 s.
- TOVÁREK, L.: Operation logic machine. In: Operation logic processing, a universal artificial intelligence. Red. V. Polák. Bratislava, Institute of technical cybernetics SAS 1985, s. 93—108.
- ZELENÝ, J.: Pojednání o dialektice. Praha, Academia 1982. 200 s.

(САМО)РЕФЛЕКСИВНОЕ СОПРОВОДИТЕЛЬНОЕ ОСОЗНАНИЕ ПРИ ЯЗЫКОВЕДЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Резюме

В статье обосновывается необходимость эксплицитной формулировки имплицитных и полужемплицитных философских рассуждений, содержащихся в лингвистических и интегративно-научных исследованиях языка типа операционной логики или логики действий (Сергеев). Систематизация результатов, получивших выражение в той или иной форме, должна учитываться при разработке тектоники содержательных и смысловых сторон тотальности языкового феномена, а также тектоники (само)рефлексивного сопроводительного осознания при осуществлении языковедческих исследований. Цель философской рефлексии языковедческих исследований — содействовать осознанию условий существования языковедческих исследований на интегративной стадии их развития и облегчению коммуникации между отдельными специальнаучными подходами к языку и опосредованию общения между ними и философией.

ROZHLADY

KOMUNIKAČNÝ A SOCIOLINGVISTICKÝ VÝSKUM V NDR

JURAJ ŠIKRA

V príspevku informujeme o niektorých teoretických a metodologických otázkach komunikačného a sociolingvistického výskumu v prácach jazykovedcov NDR, ako aj o niektorých základných vývinových tendenciách i tematickom zameraní v tejto oblasti za ostatných 10—15 rokov.

Pri výskume jazykovej komunikácie vychádzajú jazykovedci NDR z jej spoločenskej určenosti a funkcie. Komunikácia a jazyk sa vyvíjajú v spoločenskej skutočnosti vytvorenej ľuďmi a pod jej vplyvom (*Sprachliche Kommunikation und Gesellschaft*, 1974, s. 36). Rozhodujúcim činiteľom pre správne pochopenie jazykovej komunikácie je, že jej vývin, ako aj aktuálny priebeh je úzko spojený s ľudskou činnosťou. Ide zároveň o rozšírenie teoretického pozadia jazykovedného myslenia a prekonávanie izolovaného prístupu z hľadiska jednej vedy (op. cit., s. 41). Preto výskum komunikácie v NDR sa neobmedzuje iba na komunikáciu ako realizáciu jazykového systému, ale chápe ju v spätosti s ľudskou činnosťou, orientuje sa na činnostný charakter komunikácie a osobitosti, ktoré z toho vyplývajú pri používaní jazyka (*ibid.*, s. 104). Jazyk nevzbudzoval záujem len z hľadiska jeho funkcie konštituovať text alebo ako ľudská schopnosť, ktorá sa realizuje osobitným spôsobom, ale oveľa viac svojou vlastnosťou konštituovať konanie a spätosťou s ľudskou praxou (Hartung, 1980 b, s. 195).

V takomto chápaní má dôležité postavenie pojem činnosť (*Tätigkeit*) ako osobitná ľudská forma vyrovnávania sa s okolím; činnosťou sa na objekty pôsobí tak, že umožňujú uspokojovanie ľudských potrieb. Ľudská činnosť sa konštituuje s ohľadom na určitý cieľ, je zámerná; to platí aj o jazykovokomunikačnej činnosti (*ibid.*). Vlastným predmetom jazykovokomunikačnej činnosti sú spoločenské vzťahy v širokom zmysle. V praktickom živote sa stretávame s komplexnými súvislosťami, v ktorých neustále spolupôsobia rozdielne činnosti. Jazykovokomunikačná činnosť sa na základe svojich vlastností podstatne podieľa na ich vzájomnom prepojení (op. cit., s. 196).

Okrem pojmu jazyková činnosť (*Sprachtätigkeit*) sa v niektorých prácach objavuje aj pojem jazykové konanie (*Sprachhandlung*; Schwarz, 1986, s. 48 n). Obidva pojmy sa niekedy prekrývajú, používajú sa ako zameniteľné, inokedy sa používajú diferencovane, tak, že jazyková činnosť označuje širšiu oblasť variru-

júceho jazykového správania ľudí v rozdielnych situáciách prirodzených komunikačných procesov, kým jazykové konanie pomenúva užšiu oblasť javov; východiskom nie je komunikácia ako spoločenský proces alebo úloha komunikácie v procesoch spoločenskej činnosti, ale jednotlivý komunikačný akt. Spočíva v tom, že hovoriaci tvorí svoju výpoveď s istým zámerom, aby u poslucháča dosiahol určitú reakciu; poslucháč má spoznať zámer hovoriaceho a potom náležite reagovať. Ide tak len o určitý výsek z informačného prenosu v komunikačnom procese. Obidva prístupy si však môžu byť navzájom užitočné a môžu sa dopĺňať (op. cit., s. 52—55).

Pri klasifikácii komunikačnej činnosti možno vyčleniť oblasti komunikácie, ktoré zodpovedajú určitým oblastiam činnosti. Vnútri týchto oblastí možno určiť triedy situácií a ďalej komunikačné udalosti (ibid., s. 51). Komunikačné udalosti sa realizujú vo veľkom počte foriem (rozhovory, porady, diskusie, vyučovacie hodiny, prednášky a pod.). Ich kvalita spočíva v bezprostrednom alebo sprostredkovanom spolupôsobení vysielacích a prijímacích aktov účastníkov komunikácie (Sprachliche Kommunikation und Gesellschaft, 1974, s. 282—283). Komunikačná udalosť sa začína tým, že expedient vyšle svoju prvú jazykovú výpoveď, ktorá zodpovedá určitým motívom, a usiluje sa dosiahnuť istý účinok na percipienta; končí sa prijatím poslednej výpovede expedienta percipientom (op. cit., s. 284). Za hlavné kritériá vyčlenenia komunikačných udalostí považujú B. Kraftová a K. Mengová (1984, s. 96) stálosť počtu účastníkov komunikácie a jej predmetu. Stály počet účastníkov („Partnerkonstanz“) znamená, že okruh osôb, ktoré podstatne určujú priebeh komunikácie, ostáva nezmenený (op. cit., s. 194). Predmet určitej komunikačnej udalosti môže pozostávať z viacerých štruktúrnych prvkov (napr. plánovanie a regulovanie jej bezprostredného uskutočnenia predstavujú časti jedného predmetu komunikačnej udalosti; ibid. s. 111).

S komunikačnou udalosťou priamo súvisí a zároveň ju podmieňuje komunikačná situácia; sú to všetky vonkajšie faktory, ktoré určujú istý výsek spoločenskej praxe, v ktorej sa uskutočňuje komunikačná udalosť. Z tejto celkovej situácie sú pre vznik a priebeh komunikačných udalostí osobitne dôležité tie aspekty, ktoré možno označiť ako situácia činnosti, spoločenská situácia a situácia prostredia (Sprachliche Kommunikation und Gesellschaft, 1974, s. 274 n.). Rozhodujúci vplyv na komunikáciu má situácia činnosti (Tätigkeitssituation) ako základ komunikačných situácií, lebo do istej miery ovplyvňuje jej ciele, obsah a formy. Ide tu o rozdielnu mieru spätosti situácie s komunikáciou. Spoločenské normy a spoločenský tlak pôsobia tým bezprostrednejšie, čím je priamejší vzťah medzi činnosťou a spoločenskými požiadavkami (napr. oblasť komunikácie spätá s pracovnou činnosťou). Pre činnosť spätú s každodenným životom (Alltagsleben) a každodennou komunikáciou (Alltagskommunikation) je charakteristické, že situácie a činnosti sa môžu vo väčšej miere vyberať.

So situáciou činnosti úzko súvisí spoločenská situácia, ktorú určujú základné záujmy tried a vrstiev spoločností, vzťah k moci rozdielnych tried a skupín. V určitých oblastiach činnosti (napr. v zamestnaní) spoločenské postavenie silnejšie pôsobí na komunikáciu ako napr. v činnosti vykonávanej vo voľnom čase (ide o vzájomný vzťah účastníkov komunikácie, stupeň vzájomného poznania a i.).

Dôležitosť situácie prostredia vyplýva z toho, že človek nie je len spoločenská, ale aj biologická bytosť; samozrejmom zložkou každej činnosti a každej situácie činnosti je prírodné prostredie a prostredie vytvorené človekom. Vplyv situácie prostredia na činnosť a jazykovú komunikáciu zahŕňa rozdielne roviny s rozdielnou závažnosťou. Napríklad situácia prostredia sa môže stať predmetom komunikácie ako celok alebo len jednotlivými zložkami; prvky prostredia môžu byť zároveň prvkami činnosti (napr. vo výrobnom procese), a tak sa stať predmetom komunikácie. Vplyv situácie prostredia sa neobmedzuje len na späťosť s určujúcou činnosťou, ale zahŕňa aj vplyvy na momentálny fyziologický a psychický stav účastníkov komunikácie.

Uvedené aspekty komunikačnej situácie sa vzťahujú na priamu, ústnu, interpersonálnu komunikáciu; pre nepriamu, písomnú, sprostredkovanú komunikáciu je charakteristické, že akt vysielania a prijímania výpovedí je časovo a/alebo priestorovo oddelený.

Dalej sa komunikačné situácie rozlišujú podľa druhov kolektívnej činnosti (vzájomného spoločenského pôsobenia), o realizácii ktorej sa komunikuje (Schwarz, 1986, s. 43). Pri vecnej komunikácii (Sachkommunikation) je možné rozlíšiť predmetovo-praktickú a kolektívnu duševnú činnosť, pri kontaktovej komunikácii (Beziehungs-, Kontaktkommunikation) ide o vytváranie, upevnenie a premenu medziľudských vzťahov a v súvislosti s tým o uspokojenie emocionálnych a ďalších psychických potrieb účastníkov komunikácie.

Rozlišujúcim kritériom komunikačných situácií je aj vzťah komunikácie k činnosti formujúcej situáciu. Toto kritérium je dôležité pre vyčlenenie komunikačných udalostí a určenie komunikačných „vstupov“ ako súčasti alebo ako „vsuvky“ komunikácie (op. cit., s. 46); komunikačné situácie sa rozlišujú podľa spoločenskej organizácie činnosti, v rámci ktorej sa komunikuje. Ide predovšetkým o rozdiel medzi inštitucionálnou (verejnou) oficiálnou a neinštitucionálnou (súkromnou) činnosťou. Späťosť s inštitucionálnou činnosťou sa vyznačuje väčšou spoločenskou normovanosťou, kým späťosť s neinštitucionálnou, súkromnou činnosťou je viac ovplyvnená skupinovými normami (ibid., s. 48). Na tieto kritériá nadväzujú aj situačné komponenty vyčlenené J. Donathom (1980, s. 28). Okrem charakteru závažnosti komunikačnej situácie (delenej na oficiálne a neoficiálne situácie), ďalšími komponentmi je tematika (pracovná/súkromná), funkčné zaradenie partnera komunikácie (funkčná hierarchia), stupeň dôvery medzi partnermi, emocionálna nasýtenosť tematiky a s tým spojená

emocionálna zúčastnenosť hovoriacich. Všetky tieto komponenty spolupôsobia pri ústnej komunikácii v pracovnom i v mimopracovnom prostredí.

Okrem komunikačnej situácie dôležité miesto v jazykovej skutočnosti i v pojmovom aparáte zaujíma vymedzenie jazykovokomunikačných noriem, ktoré úzko súvisia s komunikačným vedomím. Pri rozpracúvaní pojmu normy sa v NDR nadväzuje nielen na domácu lingvistickú tradíciu, ale aj na zahraničnú jazykovedu — predovšetkým na sovietskú lingvistiku, Pražskú školu i súčasnú československú jazykovedu. W. Hartung (1977, s. 26 n.) rozdeľuje normy na dve veľké skupiny: normy na usmerňovanie rámcových podmienok jazykovokomunikačnej činnosti a normy vlastností výpovedí. Oba druhy noriem zhŕňa pod označenie jazykovokomunikačné normy. Prvý druh noriem určuje všeobecný rámec jazykovokomunikačnej činnosti (napr. či komunikácia nastala alebo nie, kto začína, resp. končí komunikáciu, aký zámer sa komunikáciou sleduje). Druhá skupina noriem pozostáva z gramaticko-sémantických noriem, ktoré slúžia sémantickej, syntaktickej, morfolologickej a fonologickej primeranosti výpovedí; situačných noriem, ktoré pôsobia na situačnú primeranosť (adekvátnosť) výpovedí a možno ich ďalej člení na normy kvality výpovedí (výber slov, kompozícia textu a pod.) a normy ústnej alebo písomnej realizácie (normy oboch typov komunikácie nie sú totožné, rozdiely sa týkajú v nerovnakej miere všetkých jazykových rovín); normy nejazykových komponentov (mimika, gestá, pohyby tela a i.). Normy vznikajú spontánne a používaním nadobúdajú určitý stupeň záväznosti, ktorý závisí od typických podmienok, za ktorých sa vykonávajú určité triedy činnosti (op. cit., s. 12).

Medzi jednotlivými druhmi noriem jestvuje úzka súvislosť. Jazykovokomunikačné normy sú spoločensky podmienené a pôsobia v komunikácii celkom všeobecne ako viac-menej záväzné návody na konanie (Techtmeier a kol., 1987, s. 6). Jazykové normy majú konkrétnohistorický charakter, vyplývajú zo sociálno-historického procesu, nie sú teda nijaké „večné“, ale meniace sa hodnoty (op. cit., s. 13). Ontologicky považuje W. Hartung (1987, s. 321) normy za zložky poznania jestvujúce v našom vedomí. V tomto zmysle sú normy myšlienkovými entitami, spomínanými „návodmi“ na konanie.

O komunikačných normách je doteraz menej poznatkov ako o jazykových normách. Jestvujú však pokusy o istú klasifikáciu komunikačných noriem v určitej oblasti komunikácie. Napríklad B. Techtmeierová (1985; 1986) zisťuje analýzou predovšetkým metakomunikačných dialogických výpovedí tieto normy: 1. normy zabezpečujúce správnosť porozumenia; 2. normy zabezpečujúce prijateľnosť výpovede alebo celého komunikačného správania; 3. normy zabezpečujúce optimálnu organizáciu dialógu; 4. špecifické normy v závislosti od textu; 5. normy zabezpečujúce vzájomné porozumenie a vzájomnú prijateľnosť dialógových výpovedí.

Čo sa týka vzťahu jazykových noriem a jazykového systému, v lingvistike

NDR sa konštituovali dva rozdielne názory: 1. jazykový systém integruje gramaticko-sémantické a situačné normy; 2. jazykový systém zahŕňa len gramaticko-sémantické normy (Ising, 1984, s. 87). Ak berieme do úvahy len samotné jazykové normy, možno súhlasí s druhým názorom. Jazykovokomunikačné normy však presahujú samotný jazykový systém tým, že dochádza k zapojeniu situačných noriem, noriem na usmerňovanie rámcových podmienok komunikácie a paralingválnych prostriedkov.

S jazykovokomunikačnými normami je späté komunikačné a jazykové vedomie. Pod komunikačným vedomím sa chápu zovšeobecnenia, ktoré určujú smer komunikácie. Komunikačné vedomie umožňuje nositeľom určitého jazyka plánovať a tvoriť výpovede tak, že v určitej spoločnosti a v istej situácii zodpovedajú platnému systému noriem a hodnotení a umožňujú porozumieť výpovede iných hovoriacich a komunikovať s nimi. Ide zväčša o intuitívne vedomie (Meng, 1986, s. 59). Pri jazykovom vedomí ide o viac alebo menej vyvinutú schopnosť uvažovať o jazyku, vedome hodnotiť a používať jazykové výrazové prostriedky, zároveň ide o uvedomovanú dorozumievaciu schopnosť (Teichtmeier a kol., 1987, s. 9). Jazykové vedomie môže mať viacero stupňov: jazykový cit (ako relatívne nepresné, izolované uvedomovanie si jednotlivých aspektov dorozumievacej schopnosti), bežné jazykové vedomie („normálny“ vedomý reflex priemerného, vzdelaním ovplyvneného hovoriaceho) a vedecké jazykové vedomie (metodicky a teoreticky vypracovaný reflex dorozumievacej schopnosti; *ibid.*). Štruktúrovanosť jazykového a komunikačného vedomia, ovládanie jazykovokomunikačných noriem vytvára predpoklady a základ úspešnej jazykovokomunikačnej činnosti.

Na teoretické uvažovanie o jazykovej komunikácii nadväzuje aj pomerne rozsiahly konkrétny výskum, napr. výskum v priemyselnom podniku a výskum jazykovej variantnosti. Pri konkrétnom empirickom výskume sa stala aktuálnou aj otázka používaných metód: doterajšie metódy uplatňované pri výskume štruktúry jazyka sa pri výskume jazykovej komunikácie dajú použiť len v malej miere, lebo vychádzajú len zo samotných jazykových textov a neberú dostatočne do úvahy produkciu a percepciu textu. Okrem niektorých lingvistických metód (napr. porovnania textov, významovej analýzy) sa ukázala potreba využiť aj niektoré metódy z iných disciplín — predovšetkým zo sociológie a psychológie (napr. asociačné výskumy, určovanie komunikačných úloh za špecifických podmienok, pozorovanie ich riešenia a pod.; Sprachliche Kommunikation und Gesellschaft, 1974, s. 106).

Na niektoré aspekty fungovania jazyka v priemyselnom podniku sa zamerali H. Schönfeld a J. Donath (1978). Vo svojom výskume sledovali znalosť cudzích slov, odborných slov, skratiek, významu slov a jeho hraníc. Vychádzali zo štyroch hlavných hypotéz: 1. Jestvujú podstatné rozdiely medzi robotníkmi a vedúcimi týkajúce sa znalosti ekonomicko-politických termínov, cudzích slov

a ich významu. 2. Na rozdielnych úrovniach riadenia sa významy slov chápu rozdielne, v tom zmysle, že s úrovňou riadenia rastie rozsah špecifickej slovnej zásoby. 3. Jestvuje podstatná súvislosť medzi zapojením robotníkov do riadenia a plánovania na jednej strane a znalosťou termínov, ako aj chápaním ich významov na druhej strane. 4. Znalosť termínov a významov slov, ktorú predpokladajú vedúci u robotníkov, nezodpovedá v pínej miere skutočnosti, očakávania sú privysoké (op. cit., s. 30—31).

Cieľom výskumu bolo aj zisťovanie spätosti medzi určitými postojmi, jazykovými schopnosťami a sociálnou charakteristikou. Keďže v podnikoch nebolo možné robiť magnetofónové nahrávky, používali sa iba písomné dotazníky, hoci si autori boli vedomí určitých problémov spätých s touto metódou (údaje respondentov majú subjektívny charakter a nie je isté, že sa vždy v skutočnosti tak prejavujú ich jazykové schopnosti a správanie; op. cit., s. 32). Prvá časť dotazníka obsahovala sociálnu charakteristiku respondenta (povolanie, na ktoré sa pripravil a ktoré vykonáva, kvalifikácia, spoločenské funkcie, spoluúčasť na riadení a plánovaní, trvanie zamestnaneckého pomeru v podniku a pod.), v druhej časti išlo o samotné jazykové znalosti; otázky zamerané na politické a ekonomické termíny, na výrazy z oblasti súťaženia, plánovania, inovačného hnutia, ďalej otázky týkajúce sa podnikových informácií vo všeobecnosti, podnikových skratiek a odbornej slovnej zásoby, ako aj otázky zamerané na znalosti a používanie cudzích slov. Dotazníky boli spracované pomocou diernych štítkov. Výsledky výskumu potvrdili hypotézy týkajúce sa rozdielneho stupňa jazykových a komunikačných schopností v jednotlivých funkčných a sociálnych skupinách, pokiaľ ide o znalosť časti frekventovanej slovnej zásoby používanej v socialistickom priemyselnom podniku. Jestvuje viacero činiteľov, ktoré podporujú jej znalosť, predovšetkým školská, odborná a politická príprava, ako aj pracovná a spoločenská činnosť. Častejšie však možno zistiť len určité tendencie. Kým v niektorých oblastiach lexiky pôsobí predovšetkým získaná kvalifikácia, v iných oblastiach slovnej zásoby pôsobí najmä praktická a spoločenská činnosť. Predstavy vedúcich o jazykových schopnostiach a komunikačných predpokladoch robotníkov zodpovedajú konkrétnej skutočnosti v rozdielnej miere. Najviac sa približujú skutočnosti vedúci bezprostredne pracujúci vo výrobe (napr. majstri). Výskum v dvoch priemyselných podnikoch ukázal, že špecifické podnikové podmienky neprinášajú len rozdiely v poznaní odborných výrazov, ale aj všeobecných politickoekonomických termínov, cudzích slov a skratiek. Z výsledkov výskumu je však možné urobiť len čiastočné zovšeobecnenia o ovládaní slovnej zásoby v priemyselnom podniku (op. cit., s. 202 n.).

Pri skúmaní variantnosti jazyka sa pozornosť zameriavala na vzťah troch foriem (útvarov) jestvovania jazyka (Existenzformen), s ktorými sa pracuje v NDR (nadväzuje sa v tom na sovietsku jazykovedu): spisovný jazyk (Literatursprache, resp. Standardsprache), bežný jazyk (Umgangssprache), nárečie

(Dialekt). Jazyková variantnosť je dôsledkom spoločenskej diferenciacie. Zo spoločenskej záväznosti v používaní spisovného jazyka nevyplýva, že sa zakrátko bude všade a vždy používať len táto forma; variantnosť spisovný jazyk — nespisovné formy je stále viac podmienená situačnými faktormi (oficiálne — neoficiálne situácie a pod.), menej spoločenským statusom určitej formy (Hartung, 1980 a, s. 14).

V empirickom výskume sa stanovil cieľ osvetliť niektoré čiastočné otázky jazykovej variantnosti (Kommunikation und Sprachvariation, 1981, s. 308—441). Išlo o prejavovanie jazykovej variantnosti u jednotlivých hovoriacich a v skupinách hovoriacich podmienené pôsobením územného, sociálneho a funkčného činiteľa, o jej manifestáciu v jednotlivých rovinách a nie na poslednom mieste v konkrétnej realizácii v rôznych komunikačných situáciách. Určili sa tri okruhy výskumu: a) súvislosť zvládnutia rozličných jazykových foriem a primárnejšieho použitia jednej z nich; b) hodnotenie jednotlivých foriem hovoriacimi; c) súvislosť komunikačných situácií a jazykovej variantnosti (op. cit., s. 309). Pri výskume v prvých dvoch okruhoch sa použili dotazníky, v treťom výskumnom okruhu sa využili magnetofónové nahrávky. Na pozorovanie jazykovej variantnosti a existenčných foriem (útvarov) sa najlepšie hodilo prostredie, kde sú živé všetky tri formy, — a to je vidiecke poľnohospodárske prostredie. Pri výbere hovoriacich a komunikačných situácií sa bral ohľad na také faktory ako vek, pohlavie, pracovná kvalifikácia, pracovná činnosť, spätosť témy rozhovoru s pracovnou alebo mimopracovnou oblasťou činnosti, miesto komunikácie, počet účastníkov rozhovoru a i. Analýza ukázala, že pri sledovaných respondentoch je primárnou formou bežný jazyk (Umgangssprache); použitie spisovného jazyka a dialektu je podmienené určitými situačnými faktormi, ako aj individuálnymi jazykovými schopnosťami. Skoro všetci hovoriaci ovládali prinajmenšom dve formy v rozdielnom stupni, pričom jednou z nich bol spravidla bežný jazyk. Nie každý hovoriaci realizuje všetky možné varianty a medzistupne. Miera ovládania spisovného jazyka sa ukázala značne rozdielna, aj čo sa týka jednotlivých hovoriacich aj jazykových rovín. V bežnej komunikácii respondenti nepoužívali spisovný jazyk, charakterizovali ho ako jazykovú formu slúžiaciu viac na písomné vyjadrovanie a na použitie pri oficiálnych príležitostiach (ibid., s. 439).

V komunikačne a sociolingvisticky orientovanom výskume v NDR sa venovala značná pozornosť aj ďalším oblastiam. Boli to najmä výskum dialógu a metakomunikačných výpovedí (porov. Techtmeier, 1984), výskum detskej reči (Meng, 1981 a i.), výskum reči mládeže (Beneke, 1986) i niektoré ďalšie (napr. odborný jazyk — Hoffmann, 1982). Osobitný prístup predstavuje funkčno-komunikačný jazykový opis skupiny postupimských jazykovedcov s aplikáciou vo vyučovacom procese (Schmidt, 1979; Helbig, 1986, s. 221—227).

Uvedený výber teoretických prístupov k problematike komunikácie a vý-

sledkov niektorých empirických výskumov — hoci len v základných črtách — poskytuje námety pre výskum slovenského jazyka v súčasnej komunikácii. Napríklad výskum národného jazyka nielen v jeho spoločenskej diferencovanosti (spätosť s rôznymi oblasťami činnosti), ale aj geografickej variantnosti (nadviazanie na súčasnú dialektológiu so zameraním sa na súčasný stav dialektov, interdialektov a prechodných komunikačných útvarov smerom k spisovnému jazyku). Skúmať by sa mala aj bežná hovorená slovenčina, ako sa uplatňuje v komunikácii v pracovnom prostredí (v priemyselnom alebo poľnohospodárskom podniku, v nevýrobnej sfére), v nepracovnom, záujmovom prostredí (napr. reč mládeže a iných spoločenských alebo záujmových skupín). Je možné skúmať aj niektoré čiastkové otázky, napr. dialogickú komunikáciu (jej priebeh a rôzne formy: neoficiálne — nákupy, každodenné rozhovory, „záujmové“ rozhovory; oficiálne — v hromadných oznamovacích prostriedkoch, pracovné dialógy a pod.), variantnosť jazyka v rodinnom a pracovnom prostredí pri tých istých nositeľoch jazyka. Okrem rôznych jazykových javov realizovaných vo výpovediach by sa bolo možné zamerať aj na výskum vedomia nositeľov spisovného jazyka (subjektívne hodnotenie jednotlivých jazykových prostriedkov prakticky všetkých jazykových rovín a pod.). Výsledky takéhoto výskumu by boli dôležité aj pre kodifikačnú prax (napr. výber z viacerých variantov, ich stylistická a sémantická diferencácia).

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26*

Bibliografia

- BENEKE, J.: Die jugendspezifische Sprachvarietät — ein Phänomen unserer Gegenwartssprache. *Linguistische Studien*, 140, Reihe A. Berlin, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften der DDR 1986, s. 1—82.
- DONATH, W.: Zum Einfluß der Kommunikationssituation auf die sprachliche Variation im Produktionsbetrieb. *Linguistische Studien*, 72/I, Reihe A. Berlin, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften der DDR 1980, s. 28—36.
- HARTUNG, W.: Zum Inhalt des Normbegriffs in der Linguistik. In: *Normen in der sprachlichen Kommunikation*. Berlin, Akademie Verlag 1977, s. 9—69.
- HARTUNG, W.: Theoretische Positionen zur sprachlichen Differenziertheit. *Thesen. Linguistische Studien*, 72/I, Reihe A. Berlin, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften der DDR 1980 a, s. 1—14.
- HARTUNG, W.: Tätigkeitskonzept und linguistische Untersuchung der Kommunikation. *Linguistische Studien*, 72/II, Reihe A. Berlin, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften der DDR 1980 b, s. 192—299.
- HARTUNG, W.: Sprachnormen — ihr sozialer Charakter und die linguistische Begrifflichkeit. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*, 40, 1987, s. 317—335.
- HELBIG, G.: *Entwicklung der Sprachwissenschaft seit 1970*. Leipzig, Bibliographisches Institut 1986. 323 s.
- HOFFMANN, L.: *Probleme und Methoden der Fachspracheforschung*. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe*, 31, 1982, s. 25—34.
- ISING, E.: Zum Normbegriff in der Theorie der Literatursprache. In: *Sprachwissenschaftliche*

Informationen. 7. Berlin, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften der DDR 1984, s. 77—90.

Kommunikation und Sprachvariation, Red. W. Hartung—H. Schönfeld. Berlin, Akademie-Verlag 1981. 471 s.

KRAFT, B.—MENG, K.: Methodische Probleme der Analyse und Sequenzierung mündlicher Kommunikation. Linguistische Studien, 118, Reihe A. Berlin, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften der DDR 1984, s. 94—134.

MENG, K.: Untersuchungen zur sprachlichen Kommunikation (von Kindern) — Ausgangsbegriffe und theoretische Fragen. Linguistische Studien, 84, Reihe A. Berlin, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften der DDR 1981, s. 1—39.

MENG, K.: Zur Rekonstruktion intuitiven Kommunikationswissens. Linguistische Studien, 149, Reihe A. Berlin, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften der DDR 1986, s. 57—67.

SCHMIDT, W.: Aufgaben und Probleme einer funktional-kommunikativen Sprachbeschreibung. Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, 32, 1979, s. 123—134.

SCHÖNFELD, H.—DONATH, J.: Sprache im sozialistischen Industriebetrieb. Berlin, Akademie-Verlag 1978. 208 s.

SCHWARZ, CH.: Sprachlich-kommunikative Tätigkeit (Gegenstand, Analyse — Ziele). Linguistische Studien, 149, Reihe A. Berlin, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften der DDR 1986, s. 46—56.

Sprachliche Kommunikation und Gesellschaft. Zv. 1. Red. W. Hartung. Berlin, Akademie-Verlag 1974. 636 s.

TECHTMEIER, B.: Das Gespräch, Funktionen, Normen und Strukturen. Berlin, Akademie-Verlag 1984. 201 s.

TECHTMEIER, B.: Der heuristische Wert metakommunikativer Äußerungen für die Ermittlung von Gesprächsnormen. Linguistica, XII. Red. J. Hoffmannová—D. Viehweger. Praha, Ústav pro jazyk český ČSAV 1985, s. 101—111.

TECHTMEIER, B.: Charakter und Typen kommunikativer Normen im Gespräch. Linguistische Studien, 149, Reihe A. Berlin, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft der Akademie der Wissenschaften der DDR 1986, s. 146—157.

TECHTMEIER, B. a kol.: Tézy o jazykovej kultúre. Slovenská reč, 52, 1987, s. 3—15.

КОММУНИКАТИВНОЕ И СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ В ГДР

Резюме

В статье информируется о некоторых теоретических и методологических вопросах коммуникативного и социолингвистического исследований в ГДР в течение последних 10—15 лет. Особое внимание уделяется понятиям языковая деятельность, языковое восприятие, коммуникативное событие, ситуационные компоненты, языковокоммуникативные нормы. Приводятся также результаты двух реализованных исследований — функционирование языка в двух промышленных предприятиях и языковая вариантность в отношении к формам существования языка. В заключении приводятся некоторые предложения для социолингвистического и коммуникативного исследований словацкого языка.

COMMUNICATIVE AND SOCIOLINGUISTIC RESEARCH IN THE GDR

Summary

The article brings information about some theoretical and methodological approaches to the communicative and sociolinguistic research in the linguistics of the GDR within the last 10—15 years. The author has paid special attention to some concepts appearing in this research, like the concept of linguistic activity, linguistic behavior, communicative event, communicative situation, situational components, linguistic-communicative norms, etc. The results of two empirical investigations are shown: the functioning of the language in two industrial enterprises and the research of linguistic variability. The possible themes for the sociolinguistic and communicative research of Slovak are introduced in the end of the article.

SPRÁVY A POSUDKY

PÄTDESIADE NARODENINY DOC. JÁNA SABOLA

Doc. PhDr. Ján Sabol, CSc., sa narodil 25. januára 1939 v Sokoli, prívetivej dedinke na východných svahoch Slovenského rudohoria, zahľadenej do širokej roviny Hornádu. Ako syn železničarskeho robotníka tu prežil svoje najútlejšie detstvo a prvé kroky k poznávaniu sveta v národnej škole. Strednú školu absolvoval v blízkych Košiciach (1950—1956) a hneď začal študovať slovenčinu a ruštinu v Prešove. Prežil tu rozličné organizačné zmeny, lebo Filologická fakulta Vysokiej školy pedagogickej sa zmenila na Filozofickú fakultu Univerzity Pavla Jozefa Šafárika. Po absolvovaní vojenskej služby na brehoch Dunaja sa vrátil do Prešova r. 1962 a odvtedy je verným pracovníkom a učiteľom Katedry slovenského jazyka a literatúry FF UPJŠ. Roku 1969 dosiahol hodnosť PhDr. a r. 1980 — po úspešnej aspirantúre u prof. M. Romportla na pražskej filozofickej fakulte — obhájil kandidátsku dizertačnú prácu *Základné zvukové kombinácie v slovenčine*.

Prívetivá príroda a srdečné rodinné prostredie nepochybne dali podnety k bádateľskej práci J. Sabola, k jeho orientácii na zvukovú stavbu jazyka a vzbudili a formovali v ňom základy pracovnej a bádateľskej metódy: úctu k faktom jazyka a zreteľ na komunikačnú i estetickú funkciu jazyka. Tieto dva prvky sa zreteľne prejavujú už v prvých publikačných pokusoch J. Sabola v rokoch 1958—1962, teda ešte v čase štúdia a vojenskej služby. Sú to príspevky o výslovnosti ochotníkov i o trpných tvaroch, ale najmä esej o jazyku slovenských ľudových rozprávok s názvom *Čarovná moc slova*.

Úcta k faktom sa výrazne prejavuje v Sabolových štatistických štúdiách. Podrobne eviduje fonémy, morfémy i skloňovacie typy (prvá štúdia z tejto oblasti je *Frekvencia hlások v jazyku súčasnej poézie* z r. 1966), ale neostáva len pri evidencii. V presvedčení, že pravdepodobnostné vzťahy medzi prvkami systému odhaľujú kvalitu, podstatu tohto systému, využíva základné teoretické pojmy, ako je entropia, systém a štruktúra, najmä však buduje na ich vzťahovej stránke. Od frekvencie foném a fonematických skupín postupuje ku skúmaniu frekvencie skloňovacích typov a distribúcie skúmaných prvkov. Úspešne narába s pojmami relatívna entropia a redundancia, vyváženosť/nevyváženosť a stupeň neurčitosti (porov. v tejto súvislosti najmä štúdiu *K metodologickeému využitiu entropie pri jazykovednom výskume* z r. 1968).

Vnímavosť voči zvukovej stránke jazyka viedla J. Sabola ku skúmaniu prozodických vlastností slovenčiny ako celku i konkrétnych, najmä básnických útvarov. Ako prvý podal sústavný opis prozodických vlastností najprv v troch štúdiách v *Kultúre slova* r. 1972 a potom v drobnej, ale živo napísanej práci *Prozodická sústava slovenčiny* (1977). Podáva tu členenie na silovú, tónovú a časovú moduláciu, ale zdôrazňuje najmä súčinnosť pauzy s tempom, s dôrazom i s melódiou, ako aj vzťah medzi prízvukom, rytmom a melódiou.

Evidované fakty, ich štatistické a entropické hodnotenie s ohľadom na prozodické vlastnosti sú aj v základe Sabolových verzologických výskumov. Treba tu siahnuť o vyše dvadsať rokov dozadu, k práci *Základy exaktného rozboru verša* z r. 1969 (spolu s F. Štrausom), ale nemožno nespomenúť jeho priekopnícke analýzy Váľkovej a Bottovej poézie, verša Majakovského a iných. Výsledky zhrnul v práci *Teória literatúry. Základy slovenskej verzológie* (r. 1983).

Úcta k faktom a vnímavosť voči zvukovej stavbe nevyhnutne vedú k úsiliu o syntetický pohľad na skúmané javy. Vidieť to na Sabolových štatistických foneticko-fonologických štúdiách i na

verzologických prácach, no najvýraznejším prejavom takejto orientácie je Sabolova syntetická fonologická teória. Jej základné črty sa objavujú už r. 1976, sústavnejší výklad r. 1981 (obidve v zborníkoch *Studia Academica Slovaca*), ale súhrnne a všeobecne ju predstavuje v monografii *Syntetická fonologická teória* (1989), ktorú predkladá ako doktorskú dizertačnú prácu. V týchto prácach ide vlastne o syntézu v trojakom zmysle: syntetický pohľad na vzťahy medzi hláskou, fonémou a morfonémou, resp. morfofonémou, syntetické zhrnutie doterajších analýz týchto oblastí jazykovej stavby a napokon syntéza jazykovedných a filozofických kategórií.

V duchu tejto syntetickej teórie J. Sabol charakterizuje hlásky ako najmenej všeobecné (a teda najviac konkrétne) prvky zvukovej stavby, kým morfonémy naopak, ako najviac všeobecné (a teda najmenej konkrétne) prvky a medzi ne kladie fonémy. Vzťahy medzi týmito tromi prvkami skúma z vertikálneho i horizontálneho hľadiska, v každom prípade však vidí medzi nimi vzťah inklúzie, a to v dvoch smeroch. Z hľadiska rozsahu je fóna zahrnutá do fonémy a fonéma do morfonémy, z hľadiska obsahu naopak, morfonéma je zahrnutá do fonémy a cez ňu do fóny. V typológii vzťahov medzi týmito prvkami však nevyužíva túto triádu, ale na jednej strane skúma vzťah medzi fónou a fonémou, na druhej strane medzi fonémou a morfofonémou. Vyznačuje tu štyri typy: na jednej strane vzťah totožnosti, resp. netotožnosti medzi uvedenými dvojicami, na druhej strane vzťah totožnosti medzi fónou a fonémou a vzťah netotožnosti medzi fonémou a morfofonémou, resp. naopak. Ako vidieť, základným porovnávacím prvkom tu je fonéma, preto sa právom hovorí o fonologickej teórii. Je prirodzené, že naznačené vzťahy aplikuje J. Sabol aj na štúdium neutralizácie (na úrovni fóny a fonémy) a alternácie (na všetkých troch úrovniach), ako aj na výklad o základných princípoch slovenského pravopisu.

Syntetická fonologická teória je tak prejavom ďalšieho, tretieho princípu Sabolovej bádateľskej metódy. Popri úcte k faktom a vnímanosti voči zvukovej stavbe jazyka sa tu prejavuje a realizuje úsilie o teoretické, filozofické zdôvodnenie teórie, o vybudovanie jej podložia v súlade so základnými filozofickými kategóriami: k dvojici všeobecné a zvláštne, resp. abstraktne a konkrétne tu pribúda aj dvojica obsah a forma.

Od samého začiatku svojej bádateľskej práce pôsobí J. Sabol ako učiteľ na Katedre slovenského jazyka a literatúry FF UPJŠ a prejavuje sa tu ako náročný, ale výrazný učiteľský typ. Za štvrtoročie svojej účasti na pedagogickom procese vychoval značný počet učiteľov, ktorí si trvalo osvojili dobrý vzťah k jazyku, ba sú medzi nimi aj takí, ktorí trvalo pracujú v oblasti jazykovedy. Základným znakom Sabolovho učiteľského kréda je síce náročnosť, ale pritom úprimný vzťah k študentom, porozumenie pre ich problémy, ale na druhej strane dôraz na vedeckú fundovanosť prednášanej látky.

Vo svojich prednáškach nepodáva len suché odvary cudzích poznatkov, ale všetky poznatky sa usiluje podoprieť výsledkami vlastného výskumu. Veľmi názorne to vidieť aj na jeho učebných textoch. Vypracoval ich sám alebo v spoluautorstve (tento typ textov prevažuje) značný počet — možno sa o tom presvedčiť štúdiom jeho personálnej bibliografie — ale vo všetkých podáva prehľad problematiky, hodnotí výsledky bádateľov a pripája vlastné výsledky. Vidieť to aj na súpisoch odporúčanej literatúry. Napr. v skripte *Fonetika a fonológia* (1982) s príznačným podtitulom *Metódy fonologického rozboru* uvádza 95 položiek, z toho 33 vlastných.

Neodmysliteľnú zložku pedagogickej činnosti J. Sabola tvorí jeho pravidelná aktívna účasť na Letnom seminári slovenského jazyka a kultúry. Od r. 1970 je tu každoročným lektorom v najvyšších skupinách poslucháčov, prednášateľom i zapáleným propagátorom slovenskej jazykovedy, slovenskej prózy i poézie, no i slovenskej ľudovej piesne. Svojím pôsobením nesporne prispel k získaniu mnohých a trvalých priateľov slovenčiny a Slovákov.

Napokon treba pripomenúť i Sabolovu svojráznu účasť na zvyšovaní jazykovej kultúry. Ako aktívny krížovkár a hádankár aj v svojich príspevkoch do časopisu *Lišiak* venuje sústavnú pozornosť jazykovej kultúre. Od r. 1980 tu pravidelne uverejňuje seriál krížoviek pod názvom *Patria do slovnej zásoby*, kde do legendy ku krížovkám zamontúva konkrétne slová, ktoré však vždy

patrične štylisticky hodnotí. Veľký počet popularizačných príspevkov uverejnil aj vo Východoslovenských novinách a v košíckom Večere.

A celkom nakoniec treba pripomenúť aj záslužnú bibliografickú činnosť. J. Sabol od r. 1973 pripravuje bibliografické prehľady o slovenskej jazykovednej produkcii do poľského časopisu Rocznik Slawistyczny. Spolu s F. Štrausom pripravil aj personálnu bibliografiu prof. Ľudovíta Nováka (1985).

Popri bádateľskej a pedagogickej práci sa ani J. Sabol nevyhol a nevyhýbal organizačnej činnosti. Dlhé roky pôsobil ako tajomník Katedry slovenského jazyka a literatúry (a rozvážny tvorca každoročných rozvrhov pre celú fakultu), aj ako tajomník a neskôr predseda pobočky Združenia slovenských jazykovedcov, resp. od r. 1972 Slovenskej jazykovednej spoločnosti. Jedno obdobie bol členom Vedeckého kolégia jazykovedy SAV, pracuje ako člen ortoepickej a pravopisnej komisie JÚLŠ SAV, ako člen obhajobnej komisie pre všeobecnú jazykovedu. Svoje odborné znalosti uplatňuje aj v redakčnej rade Jazykovedného časopisu a Kultúry slova. Dostáva sa aj do vedomia medzinárodnej jazykovednej verejnosti. Je členom Societas linguistica Europaea a International Society of Phonetic Sciences, od r. 1983 je tajomníkom Medzinárodnej komisie pre fonetiku a fonológiu slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitáte slavistov a aktívnym účastníkom jej pravidelných zasadnutí.

Nemožno obísť ani prácu J. Sabola v spoločenských organizáciách (úsekový dôverník a člen rozličných komisií vyšších orgánov), aktivitu v komisii pre vydávanie vysokoškolských skrípt, ani funkciu predsedu Klubu priateľov sovietskej vedy v Prešove.

Sme presvedčení, že päťdesiat rokov života a dvadsaťpäť rokov vedeckej i učiteľskej práce ešte neznamená vrchol na životnej ceste J. Sabola. Chceli by sme veriť, že náš priateľ a kolega sa v dobrom zdraví celkom iste dožije ešte aspoň raz toľko rokov v plodnej práci v prospech slovenskej jazykovedy.

J. Horecký

SÚPIS PRÁC DOC. JÁNA SABOLA ZA ROKY 1958—1987

Bibliografia jazykovedných prác J. Sabola je usporiadaná chronologicky a ďalej v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce a vedecké štúdie v odborných jazykovedných a iných odborných časopisoch a zborníkoch, za nimi (obyčajným typom písma) články, referáty, recenzie, drobné príspevky, správy a pod. Príspevky v časopisoch, ktoré vychádzajú počas školského roku, sa zaraďujú podľa toho, na aký kalendárny rok pripadá príslušné číslo časopisu. Drobné príspevky rovnakého charakteru, ktoré v tom istom roku vyšli v tej istej rubrike toho istého ročníka časopisu, sa uvádzajú súhrnne v jednom hesle (hniezdujú sa). V závere sa osobitne uvádza redakčná činnosť.

1958

Niekoľko slov o trpných tvaroch. — Prešovský vysokoškolák, 3, 1957/58, s. 54.

1959

O výslovnosti východoslovenských ochotníkov. — Ľudová tvorivosť, 9, 1959, s. 48.

1960

Čarovná moc slova. — Prešovský vysokoškolák, 5, 1959/60, s. 26 (esej o jazyku slovenských ľudových rozprávok).

V Prešovskom vysokoškole, či vysokoškole? — Prešovský vysokoškolák, 5, 1959/60, s. 48.

1962

- Úvaha o jazyku. — Stráž vlasti, 12, 1962, č. 34, s. 3.
[Prečo holič osla neholil. Prel. A. Fabiánová. — Východoslovenské noviny, 13. 10. 1962, s. 6.]
— In: Kultúrny život, 17, 1962, č. 46, s. 12 (posudok jazykovej stránky prekladu).

1963

- Dokedy ešte? — Učiteľské noviny, 13, 1963, č. 9, s. 4 (o formalizme pri vyučovaní pravopisu).
Študentský slang na smetisko? — Prešovský vysokoškólák, 9, 1963/64, s. 18.
Podnetná prednáška. — Prešovský vysokoškólák, 8, 1962/63, s. 69 (správa o prednáške J. Lišku
Vznik a vývin správnej a chybnéj reči, konanej dňa 21. 3. 1963 v pobočke Združenia slovenských
jazykovedcov pri SAV v Prešove).
Štýl v popredí záujmu. — Prešovský vysokoškólák, 9, 1963/64, s. 12—13 (správa o prednáške
F. Miku Štylistická teória a jazyková prax, konanej dňa 8. 11. 1963 v pobočke Združenia
slovenských jazykovedcov pri SAV v Prešove).

1964

- O výslovnosti spoluhlásky *v*. — Slovenská reč, 20, 1964, s. 342—348.
K pomenovaniám hádaniek v Slovníku slovenského jazyka. — Slovenská reč, 29, 1964, s. 88—89.
K otázke vykania v slovenčine. — Slovenská reč, 29, 1964, s. 298—300.

1965

- Expresivita slova v sokolskom nárečí. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného
Slovenska. 7. Red. I. Sedlák. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1965, s. 309—321, rus. res.
s. 321—322, nem. res. s. 322.
K výslovnosti a pravopisu prídavného mena *rád* a zámena *on*. — Slovenská reč, 30, 1965, s. 220—222.
Slovník menej známych slov. — In: Sedlák, I.: Ján Andraščík. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo
1965, s. 69—73.
Skloňovanie slovenských priezvisk na *-o*. — Slovenská reč, 30, 1965, s. 89—92.
Upraviť, ale uvážene. — Smena, 4. 2. 1965, s. 4 (o úprave slovenského pravopisu).
Nový zväzok Jazykovedných štúdií. [Jazykovedné štúdie. 8. Spisovný jazyk — štylistika. Red.
F. Miko. Bratislava 1965.] — In: Učiteľské noviny, 15, 1965, č. 38, s. 6 (ref.).
Manager, či manažér? — Slovenská reč, 30, 1965, s. 248. — Tamže: Tále — na Táloch, tálsky (s.
249—250). — Bačovka (s. 250).

1966

- Frekvencia hlások v jazyku súčasnej slovenskej poézie. — Jazykovedný časopis, 17, 1966, s. 13—24,
nem. res. s. 24—25.
Používanie vokalizovaných predložiek *vo* a *ku* v spisovnej slovenčine. — Slovenská reč, 31, 1966,
s. 270—277.
K jazykovej stránke Andraščíkovho Šenku. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného
Slovenska. 8. Red. I. Sedlák. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1966, s. 525—527.
Netty — príd. meno Nettyn? — Slovenská reč, 31, 1966, s. 190—191.

1967

- Zo severoabovskej vetnej intonácie. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného
Slovenska. 9. Red. Š. Pažur. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1967, s. 279—292, nem. res.
s. 293.
Zásady a východiská pri kodifikácii slovenskej ortoepickej normy. — In: Kultúra spisovnej slovenčiny.
Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 178—181.
Dvojtvary *psi/psý, vlci/vlky, vtáci/vtáky*. — Slovenská reč, 32, 1967, s. 9—13.

Má pravdu kritika? — *Predvoj*, 3, 1967, č. 32, s. 11 (ohlas na kritické hlasy k jazykovej úprave muzikálu *My Fair Lady*, predvedeného na scéne Divadla Jonáša Záborského v Prešove).

1968

K metodologickému využitiu entropie pri jazykovednom výskume. — *Jazykovedný časopis*, 19, 1968, s. 76—83, nem. res. s. 83.

Fonetické a morfológické osobitosti hovorenej podoby spisovnej slovenčiny v okrese Košice. — In: *Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 10.* Red. Š. Pažur. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1968, s. 345—352, nem. res. s. 352.

Konsonanticko-vokalickej zloženie slovenských slov. — *Slovenská reč*, 33, 1968, s. 281—289.

Poznámky o výslovnosti spoluhlásky v. — *Kultúra slova*, 2, 1968, s. 298—300.

Spisovná výslovnosť a jazyková kultúra. — *Kultúra slova*, 2, 1968, s. 97—99.

O jednom prípade alternácie /l/ v slovenčine. — *Kultúra slova*, 2, 1968, s. 277—278.

Formálne vymedzenie skloňovacieho typu. — In: *Jazykovedný zborník venovaný VI. slavistickému kongresu.* (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafaricanae Prešovensis.) Red. J. Dzurenda et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 43—52, rus. res. s. 52—53, angl. res. s. 53.

K výskumu a interpretácii slovenského sylabotónického verša. — *Slovenská literatúra*, 15, 1968, s. 243—249 (spoluautor F. Štraus).

Voľný verš v súčasnej slovenskej poézii. (Genéza a charakteristika.) — In: *Rythmus a metrum. (Litteraria. Štúdie a dokumenty. 11.)* Red. O. Čepan. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 81—194, angl. res. s. 195—196, rus. res. s. 197—198 (spoluautor F. Štraus).

Rhythmische Äquivalente beim Übersetzen der Poesie aus dem Russischen ins Slowakische. — In: *O medziliterárnych vzťahoch.* Red. A. Červeňák — P. Petrus. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 179—191, slov. res. s. 191—192 (spoluautor F. Štraus).

Slovenské poľovnícke názvoslovie a jazyková kultúra. [Slovenské poľovnícke názvoslovie. Bratislava 1966.] — In: *Poľovníctvo a rybárstvo*, 20, 1968, č. 3, s. 10—11 (rec.).

1969

Základy exaktného rozboru verša. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969. 112 s. (spoluautor F. Štraus).

Frekvencia trojčlenných konsonantických skupín v spisovnej slovenčine. — In: *Jazykovedný zborník venovaný prof. PhDr. Štefanovi Tóvikovi, CSc., k šesťdesiatym narodeninám.* (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafaricanae Prešovensis.) Red. P. Bunganič et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 129—148, angl. res. s. 149.

Štvorčlenné konsonantické skupiny v slovenčine. — *Slovenská reč*, 34, 1969, s. 30—33, angl. res. s. 394.

Kombinácie dvoch sonór v slovenčine. — *Slovenská reč*, 34, 1969, s. 326—331, angl. res. s. 394.

Teória informácie a estetický komunikát. — *Realita*, 1, 1969, č. 3, s. 40—44; č. 4, s. 23—27.

Úvodom. — In: *Jazykovedný zborník venovaný prof. PhDr. Štefanovi Tóvikovi, CSc., k šesťdesiatym narodeninám.* (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafaricanae Prešovensis.) Red. P. Bunganič et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 3—4 (spoluautor J. Furdík).

Valiska, J.: Die Zipserdeutsche Mundart von Chmeľnica (Hopgarten). Bratislava 1967. — In: *Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 11.* Red. Š. Pažur. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1969, s. 495—496 (rec.).

Wierzchowska, B.: Opis fonetyczny języka polskiego. Warszawa 1967. — In: *Jazykovedný časopis* 20, 1969, s. 210—212 (rec.).

Horecký, J.: Morfematická štruktúra slovenčiny. Bratislava 1964. — In: *Jazykovedný časopis*, 20, 1969, s. 103—105 (rec.).

Súpis prác prof. Štefana Tóbika za roky 1934—1969. — In: Jazykovedný zborník venovaný prof. PhDr. Štefanovi Tóvikovi, CSc., k šesťdesiatym narodeninám. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis.) Red. P. Bunganič et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 249—251.

Prešovská pobočka Združenia slovenských jazykovedcov (1966—1968). — *Realita*, 1, 1969, č. 4, s. 69—70.

Šesťdesiatka významného slovenského jazykovedca. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 11. Red. Š. Pažur. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1969, s. 427—429 (k 60. narodeninám Š. Tóbika). — Ďalší autorov jubilejný článok pri tej istej príležitosti: Jubileum slovenského jazykovedca. — *Realita*, 1, 1969, č. 3, s. 74—75.

Slová povolanych. — *Realita*, 1, 1969, č. 2, s. 21—22 (odpoveď v ankete o činnosti pobočky Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV v Prešove).

1970

Kombinácie šumovej a sonórnej spoluhlásky v slovenčine. — *Jazykovedný časopis*, 21, 1970, s. 139—153, angl. res. s. 153.

Niektoré problémy osvojovania si výslovnosti anglických spoluhlások slovenskými študentmi. — In: Zborník prác Krajského pedagogického ústavu v Prešove. 2. Red. E. Lazar. Prešov, Krajský pedagogický ústav 1970, s. 149—153 (spoluautor R. Repka).

Slovník menej známych slov k Čorbovej veršovanej kronike o východoslovenskom roľníckom povstaní. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 12. Red. Š. Pažur. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1970, s. 492—498.

Využitie exaktných metód pri skúmaní rytmu. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 12. Red. Š. Pažur. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1970, s. 361—367, nem. res. s. 368.

O konfigurácii suprasegmentov v básni *Obrad s plameňom*. — In: O interpretácii umeleckého textu. 2. Zborník Kabinetu literárnej komunikácie Pedagogickej fakulty v Nitre. Red. J. Kopál — T. Zsilka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 75—83.

K definícii takta. (Rezieme.) — In: Symposium on Intonology. Argumenta lectionum. Praha 1970, [s. 51].

Priestory javiskovej reči. — DJZ 69/70, bulletin Divadla Jonáša Záborského v Prešove k premiére hudobnej komédie Ralpha Benatského „U bieleho konička“. Red. M. Bobula. 26. 6. 1970, s. 4—5.

Spoluhláskové skupiny. — *Pravda na víkend*, 3, 1970, č. 26, s. 16. — Tamže: O zvukovej stavbe slovenčiny (č. 31, s. 6).

Za profesorom Štefanom Tóvikom. — *Jazykovedný časopis*, 21, 1970, s. 106—107.

1971

Pomer jednotlivých typov konsonantických skupín. — *Slovenská reč*, 36, 1971, s. 71—78, angl. res. s. 393.

Combinations of Two Non-Sonorous Consonants in Literary Slovak. — In: Prešov Studies in Linguistics. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae.) Jazykovedný zborník. 3. Red. E. Novák et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 45—50, tab. s. 51—62, slov. res. s. 50—51.

O rytme Andraščíkovho *Šenku palenčeného*. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 13. Red. Š. Pažur. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1971, s. 237—245.

Foreword. Linguistic Studies in the Publications of the Faculty of Philosophy, P. J. Šafárik University of Prešov. — In: Prešov Studies in Linguistics. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae.) Jazykovedný zborník. 3. Red. E. Novák et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 3—6 (spoluautor M. Frank).

- Rytmus** — duch reči i hudby. — DJZ 71/72, č. 3, bulletin Divadla Jonáša Záborského v Prešove k premiére hudobnej komédie Mereditha Wilsona „Túlavý kapelník“. Red. M. Bobula. 5. 11. 1971, s. 3, 5.
- Reč pauzy.** — DJZ 71/72, č. 4, bulletin Divadla Jonáša Záborského v Prešove k premiére hudobnej komédie Istvána Békeffyho „Dievča na rázcestí“. Red. M. Bobula. 10. 12. 1971, s. 5.
- Lekomceva, M. I.: Tipologija struktur sloga v slavianskych jazykoch. Moskva 1968. — In: Slávica Slovaca, 6, 1971, s. 279—281 (rec.).
- O protiklade znelosť — neznelosť. — Nedefná Pravda, 4, 1971, č. 46, s. 6.
- Docent Jozef Vavro šesťdesiatročný. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 13. Red. Š. Pažur. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1971, s. 282—284 (so súpisom prác J. Vavru za roky 1941—1970 na s. 282—284).
- Za docentom Jozefom Vavrom. — Jazykovedný časopis, 22, 1971, s. 192.

1972

- On the Use of Entropy in the Investigation of the System and Structure of Language.** — In: Recueil linguistique de Bratislava. 3. Red. J. Horecký. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972, s. 29—35.
- Hovorená podoba slovenčiny v Košiciach a okolí.** — In: Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. Referáty a diskusné príspevky z konferencie dňa 6.—9. októbra 1965. Red. J. Horecký. Bratislava, Združenie slovenských jazykovedcov pri SAV 1972, s. 138—143.
- K problematike samohlásky ä v spisovnej slovenčine.** — Slovenská reč, 37, 1972, s. 146—151, rus. res. s. 150.
- O časovej modulácii súvislej reči.** — Kultúra slova, 6, 1972, s. 97—100.
- O silovej modulácii súvislej reči.** — Kultúra slova, 6, 1972, s. 129—133.
- O tónovej modulácii súvislej reči.** — Kultúra slova, 6, 1972, s. 193—196.
- K rytmu Švantnerovej Malky.** — In: František Švantner. Život a dielo. 1912—1950. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie v Brezne v dňoch 9.—10. októbra 1970. Red. L. Bartko. Martin, Osveta 1972, s. 89—97, rus. res. s. 174—175, nem. res. s. 178, angl. res. s. 182.
- O tempe reči a hudby.** — DJZ 71/72, č. 6, bulletin Divadla Jonáša Záborského v Prešove k premiére operety Franza Lehára „Paganini“. Red. M. Bobula. 11. 2. 1972, s. 7.
- Kvantita a prízvuk** — svojprávne prozodické vlastnosti. — DJZ 71/72, č. 8, bulletin Divadla Jonáša Záborského v Prešove k premiére muzikálu Jerryho Hermana „Hello, Dolly!“ Red. M. Bobula. 28. 4. 1972, s. 5.
- Kapitola o fonológii v publikácii Grammatika sovremennogo ruskogo literaturnogo jazyka.** [Moskva 1970.] — In: Ruštinár, 7 (20), 1972, s. 198—201 (rec.).
- Eseje o umeleckom slove.** [Mistrík, J.: Hovory s recitátorom. Martin 1971.] — In: Kultúra slova, 6, 1972, s. 222—224 (rec.).
- Lobby, rugby** — lobbista, rugbista. — Kultúra slova, 6, 1972, s. 89.
- Genitív pl. slova anekdota.** — Slovenská reč, 37, 1972, s. 188—189.
- Teória informácie a jazykoveda.** — Nedefná Pravda, 5, 1972, č. 12, s. 6. — Tamže: O rytme reči (č. 31, s. 6).

1973

- Frekvencia nesonánt v spoluhláskových skupinách.** — Jazykovedný časopis, 24, 1973, s. 153—166, rus. res. s. 166—167.
- K morfonologickej interpretácii slovesných relačných morfém.** — Jazykovedný časopis, 24, 1973, s. 45—48, angl. res. s. 49.
- O frekvencii morfém v slovenčine.** — Slovenská reč, 38, 1973, s. 138—143.
- Skúmanie a interpretácia rytmických tendencií textu.** — Slovenská reč, 38, 1973, s. 12—22.
- Akustický signál a jeho skutočnosťný reflex.** (K rytmickej a sémantickej interpretácii básne V. V. Ma-jakovského Ľavý pochod.) — Slávica Slovaca, 8, 1973, s. 419—427, rus. res. s. 427.

O transliterácii a preklade slovenských vlastných mien do ruštiny. — *Ruštínar*, 8 (21), 1973, s. 5—9.
Vichy — vichyjský, vichistický. — *Slovenská reč*, 38, 1973, s. 319—320. — Tamže: O výslovnosti slov *cuikanie*, *šukanie* (s. 381—382).

Przegląd bibliograficzny za rok 1969. *Rocznik Slawistyczny*, 34, 1973, s. 145—501 (člen autorského kolektívu).

Sedemdesiatka Antona Boleka. — *Východoslovenské noviny*, 11. 4. 1973, s. 4.

Nekompromisný hľadač vedeckej pravdy. *Ludovít Novák* 65-ročný. — *Východoslovenské noviny*, 16. 10. 1973, s. 3.

1974

Fonologické zafaženie protikladu znelosť — neznelosť v spisovnej slovenčine. — In: *Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1974, s. 53—69.*

Fonologický rozbor zámenných a číslovkových relačných morfém. — *Jazykovedný časopis*, 25, 1974, s. 117—127, nem. res. s. 127.

Fonologická úvaha o adverbiálnych relačných morfémach. — *Slovenská reč*, 39, 1974, s. 343—349.

O morfonologickej interpretácii predložiek a predpón v spisovnej slovenčine. — In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 23—24. 1971—1972. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, s. 115—118.*

Typy neutralizácií v slovenskom fonologickom systéme. — In: *Studia Academica Slovaca. 3. Prednášky X. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústav školských informácií 1974, s. 405—417.*

O niektorých jazykovo-rytmických osobitostiach Horovovej Balady o sne. — *Slovenská reč*, 39, 1974, s. 261—267 (spoluautorka E. Javorská).

Kováčikova básnická hra na inovácie. — *Kultúra slova*, 8, 1974, s. 331—335.

Apelovosť výpovede najmladšej generácie povstaleckých básnikov. — *Kultúra slova*, 8, 1974, s. 227—232.

Údernosť verša V. V. Majakovského. — In: *Revolučnosť a literatúra. Zborník štúdií a príspevkov na tému KSČ a literatúra. Red. I. Vaško. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, s. 83—86.*

Vykanie v slovenčine. — *Nedefná Pravda*, 7, 1974, č. 9, s. 6.

Z frekvenčného výskumu slovenčiny. — *Východoslovenské noviny*, 18. 1. 1974, príl. č. 3, s. 2; 8. 2., príl. č. 6, s. 2; 28. 6., príl. č. 26, s. 2. — Tamže: O výslovnosti zámenných tvarov *tí*, *tie* (1. 3., príl. č. 9, s. 2). — O slove *hliva* (8. 3., príl. č. 10, s. 2).

Przegląd bibliograficzny za rok 1970. — *Rocznik Slawistyczny*, 35, 1974, s. 81—425 (člen autorského kolektívu).

Súpis prác prof. Ludovíta Nováka za roky 1929—1973. — In: *Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 16. Red. M. Chmelárová. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1974, s. 433—445.*

Životné jubileum prof. Ludovíta Nováka. — In: *Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 16. Red. M. Chmelárová. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1974, s. 431—433 (k 65. narodeninám).*

Samo Mazúr šesťdesiatpäťročný. — *Slovenská reč*, 39, 1974, s. 171—172.

1975

Niektoré kombinačné zákonitosti slovenčiny. — *Kultúra slova*, 9, 1975, s. 110—113.

Spoluhláskové skupiny a fonologické protiklady. — *Kultúra slova*, 9, 1975, s. 204—207.

K fonologickému protikladu F — V v spisovnej slovenčine. — *Rocznik Slawistyczny*, 36, 1975, s. 61—65, franc. res. s. 65—66.

Výslovnosť spoluhlások *d*, *t*, *ň*, *f* pred *e*, *i*, *í*, *ia*, *ie*, *iu*. — *Kultúra slova*, 9, 1975, s. 18—21.

Osobitosti pri znelostnej asimilácii v slovenčine. — *Kultúra slova*, 9, 1975, s. 76—78.

- Morfologický náčrt koncoviek adjektíválií v spisovnej slovenčine.** — In: Jazykovedný zborník. **Z príležitosti VII. slavistického kongresu vo Varšave. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník. 4.)** Red. E. Novák et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 43—50, rus. a angl. res. s. 51.
- Sústava suprasegmentálnych javov spisovnej slovenčiny.** — In: **Studia Academica Slovaca. 4. Prednášky XI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry.** Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1975, s. 373—393. — **Znovu publikované pod odlišným názvom: Intonácia spisovnej slovenčiny.** — In: **Slovakistické štúdie.** Red. J. Mistrík. Martin, Matica slovenská 1985, s. 465—470.
- Dvojtvary v skloňovaní maskulín v literatúre 80. a 90. rokov 19. storočia.** — *Slovenská reč*, 40, 1975, s. 10—20.
- Dvojtvary feminín a neutier v literatúre 80. a 90. rokov 19. storočia.** — *Slovenská reč*, 40, 1975, s. 85—91.
- Zamyslenie nad vzťahom výrazu a významu v poézii Laca Novomeského.** — *Kultúra slova*, 9, 1975, s. 38—43.
- O vzťahu k spisovnému jazyku. — *Východoslovenské noviny*, 20. 6. 1975, príl. č. 23, s. 2.
- O jazykových funkciách. — *Prešovské noviny*, 18, 1975, č. 30, s. 2. — Tamže: *Vyslovovať s nami, či z nami?* (č. 45, s. 2). — *Znelostná asimilácia v slovenčine* (č. 55, s. 2). — *Kvantita a prízvuk v slovenčine* (č. 59, s. 2). — *Výslovnosť a štýl* (č. 63, s. 2). — *O výslovnosti zámenných tvarov tí, tie* (č. 77, s. 2).
- Przegląd bibliograficzny za rok 1971. — *Rocznik Slawistyczny*, 36, 1975, s. 113—520 (člen autorského kolektívu).

1976

- Prózická stavba slovenského slova.** — *Kultúra slova*, 10, 1976, s. 141—144.
- Kvantita v slovenských slovách a tvaroch.** — *Kultúra slova*, 10, 1976, s. 68—70.
- Rozloženie prízvučných a neprízvučných slabík v spisovnej slovenčine.** — *Kultúra slova*, 10, 1976, s. 206—209.
- O tempe reči.** — *Kultúra slova*, 10, 1976, s. 17—21.
- Spolupôsobenie pauzy a tempa reči.** — *Kultúra slova*, 10, 1976, s. 263—266.
- Súčasnosť fonologickej a morfolologickej roviny spisovnej slovenčiny.** — In: **Studia Academica Slovaca. 5. Prednášky XII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry.** Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1976, s. 421—449.
- Frekvencia deklinačných typov feminín v spisovnej slovenčine.** — *Jazykovedný časopis*, 27, 1976, s. 45—52, angl. res. s. 53.
- Slovo a veta v poézii Ivana Krasku.** — *Kultúra slova*, 10, 1976, s. 231—236.
- Priestory Kostrovho básnického výrazu.** — *Kultúra slova*, 10, 1976, s. 99—104.
- Poznámky o dialektizmoch v básnickom diele Pavla Horova.** — *Kultúra slova*, 10, 1976, s. 39—43 (spoluautor I. Vaško).
- Horovo slovo.** — *Kultúra slova*, 10, 1976, s. 35—39.
- Romportl, M.: *Studies in Phonetics.* Praha 1973. — In: *Jazykovedný časopis*, 27, 1976, s. 74—77 (rec.).
- Plzenská ulica.** — *Prešovské noviny*, 19, 1976, č. 14, s. 3. — Tamže: *Zámená tam — ta, kde — kam* (č. 40, s. 3). — *O skloňovaní priezvisk na -o* (č. 94, s. 3).
- Przegląd bibliograficzny za rok 1972. — *Rocznik Slawistyczny*, 37, 1976, s. 131—484 (člen autorského kolektívu).
- Beseda s redakciou Kultúry slova.** — *Prešovské noviny*, 19, 1976, č. 22, s. 3 (správa o besede konanej dňa 11. 3. 1976 na Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Prešove).
- Jubileum slovenského jazykovedca.** — *Východoslovenské noviny*, 20. 2. 1976, príl. č. 8, s. 2 (k 50. narodeninám F. Buffu).

1977

Prozodická sústava slovenčiny. Študijný zošit Metodicko-výskumného kabinetu Československého rozhlasu. 1. vyd. Bratislava, Československý rozhlas 1977. 100 s.

Ref.: 1. Horecký, J.: Základné poučenie o hovorovej reči. — Otázky žurnalistiky, 21, 1978, č. 4, s. 51—52. — 2. Glovňa, J.: Knižka o hovorenej podobe slovenčiny. — Prešovské noviny, 22, 1979, č. 8, s. 4—5. — 3. Glovňa, J.: Základná príručka o prozódii. — Javisko, 11, 1979, s. 135. — 4. Ondrejovič, S.: Monografia o slovenčine. — Nové slovo, 21, 1979, č. 23, s. 20.

Krátke samohlásky, dlhé samohlásky a dvojhlásky v spisovnej slovenčine. — Kultúra slova, 11, 1977, s. 97—101.

Kvantita a rytmický zákon v slovenčine. Kultúra slova, 11, 1977, s. 193—197.

O rytme jazykového prejavu. — Kultúra slova, 11, 1977, s. 5—8.

Niektoré problémy spisovnej výslovnosti vo vzťahu k východoslovenským nárečiam. — In: Logopédia v komplexnej starostlivosti o dieťa. Red. P. Sabadoš. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977, s. 258—271, slov. a rus. res. s. 271—272.

Z morfonológie slovenského slovesa. — In: Jazykovedné štúdie. 13. Ružičkov zborník. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1977, s. 251—258.

Frekvencia deklinačných typov neutier v spisovnej slovenčine. — Slovenská reč, 42, 1977, s. 193—203.

Prozodický systém slovenčiny a slovenský verš. — In: Studia Academica Slovaca. 6. Prednášky XIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1977, s. 491—515.

Báseň ako pieseň. (K charakteristike slova a verša Janka Kráľa.) — Kultúra slova, 11, 1977, s. 39—45.

K jazykovej výstavbe Zechenterových cestopisov. — In: G. K. Zechenter-Laskomerský. Život a dielo. 1824—1908. Zborník materiálov z vedeckej konferencie v Brezne 6.—7. decembra 1974. Red. L. Bartko. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1977, s. 133—140, rus. a nem. res. s. 226, 231.

Žirafa — žirafí, žirafia, žirafie. — Slovenská reč, 42, 1977, s. 383—384.

Medeo — na Medeu. — Kultúra slova, 11, 1977, s. 244—245.

Prozodická sústava slovenčiny. — Východoslovenské noviny, 11. 3. 1977, príl. č. 10, s. 2.

O výslovnosti niektorých predložiek. — Prešovské noviny, 20, 1977, č. 88, s. 7. — Tamže: Výslovnosť spoluhlásky v (č. 98, s. 5).

Przegład bibliograficzny za rok 1973. — Rocznik Slawistyczny, 38, 1977, s. 139—457 (člen autorského kolektívu).

Súpis prác členov Katedry slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešove za roky 1959—1973. — In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Pedagogický zborník. 2. Jubilejný zborník k 15. výročiu založenia Filozofickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. Red. M. Ričalka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977, s. 116—147.

Dr. Ferdinand Šteller-Šteliar osemdesiatročný. — Slovenská reč, 42, 1977, s. 238—240. — Ďalší autorov jubilejný článok pri tej istej príležitosti: Jubileum jazykovedca. — Východoslovenské noviny, 18. 2. 1977, príl. č. 7, s. 2.

1978

Základy akustickej fonetiky. 1. vyd. Košice, Rektorát Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1978. 106 s. — 2. vyd. 1979. — 3. vyd. 1986 (spoluautor J. Zimmermann).

Ref.: Jacko, J.: Základy akustickej fonetiky. — Východoslovenské noviny, 13. 4. 1979, príl. č. 15, s. 2.

Z frekvenčného výskumu zvukovej sústavy slovenčiny. — In: Studia Academica Slovaca. 7. Prednášky XIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1978, s. 499—511.

Hierarchia vzťahov vo fonologickom podsysteme slovenských samohlások. — Rocznik Slawistyczny, 39, 1978, s. 19—23, franc. res. s. 23—24.

O stridaní spoluhlások v slovenčine. — Kultúra slova, 12, 1978, s. 35—39.

On the Morphology of the Slovak Substantives. — In: *Recueil linguistique de Bratislava*. 5. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1978, s. 61—70.

Pravopisné princípy v slovenčine. — In: *Studia Academica Slovaca*. 7. Prednášky XIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1978, s. 485—498. — **Znovu publikované pod rovnakým názvom:** In: *Slovakistické štúdie*. Zborník vybraných prednášok Letného seminára slovenského jazyka a kultúry *Studia Academica Slovaca*. Red. J. Mistrík. Martin, Matica slovenská 1985, s. 397—400.

Čaro jazyka slovenských ľudových rozprávok. — *Kultúra slova*, 12, 1978, s. 201—207.

Výrazové echo Plávkovej poézie. — *Kultúra slova*, 12, 1978, s. 15—21.

Február, Víťazný február. — *Prešovské noviny*, 21, 1978, č. 16, s. 4. — Tamže: Ako skloňovať slovo idea (č. 59, s. 5). — O striedaní t/t, d/d, ň/n, l/l (č. 77, s. 4). — Zhustovanie predložkových spojení (č. 85, s. 6—7). — O jednom prípade spodobovania spoluhlások (č. 93, s. 4—5).

Zrnko (zrnká) z nášho jazyka. — *Život*, 28, 1978, č. 1—16, 18—21, 23—27, 29, 31—35, 37—39, s. 59.

Przegląd bibliograficzny za rok 1974. — *Rocznik Slawistyczny*, 39, 1978, s. 97—428 (člen autorského kolektívu).

Súpis prác prof. Ľudovíta Nováka za roky 1974—1977. — *Jazykovedný časopis*, 29, 1978, s. 178—179.

Zasadnutie Medzinárodnej komisie pre fonetiku a fonológiu slovanských jazykov. — *Jazykovedný časopis*, 29, 1978, s. 103—104 (správa o zasadnutí Medzinárodnej komisie pre fonetiku a fonológiu slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitáte slavistov, konanom v dňoch 14.—16. 11. 1977 v Prahe).

Aktivna vedecká spoločnosť na pôde UPJŠ. — *Spravodaj Univerzity P. J. Šafárika*, 9, 1978, č. 5—6, s. 11 (o činnosti pobočky Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).

Činnosť Východoslovenskej pobočky Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV za roky 1973—1976. — In: *Nové obzory*. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 20. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1978, s. 441—444.

Nad jazykovedným dielom profesora Ľudovíta Nováka. — *Jazykovedný časopis*, 29, 1978, s. 174—178 (k 70. narodeninám).

1979

Základné zvukové kombinácie v slovenčine. Autoreferát dizertácie na získanie vedeckej hodnosti kandidáta filologických vied. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1979. 26 s.

Teória komunikácie a výskum spisovnej slovenčiny. — In: *Z teórie spisovného jazyka*. Zborník referátov a diskusných príspevkov. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1979, s. 60—65.

Vzťah zvuku a významu a jazyková komunikácia. — *Kultúra slova*, 13, 1979, s. 293—299.

Rytmickeý ráz slovenčiny. — *Kultúra slova*, 13, 1979, s. 193—196.

Konsonanticko-vokalickeé zloženie morfému v spisovnej slovenčine. — *Jazykovedný časopis*, 30, 1979, s. 120—133, rus. res. s. 133.

Konsonantické alternácie pri skloňovaní substantív. — In: *Studia Academica Slovaca*. 8. Prednášky XV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1979, s. 389—406.

Lyrizmus Smrekovej básnickej výpovede. — *Kultúra slova*, 13, 1979, s. 5—10.

Slovo v éteri. Po vnútroštúdiovej žatve košického štúdia Čs. rozhlasu. — *Východoslovenské noviny*, 2. 2. 1979, s. 4.

O prízvukovaní jednoslabičných predložiek. — *Prešovské noviny*, 22, 1979, č. 26, s. 4.

1980

Z výskumu nárečovej expresivity. — In: *Dialektologický zborník*. 1. Materiály z I. celoslovenskej dialektologickej konferencie konanej v Prešove 17.—19. apríla 1975. (Acta Facultatis Philosophi-

- cae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník. 5. 1979.) Red. J. Ružička—M. Štec. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 61—65.
- Zvukové jazykové prostriedky v rozhlasovej komunikácii.** — In: *Rozhlasové literárne pásmo. Materiály zo seminára.* Red. J. Zambor. Bratislava, Metodicko-výskumný kabinet Československého rozhlasu 1980, s. 25—31.
- Vymedzenie časovacieho typu v slovenčine.** — In: *Studia Academica Slovaca. 9. Prednášky XVI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry.* Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1980, s. 339—352.
- Frekvencia deklinačných typov maskulín v spisovnej slovenčine.** — In: *Jazykovedné štúdie. 15. Horeckého zborník.* Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1980, s. 243—247.
- Variantnosť skloňovacích typov podstatných mien v spisovnej slovenčine.** — *Slovenská reč, 45, 1980, s. 65—71.*
- Zvukové ustrojenie vlastného mena a jeho komunikačné súvislosti.** — In: *Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia (Zemplínska šírava 20.—24. septembra 1976).* Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1980, s. 35—40.
- Francisciho verš.** — In: *Literárne postavy Gemera. 3. Janko Francisci-Rimavský. Materiály z vedeckej konferencie o jeho živote a diele v dňoch 6. a 7. mája 1977 v Levoči.* Red. J. Boifík. Martin, Osveta 1980, s. 31—48.
- Motivické a jazykové varianty poézie Pavla Horova.** — In: *O diele Pavla Horova.* Red. A. Bagin—J. Zambor. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1980, s. 80—87.
- Chrobákova lyrická, poetická a parodická hovorovosť.** — In: *Biografické štúdie. 9. (Zborník referátov z vedeckej konferencie o Ľudovi Ondrejovovi, usporiadanej v Martine 11. novembra 1976, referátov a diskusných príspevkov z vedeckého seminára o Dobroslavovi Chrobákovi, usporiadaného v Martine 23.—24. mája 1977.)* Red. Š. Valentovič. Martin, Matica slovenská 1980, s. 137—144.
- [Diskusný príspevok.] — In: *Biografické štúdie. 9. (Zborník referátov z vedeckej konferencie o Ľudovi Ondrejovovi, usporiadanej v Martine 11. novembra 1976, referátov a diskusných príspevkov z vedeckého seminára o Dobroslavovi Chrobákovi, usporiadaného v Martine 23.—24. mája 1977.)* Red. Š. Valentovič. Martin, Matica slovenská 1980, s. 151—152.
- [Diskusný príspevok.] — In: *Rozhlasové literárne pásmo. Materiály zo seminára.* Red. J. Zambor. Bratislava, Metodicko-výskumný kabinet Československého rozhlasu 1980, s. 78—81.
- Patria do slovnej zásoby.** — *Lišiak, 14, 1980, č. 1, s. 2; č. 2, s. 2; č. 3, s. 2; č. 4, s. 2; č. 5, s. 2; č. 6, s. 2; č. 7, s. 2; č. 8, s. 2; č. 9, s. 2; č. 10, s. 2; č. 11, s. 2; č. 12, s. 2.*
- Przegląd bibliograficzny za rok 1975.** — *Rocznik Slawistyczny, 40, 1980, s. 121—506* (člen autorského kolektívu).
- Vzrušujúci ľudský svet.** — *Rozhlas, 1980, č. 22, s. 24* (k 60. narodeninám J. Horeckého).
- Rozhovor s jubilujúcim univ. prof. PhDr. Jánom Horeckým, DrSc.** — *Spravodaj Univerzity P. J. Šafárika, 11, 1980, č. 7—8, s. 12—13.*
- 1981**
- Úvod do štúdia jazykov. 1. vyd.** Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 320 s. — 2., dopl. vyd. 1984. 344 s. — 3. vyd. 1987 (spoluautor Š. Ondruš).
- Ref.: 1. Jacko, J.: Jazyk z hľadiska marxistickej jazykovedy. — *Pravda, 22. 10. 1981, s. 5.* — 2. Macurová, A.: Užitečná príručka. — *Jazykovedné aktuality, 18, 1981, s. 148—149.* — 3. Ružička, J.: Niekoľko myšlienok o vysokoškolskej učebnici jazykovedy. — *Kultúra slova, 16, 1982, s. 119—122.* — 4. Svitačová, V.: Úvod do štúdia jazykov. — *Učiteľské noviny, 32, 1982, č. 38, s. 8.* — 5. Tvrdoň, E.: *Slovenská reč, 48, 1983, s. 178—181.*
- O poznávacom a komunikatívnom aspekte jazykovej funkcie.** — In: *Jazyk — prostriedok zblížovania národov.* Red. J. Mistrík. Bratislava, Mestský dom kultúry a osvetý 1981, s. 126—132.
- Teoretické východiská slovenskej fonológie.** — In: *Studia Academica Slovaca. 10. Prednášky XVII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry.* Red. Š. Ondruš. Bratislava, Alfa 1981, s. 391—402. — *Znovu publikované pod čiastočne zmeneným názvom: Východiská slovenskej fonológie.* — In:

- Slovakistické štúdie. Zborník vybraných prednášok Letného seminára slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca. Red. J. Mistrík. Martin, Matica slovenská 1985, s. 401—406.**
- The Prosodic Structure of the Slovak Word. — In: Prague Studies in Mathematical Linguistics. 7. Red. J. Horecký et al. Praha, Academia 1981, s. 59—79.**
- Z problematiky vzťahu intonácie a významu. — In: Jazykovedné štúdie. 16. Materiály z vedeckej konferencie o sémantike. (Smolenice, 14.—17. januára 1980). Red. J. Ružička. Bratislava, Veda [1981], s. 101—105.**
- Jazykovedné dielo Jozefa Mistríka. — In: Studia Academica Slovaca. 10. Prednášky XVII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Alfa 1981, s. 23—32 (k 60. narodeninám J. Mistríka; spoluautor Š. Ondruš).**
- Čo je jazyk? — Večer, 23. 12. 1981, s. 4. — Tamže: Labužnicki „vitúzi“ (30. 12., s. 3; o názvoch hríbov v slovenčine).
- Patria do slovnej zásoby. — Lišiak, 15, 1981, č. 1, s. 2; č. 2, s. 2; č. 3, s. 2; č. 4, s. 2; č. 5, s. 2; č. 6, s. 2; č. 7, s. 2; č. 8, s. 2; č. 9, s. 2; č. 10, s. 2; č. 11, s. 2; č. 12, s. 2.
- Przegląd bibliograficzny za rok 1976 (z uzupełnieniami za lata poprzednie). — Rocznik Slawistyczny, 41, 1981—1982, s. 131—481 (člen autorského kolektívu).
- Przegląd bibliograficzny za rok 1977 (z uzupełnieniami za lata poprzednie). — Rocznik Slawistyczny, 42, 1981—1983, s. 153—575 (člen autorského kolektívu).
- Bibliografia historii i bibliografii slawistyki językoznawczej 1972—1975. Z materiałów nadesłanych do „Rocznika Slawistycznego“. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN 1981, s. 21—175 (spoluautor).
- Štýl je človek. — Rozhlas, 1981, č. 13, s. 3 (o relácii o živote a diele J. Mistríka pri príležitosti jeho 60. narodenín, ktorá bola vysielaná Československým rozhlasom v Bratislave).

1982

- Fonetika a fonológia. Metódy fonologického rozboru. 1. vyd. Košice, Rektorát Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1982. 150 s. — 2. vyd. 1986.
- The Speed of Linguistic Communication. — In: Recueil linguistique de Bratislava. 6. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1982, s. 237—244.**
- Zur lautlichen Struktur des Wortes in der slowakischen Schriftsprache. — In: Studien zum Tschechischen, Slowakischen und Deutschen aus vergleichender Sicht. Red. G. Jäger — R. Heinisch. Leipzig, Karl-Marx-Universität 1982, s. 163—172.
- Vokalizické a konsonantické alternácie v spisovnej slovenčine. — In: Studia Academica Slovaca. 11. Prednášky XVIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1982, s. 471—485.**
- Kultúra slovenského hovoreného prejavu. — In: Zborník príspevkov z okresnej teoreticko-praktickej konferencie o vyučovaní jazyka a literatúry na ZŠ. Red. A. Gnypová. Humenné, Okresné pedagogické stredisko 1982, s. 30—84.
- O rytme jazyka a básnickej reči. — Romboid, 17, 1982, č. 3, s. 64—67.
- Zvukové prostriedky rozhlasovej komunikácie. — In: Jazyk a štýl publicistiky. Zborník príspevkov z vedecko-praktickej konferencie o jazyku a štýle v tlači, rozhlase a televízii. Red. J. Mistrík. Bratislava, Ústredný výbor Slovenského zväzu novinárov 1982, s. 139—145. — Znovu publikované pod zmeneným názvom: Hovorené slovo v rozhlasovom vysielaní. — Kultúra slova, 16, 1982, s. 295—298.**
- Verš Jána Bottu. — In: Kronika Literárnej Levoče. 3. Red. E. Hleba. Spišská Nová Ves, Okresný národný výbor — odbor kultúry 1982, s. 43—44.
- Syntetická fonologická teória. — Zápisník slovenského jazykovedca, 1, 1982, č. 1, s. 9—11 (tézy prednášky konanej dňa 16. 3. 1982 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).
Kniha o grafológii. [Mistrík, J.: Grafológia. Bratislava 1982.] — In: Pravda, 25. 8. 1982, s. 5 (ref.).

- Rytmická tvár slovenčiny. — Večer, 8. 1. 1982, s. 4. — Tamže: „Reč“ pauzy (15. 1., s. 8). — Tempo reči (22. 1., s. 4). — O prízvuku v slovenčine (29. 1., s. 4). — Dĺžka slabík v slovenčine (5. 2., s. 4). — Gesto a mimika (12. 2., s. 4). — O vtipu a humore (19. 2., s. 4). — Slovo v kontexte (26. 2., s. 4). — „Reč“ riekaniak (5. 3., s. 4). — Čo sú synonymá? (12. 3., s. 4). — Odosielateľ a prijímateľ prejavu (19. 3., s. 4). — Hranice významových jednotiek (26. 3., s. 5). — O jazykových funkciách (2. 4., s. 5). — Zvuková stavba citosloviec (9. 4., s. 5). — Dôraz a slovosled (16. 4., s. 5). — Slovo v rozhlase (23. 4., s. 5). — O ľudovosti slovenčiny (30. 4., s. 5). — Slovo v situácii (7. 5., s. 6). — Citovo zafarbené slová (14. 5., s. 5). — Slovo v oslovení (21. 5., s. 5). — O slovenských nárečiach (28. 5., s. 5). — Čaro rozprávok (4. 6., s. 5). — Zámená v texte (11. 6., s. 5). — Prostriedok kontaktu (18. 6., s. 5). — Výslovnosť a štýl (2. 7., s. 5). — O spisovnej slovenčine (9. 7., s. 5). — O vykaní (16. 7., s. 5). — Prozodická stavba (23. 7., s. 5). — Javisková reč (6. 8., s. 5). — Čo sú homonymá? (13. 8., s. 5). — Študentský slang (20. 8., s. 5). — Prízvukovanie predložiek (27. 8., s. 5). — Znelostná asimilácia (3. 9., s. 5). — Kričať či šepotať (17. 9., s. 5). — Materinský ako cudzí [jazyk] (24. 9., s. 5). — „Baladickosť“ jazyka (1. 10., s. 5). — Ako vznikali [slová] (8. 10., s. 5). — O názve Košice (15. 10., s. 5). — Každá [samohláska] má charakter (29. 10., s. 5). — Ožijú mŕtve veci (5. 11., s. 5; o významoch viacvýznamových slov). — O vlastných menách (12. 11., s. 5). — Oblečené slová zalahodia (19. 11., s. 5). — Láskavá, priateľská metafora (26. 11., s. 5). — Aktualizácia frazeologických jednotiek (3. 12., s. 5). — Kalambúr, slovná hra (10. 12., s. 5). — Dary materinskej reči (23. 12., s. 5). — Slovné kotrmelce (30. 12., s. 5).
- Patria do slovnej zásoby. — Lišiak, 16, 1982, č. 1, s. 2; č. 2, s. 2; č. 3, s. 2; č. 4, s. 2; č. 5, s. 2; č. 6, s. 2; č. 7, s. 2; č. 8, s. 2; č. 9, s. 2; č. 10, s. 2; č. 11, s. 2; č. 12, s. 2.
- Prvé pracovné stretnutie českých a slovenských fonetikov. — Jazykovedný časopis, 33, 1982, s. 202—203 (správa o stretnutí konanom dňa 2. 6. 1981 v Prešove).
- Konferencia o texte. — Jazykovedný časopis, 33, 1982, s. 203—204 (správa o konferencii konanej v dňoch 10.—11. 9. 1981 na Zemplínskej širave).
- Začala sa Studia Academica Slovaca. Priateľstvo do rozvíreného sveta. — Večer, 27. 7. 1982, s. 3.
- Životné jubileum doc. Ábela Kráľa. — Slovenská reč, 47, 1982, s. 308—309 (k 50. narodeninám).
- Odišli z našich radov. — Učiteľské noviny, 32, 1982, č. 50, s. 7 (v rubrike J. Sabol o úmrtí F. Štelleru-Šteliara).
- Za docentom Jozefom Liškom. — Slovenská reč, 47, 1982, s. 309—311. — Ďalší autorov nekrológ: Životom a prácou sa zapísal do dejín. Odišiel logopéd, jazykovedec doc. dr. Jozef Liška, CSc. — Večer, 9. 2. 1982, s. 3.
- Za Albinom Baginom. — Kultúra slova, 16, 1982, s. 181—182. — Ďalšie autorove nekrológy: [Pamiatke Albína Bagina.] — In: Rozsieváč slova. Albin Bagin. Edícia Levočského recitálu. Red. I. Vaško. Levoča, odbor kultúry Okresného národného výboru v Spišskej Novej Vsi 1982, s. 22—23. — Človek v premenách času. Za Albinom Baginom. — Večer, 26. 1. 1982, s. 3.
- Štýl je človek. Univ. prof. dr. Jozef Mistrík, DrSc., medzi košickými novinármi. — Večer, 11. 6. 1982, s. 4 (rozhovor J. Sabola s J. Mistríkom o štylistike, jazykovej komunikácii, jazyku a štýle novin pri príležitosti stretnutia košických novinárov s J. Mistríkom 13. 5. 1982).
- Studia Academica Slovaca. Z pohľadu lektorov. — Nedefná Pravda, 15, 1982, č. 30, s. 10 (spoluúčastník besedy o letnom kurze slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca).

1983

Teória literatúry. Základy slovenskej verzológie. 1. vyd. Košice, Rektorát Univerzity P. J. Šafárika 1983. 192 s.

Ref.: Vaško, I.: Objavná práca o verši. — Nové slovo, 26, 1984, č. 16, s. 20—21.

The Interrelation between a Phone, a Phoneme and a Morphophoneme. — In: Prague Studies in Mathematical Linguistics. 8. Red. E. Hajičová et al. Praha, Academia 1983, s. 173—178.

- K problematike neutralizácií fonologických protikladov v slovanských jazykoch. — In: *Československá slavistika 1983. Lingvistika, historie*. Red. J. Horecký. Praha, Academia 1983, s. 75—79.
- Tendencie prízvukovania jednoslabičných predložiek v spisovnej slovenčine. — In: *Slavica Pragensia. 21. (Acta Universitatis Carolinae. Philologica. 3—5. 1978.)* Red. M. Romportl—J. Petr—J. Pokr. Praha, Univerzita Karlova 1983, s. 73—82.
- O vzťahu tempa reči a dôrazu. — In: *Jazykovedný zborník. 6. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae.)* Red. M. Štec. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 155—160, rus. a angl. res. s. 161 (spoluautori D. Slančová, J. Zimmermann).
- O pravopisných princípoch. — *Jazykovedný časopis, 34, 1983, s. 26—29, rus. res. s. 29—30.*
- Frekvencia deklinačných typov adjektíválií v spisovnej slovenčine. — In: *Jazykovedný zborník. 6. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae.)* Red. M. Štec. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 147—153, rus. a angl. res. s. 154.
- K metodologickým otázkam výskumu slovenského verša. — In: *Studia Academica Slovaca. 12. Prednášky XIX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1983, s. 437—455.
- Verš Jána Botto. — In: *Ján Botto. Život a dielo. Materiály z vedeckej konferencie „Ján Botto — Život a dielo“ v dňoch 11. a 12. mája 1979 v Levoči*. Red. J. Bolfik. Rimavská Sobota, Gemerská vlastivedná spoločnosť 1983, s. 141—171.
- Jazykovo-štylistické kontúry prózy slovenského romantizmu. (Úvaha o prozaickom diele L. Kubániho.) — In: *Ľudovít Kubáni a próza romantizmu. Materiály z vedeckej konferencie 7. a 8. V. 1982 v Levoči*. Red. J. Bolfik. Rimavská Sobota, Gemerská vlastivedná spoločnosť 1983, s. 129—136.
- The Problem Range of Neutralizations of the Phonological Oppositions in the Slavonic Languages. — In: *Reziúme dokladov i pismennych soobščeniij. IX. Meždunarodnyj s'jezd slavistov. Kijev, sentabr 1983*. Red. J. A. Punegova—J. A. Ryseva. Moskva, Nauka 1983, s. 192—193.
- Teoretické podnety IX. medzinárodného slavistického zjazdu v Kyjeve 1983. — *Zápisník slovenského jazykovedca, 2, 1983, č. 4, s. 14—17* (tézy prednášky konanej dňa 13. 10. 1983 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).
- O potrebe poézie. — *Večer, 14. 1. 1983, s. 5.*
- O slovenských nárečiach. — *Nové slovo, 25, 1983, č. 34, s. 16.* — Tamže: Jazyk je vtipný (č. 35, s. 16). — O tempe (č. 36, s. 16). — Slovo ako kontakt (č. 37, s. 16). — Nárečové slová v poézii (č. 39, s. 16). — „Reč“ pauzy (č. 40, s. 16). — O ľubozvučnosti [! = ľubozvučnosť] (č. 41, s. 16). — Gesto a mimika v rozhovore (č. 43, s. 16). — O ľudovosti slovenčiny (č. 44, s. 16).
- Literatúra v televízii. — *Večer, 28. 1. 1983, s. 5.* — Tamže: Literatúra v rozhlase (18. 2., s. 5).
- Patria do slovnej zásoby. — *Lišiak, 17, 1983, č. 1, s. 2; č. 2, s. 2; č. 3, s. 2; č. 4, s. 2; č. 5, s. 2; č. 6, s. 2; č. 7, s. 2; č. 8, s. 2; č. 9, s. 2; č. 10, s. 2; č. 11, s. 2; č. 12, s. 2.*
- Przegład bibliograficzny za rok 1978 (z uzupelnieniami za lata poprzednie). — *Rocznik Slawistyczny, 43, 1983—1985, s. 101—115* (člen autorského kolektívu).
- Przegład bibliograficzny za rok 1979 (z uzupelnieniami za lata poprzednie). — *Rocznik Slawistyczny, 44, 1983—1986, s. 115—117* (člen autorského kolektívu).
- Levočský recitál '83. — *Javisko, 15, 1983, s. 573—576* (spoluautor Š. Olha).
- Životné jubileum doc. Júliusa Rybáka. — *Ruštínár, 18 (31), 1983, č. 2, s. 25—26* (k 50. narodeninám). — Ďalší autorov jubilejný článok pri tej istej príležitosti: Životné jubileum doc. Júliusa Rybáka. — *Spravodaj Univerzity P. J. Šafárika, 14, 1983, č. 3—4, s. 11, 13.*
- Za profesorom Milanom Romportlom. 14. 5. 1921 — 16. 12. 1982. — *Jazykovedný časopis, 34, 1983, s. 95—96.*

1984

- A Synthetic Phonological Theory. — In: *Recueil linguistique de Bratislava. 7.* Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1984, s. 25—29.

- Kvantita v spisovnej slovenčine.** — In: *Studia Academica Slovaca. 13. Prednášky XX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1984, s. 511—533.
- Výrazové „echo“ vo význame lexikálnej jednotky.** — In: *Obsah a forma v slovnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnej zásoby slovenčiny (Smolenice 1.—4. marca 1983)*. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 156—163.
- Komunikačná hodnota pauzy.** — In: *Úloha reči a hudby v životnom prostredí. XXIII. akustická konferencie. 23rd Acoustic Conference on Physiological and Psychological Acoustics, Acoustics of Speech and Music*. České Budějovice, Československá vědeckotechnická společnost 1984, s. 225—228 (spoluautor J. Zimmermann).
- Jazykovedné a logopedické dielo Jozefa Lišku.** — In: *Lišková, O. a kol.: Logopedický zborník. 7. Logopedická osвета a metodika*. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1984, s. 27—31, rus. res. s. 32, angl. res. s. 33.
- Dobrá satira je ako poézia. Zamyslenie sa nad rozhlasovým humorom. — *Večer*, 12. 11. 1984, s. 3.
- Metodologické podnety sovietskej jazykovedy pre výskum slovenčiny. — *Zápisník slovenského jazykovedca*, 3, 1984, č. 2, s. 10—13 (tézy prednášky konanej dňa 15. 12. 1983 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).
- Sporné otázky slovenskej a českej fonológie. Teze prednášky v JS v Brně dne 20. 6. 1984. — *Jazykovedné aktuality*, 21, 1984, s. 121—123.
- Pravopisné princípy v slovenčine. — *Zápisník slovenského jazykovedca*, 3, 1984, č. 2, s. 20—23 (tézy prednášky konanej dňa 27. 3. 1984 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).
- Láskavá metafora. — *Nové slovo*, 26, 1984, č. 25, s. 16. — Tamže: „Jazyk“ riekaniek (č. 26, s. 16). — *Hlásková inštrumentácia* (č. 27, s. 16). — *O frekvencií jazykových jednotiek* (č. 28, s. 22). — *Rytmická „tvár“ jazyka* (č. 29, s. 16). — *Zvuková stavba citoslovieč* (č. 30, s. 16). — *O vlastných menách* (č. 31, s. 16). — *Odosielateľ a prijímateľ prejavu* (č. 32, s. 16). — *Slovo o [! = v] situácii* (č. 33, s. 16). — *Hra na význam* (č. 35, s. 16). — *O prekladani verša* (č. 36, s. 16). — *Slovo v kontexte* (č. 38, s. 16). — *Zámená v texte* (č. 40, s. 16). — *Synonymá v prejave* (č. 42, s. 16).
- Patria do slovnej zásoby.* — *Lišák*, 18, 1984, č. 1, s. 2; č. 2, s. 2; č. 3, s. 2; č. 4, s. 2; č. 5, s. 2; č. 6, s. 2; č. 7, s. 2; č. 8, s. 2; č. 9, s. 2; č. 10, s. 2; č. 11, s. 2; č. 12, s. 2.
- Súpis prác členov Katedry slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešove za roky 1974—1981.* — In: *25 rokov Filozofickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. 1959—1984*. Red. M. Štec. Prešov, Filozofická fakulta UPJŠ 1984, s. 153—183.
- Súpis prác prof. Ľudovíta Nováka za roky 1978—1982.* — *Jazykovedný časopis*, 35, 1984, s. 74—76.
- IX. medzinárodný zjazd slavistov.* — *Jazykovedný časopis*, 35, 1984, s. 69—73 (správa o zjazde konanom v dňoch 6.—14. 9. 1983 v Kyjeve; spoluautori V. Blanár, J. Bosák, K. Buzássyová, J. Horecký, J. Oravec).
- IX. medzinárodný slavistický kongres v Kyjeve.* — *Spravodaj Univerzity P. J. Šafárika*, 15, 1984, č. 1—2, s. 14 (správa o zjazde konanom v dňoch 6.—14. 9. 1983).
- O Ľudovítovi Kubánim na konferencii povedali.* — In: *Kronika Literárnej Levoče. 4*. Red. E. Hleba. Spišská Nová Ves, odbor kultúry Okresného národného výboru 1984, s. 28.
- Z krajských prehliadok. Umelecký prednes. Vyrovnané výkony. Východoslovenský kraj.* — *Javisko*, 16, 1984, s. 589—593 (správa o 14. ročníku Levočského recitálu 84, súťaže v umeleckom prednese; spoluautori Š. Oľha, L. Šárik).
- Univ. prof. Ľudovít Novák sedemdesiatpäťročný.* — *Jazykovedný časopis*, 35, 1984, s. 73—74.
- Životné jubileum prof. Ľudovíta Nováka.* — *Spravodaj Univerzity P. J. Šafárika*, 15, 1984, č. 1—2, s. 11, 13 (k 75. narodeninám).
- Eugen Pauliny.* — In: *Rosenbaum, K. a kolektív autorov: Encyklopédia slovenských spisovateľov. 2*. Bratislava, Obzor 1984, s. 16—17. — Tamže: *Ferdinand Šteller—Šteľiar* (s. 161). — *Kultúra*

slova (s. 334—335). — Slovenská reč (s. 424—425). — Zborníky vysokých škôl pedagogických, pedagogických inštitútov a pedagogických fakúlt (s. 501—503).

1985

Ludovít Novák, personálna bibliografia. 1. vyd. Prešov, Štátna vedecká knižnica v Prešove 1985. 128 s. (spoluautor F. Štraus).

Ref.: Dvonč, L.: Jazykovedný časopis, 39, 1988, s. 188—192.

Vzťah jednotlivého a všeobecného v jazykovom systéme. — In: K princípom marxistickej jazykovedy. Materiály z konferencie o marxistickej jazykovede (Smolenice 21.—23. novembra 1983). Red. J. Horecký. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1985, s. 133—138.

Le son en tant que stylème. — In: Recueil linguistique de Bratislava. 8. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1985, s. 167—172.

Neutralizácia fonologických protikladov, vokalickej a konsonantické alternácie v slovenčine. — In: Slovakistické štúdie. Zborník vybraných prednášok Letného seminára slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca. Red. J. Mistrík. Martin, Matica slovenská 1985, s. 407—411.

Vývin slovenského verša. — In: Studia Academica Slovaca. 14. Prednášky XXI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1985, s. 451—485.

Adalék Ady lírája szlovák fordításainak kérdésköréhez. [Príspevok k problematike prekladania Adyho lyriky do slovenčiny.] — In: A magyar vers. Az I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai. 1981, augusztus 10.—14. Red. M. Béládi et al. Budapest, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság 1985, s. 480—485 (spoluautor L. Zeman). — Znovu publikované pod rovnakým názvom: Irodalmi Szemle, 29, 1986, s. 654—662.

Fakty, úvahy, myšlienky, názory vyslovené na konferencii „Mikuláš Dohnány a literárna kritika romantizmu“. — In: Kronika Literárnej Levoče 5. Red. E. Hleba. Spišská Nová Ves, odbor kultúry Okresného národného výboru v Spišskej Novej Vsi 1985, s. 29—30.

Metodologické otázky výskumu intonácie. — Zapisník slovenského jazykovedca, 4, 1985, č. 3, s. 11—13 (tézy prednášky konanej dňa 3. 12. 1984 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Košiciach).

Kalambúr v texte. — Nové slovo, 27, 1985, č. 1, s. 16.

Patria do slovnej zásoby. — Lišiak, 19, 1985, č. 1, s. 2; č. 2, s. 2; č. 3, s. 2; č. 4, s. 2; č. 5, s. 12; č. 6, s. 13; č. 7, s. 12; č. 8, s. 3; č. 9, s. 4; č. 10, s. 3; č. 11, s. 3; č. 12, s. 3.

Z krajských prehliadok. Iba tradične. Levočský recitál '85. — Javisko, 17, 1985, s. 462—464 (spoluautor J. Gbúr).

Jazyk ako dobrodružstvo. — Rozhlas, 1985, č. 26, s. 13 (o relácii k 60. narodeninám Š. Ondruša). Životné jubileum docenta Juraja Furdíka. — Jazykovedný časopis, 36, 1985, s. 174—175 (k 50. narodeninám).

Jubileum jazykovedca. — Spravodaj Univerzity P. J. Šafárika, 16, 1985, č. 1—2, s. 14 (k 50. narodeninám L. Bartka).

Slovenčina. Atrakcia. Súčasnosť. Anketa s lektormi Letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Pripravili V. Kunovská—K. Fajth. — Slovensko, 9, 1985, č. 1, s. 10—11 (spoluúčastník ankety).

1986

Štatistika. Exaktné metódy v jazykovede a v literárnej vede. 1. vyd. Košice, Rektorát Univerzity P. J. Šafárika 1986. 158 s. (spoluautor J. Zimmermann).

Z problematiky fonologickej typológie. — In: Znalosťou cudzích jazykov za mier a pokrok. Zborník z Komenského trienále 1983. Red. J. Mistrík. Bratislava, Mestský dom kultúry a osvetu v Bratislave 1986, s. 19—22.

The Interrelation between Rhythm and Metre in a Poetic Text. — In: Prague Studies in Mathematical Linguistics. 9. Red. E. Hajičová et al. Prague, Academia 1986, s. 103—110.

Prízvuk v slovenčine. — In: *Studia Academica Slovaca. 15. Prednášky XXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1986, s. 391—412.

K otázke porovnávacej metriky a prekladu. — In: *Preklad včera a dnes. Zborník príspevkov z konferencie „40 rokov prekladu v socialistickej spoločnosti“*. Bratislava, marec 1985. Red. J. Vilikovský. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1986, s. 282—289 (spoluautor L. Zeman).

[Diskusný príspevok.] — In: IX Meždunarodnyj s'jezd slavistov. Kijev, sentabr 1983 g. Materialy diskussii. Jazykoznanije. Red. V. T. Kolomijec et al. Kijev, Naukova dumka 1986, s. 186 (k referátu J. Novotnej-Hůrkovej a M. Romportla).

[Diskusný príspevok.] — In: IX Meždunarodnyj s'jezd slavistov. Kijev, sentabr' 1983 g. Materialy diskussii. Jazykoznanije. Red. V. T. Kolomijec et al. Kijev, Naukova dumka 1986, s. 188—189 (k referátu W. Sperbera).

[Diskusný príspevok.] — In: IX Meždunarodnyj s'jezd slavistov. Kijev, sentabr' 1983 g. Materialy diskussii. Jazykoznanije. Red. V. T. Kolomijec et al. Kijev, Naukova dumka 1986, s. 191—192 (k referátu J. Toporišiča).

[Diskusný príspevok.] — In: IX Meždunarodnyj s'jezd slavistov. Kijev, sentabr' 1983 g. Materialy diskussii. Jazykoznanije. Red. V. T. Kolomijec et al. Kijev, Naukova dumka 1986, s. 223 (k referátu A. Bana).

Jazykové a mimojazykové prostriedky komunikácie. — *Zápisník slovenského jazykovedca*, 5, 1986, č. 2, s. 16—19 (tézy prednášky konanej dňa 13. 2. 1986 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).

Čas v jazyku a jazyk v čase. — *Zápisník slovenského jazykovedca*, 5, 1986, č. 3, s. 8—11 (tézy prednášky konanej dňa 15. 4. 1986 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Banskej Bystrici).

Jazyk ako hodnota. — *Zápisník slovenského jazykovedca*, 5, 1986, č. 2, s. 1—3 (tézy prednášky konanej dňa 20. 5. 1985 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).

Hodnoty v reči — hodnotná reč. — *Zápisník slovenského jazykovedca*, 5, 1986, č. 4, s. 1—3 (tézy prednášky konanej dňa 20. 5. 1986 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Banskej Bystrici).

Teoretické otázky fonologického výskumu. — *Zápisník slovenského jazykovedca*, 5, 1986, č. 2, s. 19—22 (tézy prednášky konanej dňa 18. 2. 1986 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Banskej Bystrici).

Patria do slovnej zásoby. — *Lišiak*, 20, 1986, č. 1, s. 3; č. 2, s. 3; č. 3, s. 3; č. 4, s. 3; č. 5, s. 3; č. 6, s. 3; č. 7, s. 3; č. 8, s. 3; č. 9, s. 3; č. 10, s. 3; č. 11, s. 3; č. 12, s. 3.

Dvonč, L.: Dynamika slovenskej morfológie. Bratislava 1984. — In: *Jazykovedný časopis*, 37, 1986, s. 189—190 (rec.).

Súpis prác Edmunda Hlebu za roky 1959—1983. — In: *Nové obzory*. 28. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1986, s. 281—286.

Zasadnutie Medzinárodnej komisie pre fonetiku a fonológiu slovanských jazykov v Sofii. — *Jazykovedný časopis*, 37, 1986, s. 202—203 (správa o 9. pracovnom zasadnutí Medzinárodnej komisie pre fonetiku a fonológiu slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitáte slavistov, konanom v dňoch 18.—21. 9. 1984 v Sofii).

Jubileum univ. prof. PhDr. Jána Horeckého, DrSc. — *Spravodajca Univerzity P. J. Šafárika*, 17, 1986, č. 7—8, s. 11—12 (k 65. narodeninám).

Životné jubileum doc. PhDr. Juraja Furdíka, CSc. — *Spravodajca Univerzity P. J. Šafárika*, 17, 1986, č. 7—8, s. 12—13 (k 50. narodeninám).

1987

Fonologický systém slovenčiny. — In: *Studia Academica Slovaca. 16. Prednášky XXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1987, s. 357—384.

- Dištinktivne príznaky slovenských foném. — Zapisník slovenského jazykovedca, 6, 1987, č. 3, s. 13—16 (tézy prednášky konanej dňa 28. 5. 1987 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).
- Ťubozvučnej [!] = Ťubozvučnosti] reči. — Spravodajca Univerzity P. J. Šafárika, 18, 1987, č. 5—6 (literárna príloha Otvorené okná, 1, 1987, č. 1), s. 20.
- slovenských nárečiach. — Spravodajca Univerzity P. J. Šafárika, 18, 1987, č. 9—10 (literárna príloha Otvorené okná, 1, 1987, č. 2), s. 11—12.
- Syntetická fonologická teória a morfológia. — Zapisník slovenského jazykovedca, 6, 1987, č. 4, s. 7—10 (tézy prednášky konanej dňa 14. 10. 1987 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).
- Patria do slovnej zásoby. — Lišiak, 21, 1987, č. 1, s. 3; č. 2, s. 3; č. 3, s. 3; č. 4, s. 3; č. 5, s. 3; č. 6, s. 3; č. 7, s. 3; č. 8, s. 3; č. 9, s. 3; č. 10, s. 3; č. 11, s. 3; č. 12, s. 3.
- Činnosť Východoslovenskej pobočky Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV. — In: Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 29. Red. I. Michnovič. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1987, s. 286—289 (spoluautorka J. Kriššáková).
- Záujem o rétoriku. O 22. ročníku Akademického Prešova s doc. J. Sabolom. — Práca, 20. 6. 1987, s. 6 (rozhovor L. Kofovej s J. Sabolom).

Redakčná činnosť

- Kultúra slova, 1, 1967 — 21, 1987 (člen red. rady).
- Jazykovedný zborník venovaný prof. PhDr. Štefanovi Tóvikovi, CSc., k šesťdesiatym narodeninám. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969 (člen red. rady, výkonný redaktor).
- Prešov Studies in Linguistics. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafaricanae. Jazykovedný zborník. 3.) Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971 (člen red. rady, výkonný redaktor).
- Jazykovedný časopis, 29, 1978 — 38, 1987 (člen red. rady).
- Jazykovedný zborník. 6. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafaricanae.) Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983 (člen red. rady, výkonný redaktor).
- 25 rokov Filozofickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. 1959—1984. Prešov, Filozofická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1984 (člen red. rady).

Zostavil L. Dvonč

ŽIVOTNÉ JUBILEUM DOC. VIERY BUDOVIČOVEJ

Začiatkom r. 1989 sa dožila okrúhleho životného jubilea doc. PhDr. Viera Budovičová, CSc. Narodila sa 3. januára 1929 v Nitre. Strednú školu navštevovala v Topoľčanoch a v St. Germain-en-Laye (vo Francúzsku). Na Filozofickej fakulte UK v Bratislave študovala v rokoch 1948—1953 francúzštinu a filozofiu a ešte počas štúdií r. 1952 nastúpila do vtedajšieho Ústavu slovenského jazyka SAV (dnes Jazykovedný ústav Eudovíta Štúra SAV). Tu pracovala až do r. 1963, s výnimkou rokov 1955—1958, keď bola v internej aspirantúre na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe. Aspirantúru zakončila obhajobou kandidátskej dizertačnej práce *Problémy lingvistickej sémantiky* r. 1961. Od r. 1963 až dodnes pracuje na Katedre českého a slovenského jazyka FF UK v Prahe, od r. 1972 ako docentka.

Do jazykovedy vstúpila ako spoluautorka *Slovníka slovenského jazyka* v prvom, treťom, štvrtom

a piatom diele. Podnety z lexikografickej práce, ale najmä z aspirantúry využila vo svojich štúdiách o sémantike (publikovaných v Jazykovednom časopise r. 1961 a 1962). Po dôkladnej analýze vývinových tendencií svetovej sémantiky tu dochádza k záveru, že základnou vlastnosťou významovej stránky jazykových jednotiek je vzťahovosť, resp. vzťah obsahu a formy. Preto význam definuje ako funkciu formy a obsahu a funkciu chápe ako komplexnú vzťahovosť.

Od začiatku svojej pedagogickej činnosti na Katedre českého a slovenského jazyka venuje sústavnú pozornosť štúdiu vzťahov medzi češtinou a slovenčinou, a to (ako to vyplýva z jej lexikografických skúseností a štúdia sémantickej problematiky) predovšetkým na rovine lexikálnej sémantiky. Už r. 1974 (*Spisovné jazyky v kontakte*, Slovo a slovesnosť, 35, 1974, s. 171—181) vymedzila kontakt medzi spisovnými jazykmi ako pôsobenie sociálnych faktorov na kultúrne vyspelý spisovný jazyk. Pritom však jazyk pokladá nielen za produkt jazykového spoločenstva, ale aj za výsledok vzťahov a konfrontácií s inými jazykovými štruktúrami. Rozlišuje kontakt priamy a nepriamy, za typický príznak priameho kontaktu pokladá bariéru kodifikovanej normy kontakto- vých jazykov. V súvislosti so vzťahom češtiny a slovenčiny hovorí o čiastočnom, štylisticky ohraničenom pasívnom bilingvizme.

Úvahy o medzijazykových vzťahoch završuje neskôr konštruovaním komunikačného modelu dvojjazykovej komunikácie (*Existencia a interakcia dvoch národných jazykov a jej dôsledky pre jazykovú politiku a jazykovú kultúru*. In: *Jazyková politika a jazyková kultúra*. Bratislava, JÚLEŠ SAV 1986, s. 125—134). V tomto modeli berie do úvahy predovšetkým faktor kultúrnej a historickej tradície, ale aj úroveň jazykovej kultúry používateľov daných jazykov a faktory jazykovej príbuznosti (zahrnujúce aj mieru zrozumiteľnosti). Už v tejto štúdii vymedzuje semikomunikáciu ako čiastočný, pasívny, štylovo ohraničený bilingvismus sui generis pri používaní blízko príbuzných jazykov.

Osobitnú pozornosť semikomunikácii venuje v štúdii *Semikomunikácia ako lingvistický problém* (*Studia Academica Slovaca*, 16, 1987, s. 49—66). Semikomunikáciu definuje ako viac či menej neúplnú, neplohodnotnú až defektnú komunikáciu (najmä z hľadiska obsahu) a rozlišuje semikomunikáciu introlingválnu (monolingválnosť) a interlingválnu (multilingvismus). V ňom zase rozlišuje bilingvismus (dvojjazyčnosť — medzi nepríbuznými jazykmi) a bilingvalizmus (dvojjazykovosť — medzi príbuznými jazykmi). Pri konfrontácii češtiny a slovenčiny skúma typy semikomunikácie podľa komunikačných sfér, ale analyzuje aj komunikačné lapsusy, využívanie prvkov iného jazyka na zdôraznenie komickosti, ako aj prípady tzv. medzijazykového tabu.

Priródené, okrem týchto uvedených a ďalších štúdií (napr. *Charakter dnešnej jazykovej situácie v ČSSR*, Slavica Pragensia XVIII; *Československý model dvojjazykovej komunikácie*, Slavica Pragensia XXV; *Dynamika vývinu česko-slovenských jazykových vzťahov v socialistickom období*, Slavica Pragensia XX a i.), ktoré predstavujú spoľahlivý teoretický základ, skúma V. Budovičová množstvo konkrétnych prípadov a navrhuje konkrétne riešenie.

Široko sa angažuje aj v oblasti kultúrnej spolupráce medzi našimi národmi, v posledných rokoch organizovanej v rámci Domu slovenskej kultúry v Prahe, kde pripravila programy k vývinu česko-slovenských jazykových a literárnych vzťahov (k výročiu Ľudovíta Štúra, Jána Hollého, Jozefa Škultétyho, Matice slovenskej, Sládkovičovej Mariny a i. pre verejnosť i pre pražské stredné školy). Plní v Prahe i funkciu „jazykovej poradne“ v masovokomunikačných prostriedkoch, v redakciách, vo filme a inde.

Do konfrontačného výskumu patrí aj jubilantkina prekladateľská problematika (*O vzájomnom prekladaní*, Slovo a slovesnosť, 47, 1986 a i.) a jej pohľady do minulosti. Zaujímavé poznatky predstavuje najmä jej štúdia o recepcii diela Jána Hollého v Čechách (*Ohlas diela Jána Hollého v Čechách*, *Studia Academica Slovaca*, 15, 1986).

Od r. 1965 je zodpovednou riešiteľkou úlohy Konfrontačný výskum slovenčiny a češtiny; tento výskum vedie aj v plánovanom slavistickom výskume v príprave na XI. slavistický zjazd v Bratislave.

Napokon nemožno nespomenúť aj organizátorskú a redakčnú prácu V. Budovičovej. Pripravila a zredigovala už tri zborníky česko-slovenských konfrontačných štúdií (Slavica Pragensia XVIII, 1975; XXV, 1985; XXX, 1987).

Želáme našej jubilatke ešte veľa síl a zdravia, aby mohla pokračovať v úspešnej, pre oba naše národy i národne jazykovedy plodnej práci.

J. Horecký

NA ŠEŠŤDESIATKU DR. JANY DVONČOVEJ

V apríli sa dožíva okrúhleho životného jubilea vysokoškolská pedagogička, fonetička, bohemistka a logopedistka PhDr. Jana Dvončová, CSc. Narodila sa 1. apríla 1929 v Prahe, v r. 1948—1952 študovala na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity český jazyk, ruský jazyk a fonetiku. V rokoch 1952—1955 pracovala ako odborná pracovníčka v Ústave pre jazyk český ČSAV v Prahe, r. 1953 získala titul PhDr., vedeckú hodnosť kandidátky filologických vied r. 1964. Od r. 1960 až do odchodu do dôchodku (r. 1987) pracovala v Kabinete fonetiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (teraz oddelenie fonetiky a všeobecnej jazykovedy pri Katedre slovenského jazyka FF UK), naposledy ako samostatná vedecká pracovníčka.

Vedecká a výskumná orientácia J. Dvončovej sa sformovala ešte počas vysokoškolských štúdií. Predmetom odborného a pedagogického záujmu jubilatky sa stala zvuková rovina jazyka a reči, stranou však neostali ani otázky spisovnej normy v oblasti morfológie češtiny. V tejto oblasti začala i svoju publikačnú činnosť príspevkami *Zjišťování a kodifikace normy* (1955), *Ke skloňování neživotných podstatných jmen rodu mužského zakončených na -l* (1957), *Rozbor češtiny v Kukučínově povídce Zápisky zo smutného domu* (1960). Vedecké a pedagogické pôsobenie J. Dvončovej na bratislavskej filozofickej fakulte je však úzko späté s fonetikou. Jubilantkino bádateľské úsilie sa v plnej miere orientovalo na spájanie teoretického výskumu s praxou, na osvetľovanie niektorých fonetických metód. Takýto charakter majú jej príspevky *K problematike zostavenia tabuliek pre skúšky zrozumiteľnosti reči v slovenčine* (1962), *Užití barvicí metody v současném fonetickém výzkumu* (1963) a i. Svoju fonetickú pripravenosť uplatnila J. Dvončová ako spoluautorka pri tvorbe základného diela slovenskej fonetiky *Atlasu slovenských hlások* (1969; spoluautori G. Jenča a Á. Král), no najmä pri tvorbe vysokoškolských učebných textov *Úvod do fonetiky* (1968; 1969; 1983) a *Fyziologická fonetika* (1980).

Významný podiel má jubilantka aj na interdisciplinárnom využívaní poznatkov z oblasti zvukovej roviny reči. Zo základného opisu slovenských hlások, t. j. z poznania základných zásad pri ich artikulácii sú odvodené aj cenné autorkine poznatky v oblasti logopédie. Spolupráca s logopedickými pracovníčkami a klinickou praxou bola spoľahlivým prostriedkom úsilia, v ktorom sa J. Dvončová zameriavala na odstraňovanie rečových porúch. Do tejto oblasti patria príspevky *Das Problem der Beziehung zwischen der Artikulationsbasis und dem phonologischen System in der Erforschung der Kindersprache* (1972) a *Die Stellung der Intonation in Rahmen der Artikulationsbasis* (1972), *Využitie koartikulácie v logopedickej praxi* (1974), *Fonetický výskum rečových porúch pri dyskinézach* (1980), *Výskum rečových porúch pri parkinsonovskom syndróme* (1981), najmä však monografia *Diagnostika a odstraňovanie dyslátie* (1983 — spoluautorka V. Nádvořníková).

Okrem základného a aplikovaného vedeckého výskumu sa jubilantka venovala i vedeckopopularizačnej činnosti (*Ako pestovať reč dieťaťa*, 1984) a v rovnocennej miere sa neustále zaujíkala aj o výskum svojho rodného jazyka — češtiny. Publikačne sa v tejto oblasti prejavovala najmä na konferenciách a v periodikách (*Kollár a čeština*, 1964; *Príspevek k problematike česko-slovenského bilingvizmu*, 1974). Neoceniteľné je v tejto oblasti najmä jubilantkino pedagogické pôsobenie na Katedre slovenského jazyka FF UK v Bratislave, kde dlhé roky prednášala češtinu a pre študentov

pripravila vysokoškolský učebný text *Cvičenia z českého jazyka* (1983). Okrem pedagogického pôsobenia veľa času a námahy venovala jubilatka aj práci v spoločenských organizáciách a vo funkcii vedúcej učiteľky študijných skupín.

Vedecké a pedagogické pôsobenie PhDr. Jany Dvončovej, CSc., sa vyznačovalo a vyznačuje precíznosťou, svedomitosťou a skromnosťou. Tieto jej vlastnosti sa stali vzorom pre mnohých jej študentov a mladších kolegov. Pri príležitosti jubilea jej úprimne blahoželáme, prajeme dobré zdravie, hodne životného optimizmu a elánu do ďalšej práce.

P. Žigo

SÚPIS PRÁC JANY DVONČOVEJ ZA ROKY 1978—1988

Táto bibliografia nadväzuje na *Súpis prác Jany Dvončovej za roky 1955—1977* od L. Dvonča, ktorý vyšiel v *Jazykovednom časopise*, 24, 1979, s. 61—64.

1978

Základy logopedickej výchovy v materskej škole. 1. vyd. Bratislava, Pedagogický ústav mesta Bratislava 1978. 34 s.

1980

Fyziologická fonetika. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 160 s., 48 s. obr. príl.

Ref.: Tvrdohň, E.: *Kultúra slova*, 15, 1981, s. 56—59.

Fonetický výskum rečových porúch pri dyskinézach. — Jazykovedný časopis, 31, 1980, s. 152—158 (spoluautorka V. Nádvnorníková).

Logopedické nálezy pri DMO a ich závislosť od stereotaktického liečenia. — Rehabilitácia, 13, 1980, s. 213—214, rus., angl., nem. a fr. res. s. 215 (spoluautori V. Nádvnorníková, P. Nádvnorník).

1981

Výskum rečových porúch pri parkinsonovskom syndróme. — Jazykovedný časopis, 32, 1981, s. 57—68, rus. res. s. 68 (spoluautorka V. Nádvnorníková).

1983

Diagnostika a odstraňovanie dyslálie. Foneticko-logopedický aspekt. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 160 s., obr. príl. (spoluautorka V. Nádvnorníková).

Ref.: Fecaninová, U.: *Jazykovedný časopis*, 36, 1985, s. 84—85.

Cvičenia z českého jazyka. 1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1983. 84 s.

1984

Problematika prípravy textov na jazykovedný výskum reči parkinsonikov. — In: Lišková, O. a kol: Logopedický zborník. 7. Logopedická osveta a metodika. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo pre Slovenskú logopedickú spoločnosť so sídlom v Košiciach 1984, s. 281—295.

Ako pestovať reč dieťaťa. — Rodina a škola, 31, 1984, č. 4, s. 6—7.

Artikulácia. — In: Pedagogická encyklopédia Slovenska. I. A. — O. Red. O. Pavlík et al. Bratislava, Veda 1984, s. 42. — Tamže: Fonetika (s. 256).

1985

- Slovenská a česká ortoepická norma. — In: *Studia Academica Slovaca*. 14. Prednášky XXI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1985, s. 151—168.
- Výklady o každodennej češtine knižne. [O češtině každodenní. Brno, Blok 1984.] — In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 31, 1984/85, s. 316—317 (ref.).

1986

- Z problematiky sigmatizmu. — *Otázky defektológie*, 20, 1985/86, s. 385—388.
- Kedy začať u dieťaťa s výučbou cudzieho jazyka. — In: *Znalosťou cudzích jazykov za mier a pokrok*. Zborník z Komenského trienále 1983. Red. J. Mistrík. Bratislava, Mestský dom kultúry a osvetu v Bratislave 1986, s. 200—204.
- K výsledkom vyučovania češtiny v strednej škole. — *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 33, 1986/87, s. 74—78.
- Výuka češtiny na FF UK v Bratislave. — *Český jazyk a literatúra*, 36, 1985/86, s. 250—256.
- Špecifické problémy jazykovej výchovy v predškolskom veku z hľadiska vývinu detskej reči. — In: *Zborník prednášok z letného kurzu slovenského jazyka a literatúry pre poslucháčov zo zahraničia*. Učebné texty. Red. B. Švihranová. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1986, s. 161—177.
- Čuřín, F.: Vývoj spisovnej češtiny. Praha 1985. — In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 32, 1985/86, s. 220—222 (ref.).

1987

- Hlásky *dz*, *dž* v češtine. — *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 33, 1986/87, s. 140—141.

1988

- Fonetika a fonológia. Otázky transkripce. 1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave 1988. 180 s. (vedúca autorského kolektívu; spoluautori U. Fecaninová, J. Lenhardt, G. Podolcová, I. Vaverková).

Zostavil L. Dvonč

BURICA, M.: *DIALEKTIKA A ŠTRUKTÚRA*. Bratislava, Veda 1988. 296 s.

Cieľom monografie M. Buricu je vymedziť dialektickomaterialistické chápanie štruktúry a upozorniť na vzťah medzi štruktúrou a takými kategóriami dialektického materializmu, ako je dialektika, štruktúra a funkcia. Osobitnú pozornosť venuje autor problematike štruktúry v prírodných vedách i v spoločenských vedách, tu najmä v jazykovede a literárnej vede.

Štruktúru vymedzuje ako „relatívne stabilizovanú usporiadanosť a jednotu vzťahov, ktoré spájajú, zretazujú prvky, komponenty diferencovaného reálneho objektu“ (s. 31). K tomuto vymedzeniu právom pripája aj pojem genetickej štruktúry, ktorú zase vymedzuje ako „historicky sformovaný systém zákonov, podmienený dialektickými protirečieniami a rozpormi, zodpovedajúci charakteru daného vyvíjajúceho sa objektu“ (ibid.).

Čakali by sme, že pri analýze štrukturalizmu a štruktúrneho prístupu v špeciálnych vedách sa bude autor opierať o tieto základné definície. V skutočnosti to, aspoň v kapitole o jazykovednom štrukturalizme (s. 106—203), však vôbec nerobí. Jazykovedný štrukturalizmus neposudzuje z hľadiska pojmu štruktúry a jeho vymedzenia v jednotlivých smeroch, ale hneď poukazuje na jeho odtrhnutosť od spoločenského fungovania a dôraz na synchroniu. Zabúda však v tejto súvislosti pripomenúť, že práve pražský štrukturalizmus i jeho slovenskí stúpenci zdôrazňovali fungovanie jazyka v spoločnosti a úspešne využívali princípy štruktúrnosti aj vo výskume dejín slovenčiny (L.

Novák, E. Paulíny). M. Burica správne kritizuje teóriu synchronných priereзов pri skúmaní vývinu jazyka, ale zabúda dodať, že v našom štrukturalizme touto metódou nikto nepracoval.

V kapitolke o jazykovednom štrukturalizme sa nič nedozvedáme o štruktúre jazykového znaku u F. de Saussura, ani o pojmoch hĺbková a povrchová štruktúra u N. Chomského. Málo pozornosti sa venuje problému, či možno transformačnú gramatiku pokladať ešte za súčasť štrukturalizmu (podľa našej mienky to nie je odôvodnené). Pre M. Buricu je vôbec príznačné, že sa vyhýba riešeniu základných otázok a že sa príliš opiera o druhotné pramene, vcelku o rozličné informácie, správy a prehľady (napr. I. Poldauf, P. Sgall, B. Palek, K. Horálek, Š. Peciar, V. Krupa). Pri čerpaní z týchto prameňov ide však až tak ďaleko, že ich síce cituje ako prameň, ale potom často doslovne (bez úvodzoviek) preberá formulácie citovaných autorov. Ba uchyľuje sa aj k istež kamufláži, keď v nich mení len niektoré slová.

Uvedieme aspoň dva príklady. Svoj súhlasný postoj k téze, že fonémy daného jazyka tvoria štruktúru (prícom pokladáme za zbytočné upozorňovať, že to je pevne spojená štruktúra, lebo nie štruktúra, ale jej prvky sú spojené), odvodňuje takto (s. 191):

„Veď fonémy daného jazyka naozaj tvoria štruktúru, v ktorej sú vlastnosti a platnosť každej fonémy dané jej vzťahom k celkovému fonologickému systému, a teda k ostatným fonémam istého (daného) fonologického systému. Takto sú vlastnosti jednotlivých foném ekutočne dané ako výsledok vzťahov medzi fonémami. Napr. možno povedať, že fonologické vlastnosti slovenskej fonémy (t) sú dané tým, že je v protikladných vzťahoch so všetkými okolitými fonémami. Prítom fonéma (t) je určená tým istým počtom fonologických vlastností, ako je počet vzťahov, resp. protikladov, ktorými je určená. Z toho vyplýva, že relácie čiže protiklady vo fonologickom systéme sú v priamej závislosti od fonologických vlastností, ktorými sú fonémy určované. Ale platí aj opak: Fonologické vlastnosti sú priamo určované fonologickými vzťahmi čiže protikladmi. Príslušný fonologický protiklad a príslušná fonologická vlastnosť teda závisia od seba navzájom. Tak medzi fonémami (t-d) existuje v slovenčine fonologický protiklad „neznelosť — znelosť“ a v kontexte s tým má v slovenčine fonéma (t) vlastnosť neznelosti a fonéma (d) vlastnosť znelosti.“

Takto sa o vlastnostiach foném hovorí ešte na ďalšej polovičke citovanej strany. E. Paulíny vo svojej *Slovenskej fonológii* (1979, s. 66) hovorí toto:

„Fonémy daného jazyka tvoria štruktúru, v ktorej sú vlastnosti a platnosť každej fonémy dané jej vzťahom k celkovej fonologickej štruktúre, a teda k ostatným fonémam danej fonologickej štruktúry. Z toho teda vyplýva, že vlastnosti jednotlivých foném sú dané ako výsledok vzťahov medzi fonémami. Napr. možno povedať, že fonologické vlastnosti slovenskej fonémy /t/ sú dané tým, že je v protikladových vzťahoch so všetkými okolitými fonémami ...Môžeme však povedať, že fonéma /t/ je určená tým istým počtom fonologických vlastností, ako je počet vzťahov, resp. protikladov, ktorými je určená. Teda vzťahy čiže protiklady vo fonologickej štruktúre sú v priamej závislosti od fonologických vlastností, ktorými sú fonémy určované. A zasa naopak: Fonologické vlastnosti sú priamo určené fonologickými vzťahmi čiže protikladmi. Príslušný fonologický protiklad a príslušná fonologická vlastnosť závisia od seba navzájom. Napr. medzi fonémami /t-d/ jestvuje v slovenčine fonologický protiklad „neznelosť — znelosť“ a súčasne v súvislosti s tým má v slovenčine fonéma /t/ vlastnosť neznelosti (resp. nemá vlastnosť znelosti) a fonéma /d/ má vlastnosť znelosti.“

Odhliadnuc od toho, že v Buricovom texte sa fonémy dávajú do zátvoriek, kým u E. Paulínyho je to bežná notácia v lomkách, nápadná je zmena niektorých výrazov. E. Paulíny hovorí o fonologickej štruktúre, M. Burica „o fonologickom systéme“; M. Burica hovorí „o protikladných vzťahoch“, E. Paulíny má jednoznačnejší výraz protikladové vzťahy (lebo nejde o vlastnosť vzťahov, ale o ich určenie protikladmi); namiesto Paulínyho vzťahov má M. Burica „relácie“, Paulínyho jestvuje mení na „existuje“, Paulínyho výraz v súvislosti s tým mení na výraz „v kontexte s tým“ (čo je nepochybne aj istý významový posun). Prítom však M. Burica zámerne alebo z opatrnosti vynecháva Paulínyho tvrdenie, že vo fonologickej štruktúre zo vzťahov vyplývajú vlastnosti foném, a teda

zo vzťahov vypívajú aj fonémy, ktoré sú súhrnom — zväzkom jednotlivých fonologických vlastností. Je to v zhode s Jakobsonovou teóriou, ktorú M. Burica kritizuje.

Ďalšie jeden príklad. Na s. 201–202 pri poznámkach o teórii vrodenej štruktúry M. Burica hovorí:

„Veď nie je jasné, ktoré časti tejto štruktúry sú vrodene. Pochopiteľne, sama Chomského predstava o modeli jazykovej kompetencie hovoriaceho (počúvajúceho) — fakt, že hovoriaci vie interpretovať nikdy predtým nepočutú vetu, vie posúdiť, ktoré dve vety sú významovo ekvivalentné alebo blízke, vie pripísať každej vete správnu štruktúru atď. — ako sústave pravidiel, ktorých pomocou sa utvárajú vety, má značný význam pre explikáciu činnosti mozgu hovoriaceho. Znamená pokrok v analýze otázky, ako človek vlastne hovorí. Ale predstavu (!), že gramatika je kybernetické zariadenie, reprezentované súborom pravidiel, nemožno prenášať aj na opis jazykového systému. Ani sústava transformácií, resp. transformačných pravidiel, ktorou sa podľa autora utvárajú konkrétne vety z ich hĺbkovej štruktúry (ktorá je vlastne povrchovou štruktúrou s malou explikatívnou silou), nie je vhodná na opis systému, ale na opis vznikania konkrétnych textov.“

J. Horecký na príslušnom mieste svojej citovanej štúdie z r. 1984 o antropologizme N. Chomského hovorí toto (s. 79):

„Nie je však jasné, ktoré prvky systému, resp. aká časť sústavy pravidiel je vrodená ... N. Chomsky si totiž kladie za cieľ skúmať jazykovú kompetenciu hovoriaceho/počúvajúceho, t. j. fakt, že hovoriaci vie posúdiť prípustnosť, resp. neprípustnosť danej frázy (vety), vie interpretovať ešte nikdy nepočutú frázu, vie posúdiť, ktoré dve frázy sú sémanticky totožné alebo blízke a napokon vie každej fráze pripísať správnu štruktúru ... Predstava o modeli jazykovej kompetencie ako sústave pravidiel, pomocou ktorých sa vytvárajú frázy (vety), má neobčajný dosah pre vysvetlenie činnosti mozgu hovoriaceho. Znamená totiž značný pokrok v riešení otázky, ako človek vlastne hovorí. Ani sústava pravidiel, resp. transformačných pravidiel, ktorou sa podľa N. Chomského vytvárajú konkrétne frázy z ich hĺbkovej štruktúry, nie je vhodná na opis systému, ale na opis vznikania konkrétnych textov.“

Aj tu praktizuje M. Burica kamuflážne prvky, napr. namiesto fráza hovorí „veta“, výraz ktorého dve frázy sú sémanticky totožné prekladá ako „ktoré dve vety sú sémanticky ekvivalentné“.

O malej odbornej pripravenosti a značnej nezodpovednosti M. Buricu svedčí aj značný počet chybných a nesprávnych formulácií. Sotva možno pokladať B. Havránka za najväčšieho reprezentanta štruktúrnej lingistiky (s. 187) — nepoznáme od neho nijakú teoretickú štúdiu o takých základných pojmoch, ako je štruktúra, protiklad, fonéma a pod. Spojenie „gramatická skladba“ nedáva dobrý zmysel: hovoríme o gramatike a skladbe, resp. o gramatickej stavbe. Nesprávne sa používa označenie „hovorový jazyk“ pre útvar vyjadrovaný zvukmi — to je hovorený jazyk, kým hovorový jazyk je istý funkčný štýl spisovného jazyka. Zrejme chyba je v tvrdení, že L. Bloomfield sa usiloval vytvoriť z jazyka „sebastačnú vedu“ (s. 194) — zrejme tu ide o samostatnú jazykovedu. Sovietski jazykovedci neskúmali „topologické“, ale typologické charakteristiky slovanských jazykov (s. 198). Z. Harris nepracoval s „modelom bezprostredne tvoreným komponentmi“, ale s modelom bezprostredných zložiek (immediat constituents) — ako sa napokon správne hovorí o niekoľko riadkov nižšie. Nemožno stotožňovať typy štruktúr a jazykové roviny (s. 199). Nehovoríme o „lingvistickej štruktúre“, ale o jazykovej. Nie je pravda, že odvodené slová sa chápu ako výsledok generovania (s. 201) alebo že generovanie je „splodenie“ variantov. Je známe, že Chomského teória používa výraz generovať v matematickom zmysle „vyčíslíť, vypočítať všetky možné prípady“. Nikto neočakával, že by „splodené“ varianty mali ústiť do diachronie jazyka (s. 201). Je to okrem toho také obrazné vyjadrenie, že ústi až do nezrozumiteľnosti. Pozoruhodné je, že z termínu langue vznikla podoba „lange“, nebezpečne blízka termínu langage, ktorý sa však u M. Buricu vôbec nevyskytuje.

Pravda, sú tu aj niektoré teoretické nejasnosti, napr. hodnotenie fonologickej teórie R. Jakobsona a S. K. Šaumiana. Jakobsonove názory sa sice označujú ako problematické a upozorňuje sa na

kritické prijímanie jeho binarizmu, apriorizmu a priamočiarosť paralely medzi fonémou a hláskou, ale ani slovíčkom sa nepripomína jeho téza, že fonéma je tiež istým spôsobom štruktúrovaná — skladá sa z dištinkatívnych príznakov. Na druhej strane sa kladne hodnotí Šaumianova dvojstupňová fonologická teória (s. 201), ktorá je tiež založená na paralelnosti hlások a foném, pravda, v termínoch fenotyp a genotyp. Pritom sa zase nespomína Šaumianova aplikatívna transformačná gramatika, ktorá mala svojho času značný počet stúpcencov v Sovietskom zväze.

Záverom možno povedať, že Buricov pokus o kritické zhodnotenie jazykovedného štrukturalizmu, opretý o sekundárnu literatúru a vyhýbajúci sa priamej konfrontácii pojmu štruktúry v jazykovednom a marxistickom chápaní, nepriniesol veľa nových poznatkov a nedáva tak podnet na hlbšie domýšľanie na strane jazykovedcov.

J. Horecký

FUNCTIONALISM IN LINGUISTICS. Red. R. Dirven — V. Fried. Linguistic and literary studies in Eastern Europe, vol. 20. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins 1987. 489 s.

Po úvodu editorů sborníku následuje rozsáhlá studie F. Daneše *K lingvistickému funkcionalismu pražské školy* (s. 2—38). V ní se autor snaží v historické perspektivě ukázat metodologická východiska pražské školy a zmapovat výzkumné oblasti, v kterých se pražský funkcionalismus výrazně projevil. F. Daneš se tu představuje nejen jako přívrženec a spoluvůrce pražských funkcionálních koncepcí, ale i jako kritik různých nedůsledností a omylů, které toto myšlení zrodilo. Danešova studie se stala podkladem pro články ostatních autorů, zastoupených ve sborníku; to, že měli možnost na ni navazovat, ať už v pozitivním, či negativním smyslu, přispělo k větší zajímavosti a nepochybně i k určité myšlenkové koherenci sborníku (ne všichni autoři ovšem této možnosti využili).

Studie K. Davidsové *Funkční gramatika M. A. K. Hallidaye a pražská škola* (s. 39—80) nejprve podrobně seznamuje s lingvistickou teorií M. A. K. Hallidaye a potom ukazuje její styčné body s prací představitelů pražské školy, zejména pokud jde o třírovný přístup k syntaxi a teorii aktuálního členění. Pro československého lingvistu je to četba velmi poučná, neboť Halliday je tu představen jako komplexní lingvista, který na funkčních základech systematicky a jednotně rozpracoval nejen teorii gramatiky, ale i její fungování v sociálních kontextech, a to i v rozměru ontogenetickém. Jestliže se v případě některých problémů M. A. K. Halliday inspiroval československou lingvistikou (je známo, že zejména díky jemu pronikla československá teorie aktuálního členění do angloamerického světa), pak československá lingvistika se může u Hallidaye poučit o tom, jak budovat globální teorii jazyka na funkčním základě.

Další dva příspěvky představují holandskou verzi funkční gramatiky; jde o článek S. C. Dika *Některé principy funkční gramatiky* (s. 81—100) a článek R. Gebruerse, nazvaný metaforicky *Je funkční gramatika S. C. Dika na cestě do Prahy?* (s. 101—134). Dikova funkční gramatika bude v některých aspektech blízká zejména těm československým lingvistům, kteří jsou obeznámeni s „funkčním generativním popisem“ rozpracovávaným ve skupině P. Sgalla. Společné momenty obou koncepcí (holandské a uvedené české) jsou detailně probrány u R. Gebruerse. O Dikově funkční gramatice lze získat základní informace v *Úvodu do syntaxe a sémantiky* P. Sgalla a kol. (Praha, Academia, 1986, s. 80—82) a v zasvěcených recenzích P. Piňhy.

Další čtyři články jsou věnovány problematice, v níž československý funkcionalismus sehrál nejen průkopnickou úlohu, ale v které si stále podržuje světovou úroveň — jde o aktuální členění. Prvním z těchto článků je Firbasův *K vymezení tématu ve funkční větné perspektivě* (s. 137—156), v němž autor představuje své dlouholeté výzkumy v této oblasti. Osobitý, ale ne zcela

průhledný je příspěvek J. Noska *Konstitutivní, informativní a transformativní modely v moderních anglických textech a větách* (s. 157—167). Článek P. Sgalla *Pražský funkcionalismus a základ versus ohnisko* (s. 169—189) rekapituluje dlouholeté výzkumy aktuálního členění prováděné v autorově týmu, ale zaujme i uvedením základních rysů klasického pražského funkcionalismu, k nimž P. Sgall počítá zejména víceúrovňovou a hierarchickou organizaci jednotek jazykového systému, s jeho fungováním v komunikaci, dynamičností a variabilitou v závislosti na faktorech sociálních, místních a časových. Společný článek A. Svobody a P. Materny *Funkční větná perspektiva a intenzionální logika* (s. 191—205) je dokladem toho, že spolupráce jazykovědců a logiků vede k explicitnějším a přesnějším formulacím jazykovědných textů a že je možné logickými aparáty postihnout a tak „zdůvodnit“ některé lingvistické intuice. S využitím systému intenzionální logiky (v pojetí P. Tichého) autoři ukazují, že varianty věty dané různou funkční perspektivou jsou sémanticky různé; tato sémantická různost je blíže charakterizována.

Následující tři články mají společné to, že ukazují sílu funkčního přístupu v psycholingvistice, zejména na problematice ontogenetické. Funkcionalismus se v této disciplíně prosadil víceméně nezávisle na pražských zdrojích a svou příbuznost s těmito zdroji začíná „objevovat“ až dodatečně, hlavně tehdy, je-li předmětem analýz aktuální členění. Ve společné studii E. Batesové a B. Mac Whinneye *Funkční přístup k osvojování gramatiky* (s. 209—264) je nejprve ukázáno, že funkcionalismus je východiskem z krize, do které se dostal výzkum dětské řeči opírající se o teorii gramatiky N. Chomského. Autoři studie vycházejí z toho, že gramatické prostředky jsou s komunikačními funkcemi a přirozenými vlastnostmi řečového kanálu člověka nejen korelovány, ale dokonce že jsou jimi determinovány. Dokladem pak má být např. to, že děti si osvojují topikalizaci dříve než syntax. Problematice osvojování funkčního vztahu „topic — comment“ věnují podstatnou část své studie, přičemž se opírají i o experimentální výzkumy.

Podobnou tematikou se zabývají také W. Paprotté a Ch. Sinhová v článku *Funkční větná perspektiva v textu a osvojování jazyka* (s. 265—296). Zaujme zde i jejich specifikace funkčního přístupu — vycházejí z toho, že jazykové struktury nemohou být funkčními principy vysvětleny beze zbytku. Vztah mezi formou a funkcí je třeba vidět diferencovaně podle různého stupně jejich interdependence: od determinace — přes preferenci — k pouhému souvýtýtu.

V článku *Produkční a percepční řečové strategie: psycholingvistický neofunkcionalismus* (s. 297—308) oceňuje G. D. Prideaux především Firbasův pojem „kooperace prostředků“ a ukazuje jeho nosnost při analýze kognitivních strategií, kterých užívají posluchač i mluvčí. První z těchto strategií je postup od známé informace k informaci nové (návaznost na teorii aktuálního členění je tu zřejmá; důležité je tu však podle mě to, že psycholingvista G. D. Prideaux bere aktuální členění jako řečově reálné, což v kontextu nefunkcionálních koncepcí není vůbec samozřejmé); hodně pozornosti je také věnováno „závěrové strategii“ (closure strategy) a jejímu fungování, které se někdy manifestuje tím, že posluchač věty reinterpretuje (k podobným jevům viz i v mém článku *Zur Re-interpretation der Satzstrukturen im Text*. In: Satzsemantische Komponenten und Relationen im Text. Red. F. Daneš—D. Viehweger. Linguistica I. Praha, ÚJČ ČSAV 1981).

Článek W. Labova *Přeceňování funkcionalismu* (s. 311—332) je v recenzovaném sborníku k funkčním explikacím nejskeptičtější. Ačkoli autor funkční vysvětlování řady jazykových jevů neodmítá, zdůrazňuje jeho omezené možnosti. Dokonce se přiklání k jazykovědcům 19. století, podle nichž hláskové změny probíhají mechanicky, nezávisle na významu a komunikačních potřebách. Domnívá se, že synchronní variování jazyka má leckdy právě takovou povahu, a to nejen v oblasti fonologické, ale i morfologické a syntaktické. Své výklady dokládá bohatým materiálem a odkazy na stati založené na terénním výzkumu (v této souvislosti lze připomenout podobně laděný článek O. Lešky *Poznámky k teleologickému pojetí jazyka*. In: Teoretické otázky jazykovědy. Red. J. Nekvapil—O. Šoltys. Linguistica XVI. Praha, ÚJČ ČSAV 1986).

Nejobecněji o funkčním přístupu pojednal W. Haas v článku *Funkce a struktura v lingvistickém popisu* (s. 333—355). Pojem funkce užívaný běžně v jazykovědné literatuře je podle něho příliš

specifický, obsahově bohatý, poplatný pojmu funkce v biologii a sociologii. Z tohoto důvodu se W. Haas zřiká teleologické interpretace pojmu funkce a sám raději navazuje na pojem funkce v logice. Vychází z toho, že funkční explikace jsou založeny na objasňování vztahu mezi celkem a částmi, v lingvistice (v návaznosti na logiku) vztahu mezi konstrukcí a jejími konstituenty. Východním vztahovým rámcem funkční lingvistické analýzy je podle něho intuitivně zřejmá „přijatel-ná“ věta. Naznačuje však i explikační efektivnost širšího vztahového rámce: textu, situace, společens-kého života jazykové komunity.

Následuje článek A. Hüblera *Komunikace a expresivnost* (s. 357—380). Expresivní funkce sice bývá v různých klasifikacích jazykových funkcí uváděna, ale dosud jí mnoho pozornosti věnováno nebylo. Její závažnost, snad i vznikovou primárnost, přitom dokládá řada výzkumů nelingvistických (např. z oblasti biologie), a to v rozměru ontogenetickém i fylogenetickém. A. Hübler navazuje na koncepci Ch. Ballyho, který lišil mezi ‚mode vecu‘ a ‚mode pure‘ jakožto dvěma základními mody komunikování, a tyto dva mody usouvztahuje s Bühlerovou a Jakobsonovou klasifikací jazykových funkcí. Předmětem jeho článku je hlavně realizace zobrazovací, apelativní i expresivní funkce v ‚modu vecu‘, který je chápán jako specifická ‚vrstva‘ expresivity, dodávající jazykovému projevu osobnostní autentičnost.

V článku *Funkce intonace* (s. 381—393) od J. Essera je podán především zasvěcený rozbor novější odborné literatury na uvedené téma. Autor se zabývá globální „výpověďotvornou“ funkcí intonace ve vztahu k funkcím specifičtějšími (delimitační, fokusační a modalitní); zaujme jeho pokus vymezit funkce intonace podle toho, jak se intonační prostředky (spolu s dalšími jazykovými prostředky) podílejí na ideační, interpersonální a textualizační funkci jazyka.

J. Vachek v článku *Psaný jazyk z funkčního hlediska* (s. 395—405) rekapituje základní rysy funkčního přístupu k psanému jazyku, rozpracovávaného v jeho studiích už od 30. let, a pak polemizuje s námitkami, které byly v různých pracích vzneseny proti relativní funkční autonomii psané normy a které vycházejí z toho, že (a) psaná norma není univerzální (v některých jazykových společnostech neexistuje); (b) neexistují grafematické distinktivní rysy; (c) je třeba vzít v úvahu analogii mezi psanými projevy a notovými záznamy hudebních děl.

Díličím příspěvkem k výzkumu poetické funkce jazyka je článek *Tvoření slov a básnický jazyk: nelexikalizovaná nominální kompozita v poezii Kevina Crossley-Hollanda* (s. 409—424) z pera J. Boase-Beiera. Na příkladu poezie současného britského básníka se zabývá kompozity, která by byla nepřijatelná ve standardním jazyce. Jejich přijatelnost v jazyce básnickém je pak vysvětlena interakcí mezi pravidly gramatiky a poetickými principy, k nimž autor počítá zejména metaforu, aktualizaci a ambiguitu.

Další dva články jsou věnovány problematice gramatických funkcí. A. Grosu v příspěvku nazvaném *K přijatelným porušením omezení na paralelnost* (s. 425—457) pojednal o heterofunkčních koordinačních konstrukcích, tj. takových, jejichž členy neplní stejnou gramatickou úlohu (např. objekt a adverbialé). příspěvek *Mimikry v syntaxi* (s. 459—470), jehož autorem je J. D. Mc Cawley, nabízí analýzu syntaktických struktur, v nichž některý výraz nevystupuje ve své obvyklé funkci a „napodobuje“ výrazy v této funkci obvykle vystupující: např. *a bitch of a problem* „napodobuje“ *a difficult problem*. Ide tu o nesoulad mezi závislostí povrchově syntaktickou a hloubkově sémantickou; výraz *bitch* lze pak v uvedeném příkladu klasifikovat jako „adjektivní substantivum“.

Poslední článek sborníku můžeme chápat jako rozvedení myšlenky, která se objevila už v editor-ském úvodu: zdá se totiž, že funkcionalismus je vlastní především těm badatelům, kteří se věnovali studiu více jazyků, zejména jejich synchronnímu srovnávání. To dokládá i příspěvek V. Ivira *Funkcionalismus v kontrastivní analýze a v nauce o translaci* (s. 471—481). Je v něm také zajímavě ukázána souvztáhnost kontrastivního a translacního zkoumání: kontrastivní analýzy neopouštějí dosud dimenzi (jazykově) sémantickou, zatímco nauka o translaci se nutně pohybuje i v dimenzi (parolově) pragmatické; takto pojaté kontrastivní analýzy jsou tedy pro objasnění translace nedo-

statečné. Je proto postulována (u toho se však zůstává) nutnost psycholingvistických a sociolingvistických kontrastivních analýz.

Tematická a myšlenková pestrosť zborníku samozrejme vybízi k hlbšiemu zamyšlení. Na tomto mieste mi však šlo jen o to podat relatívne nezaujatos informáciu. Ta je predpokladom každého ďalšieho seriózneho rozboru.

J. Nekvapil

READER IN CZECH SOCIOLOGICAL LINGUISTICS. Zostavili J. Chloupek—J. Nekvapil. Praha, Academia 1986. 344 s.

Obidvaja doterajší recenzenti zborníka štúdií z českej sociolingvistiky — najprv J. Hoffmannová (Jazykovedné aktuality, 25, 1988, č. 1—2, s. 60—67) a potom P. Sgall (Slovo a slovesnosť, 49, 1988, č. 4, s. 343—346) — reagujú na paradox vyslovený J. Nekvapilom hneď v úvode publikácie (s. 7): sociolingvistika nie je v ČSSR inštitucionalizovaná, neprednáša sa na univerzitách ako predmet, neexistuje špeciálne sociolingvistické pracovisko či dokonca výskumný tím, nepíšu sa o nej učebnice a príručky, a predseda editori J. Chloupek a J. Nekvapil poľahky vybrali 19 príspevkov z obdobia posledných desiatich rokov, pre ktoré je charakteristický sociolingvistický prístup. Možno v tejto súvislosti plne akceptovať konštatáciu P. Sgalla, že sociálny komponent bol pre našu jazykovedu charakteristický od začiatku Pražskej školy, že jej špecifickým prínosom do svetového vedeckého kontextu bol výrazný funkcionalizmus. Azda ani preto sa nepocitovala potreba vydeľovať sociolingvistiku ako samostatný odbor.

Iná situácia je dnes, keď najmä v posledných dvoch desaťročiach dochádza k zmene lingvistickej paradigmy smerom k jej sociologizácii, psychologizácii a pragmatizácii. Toto rámcovanie sociolingvistiky v súčasnom interdisciplinárnom kontexte je predmetom prvej časti úvodu (J. Nekvapil, s. 7—11), kým v druhej časti J. Chloupek (s. 11—16) charakterizuje jazykovú situáciu v Československu (presnejšie v Čechách a na Morave), čo je nevyhnutné z hľadiska zahraničného recipienta. V rámci národného jazyka vyčleňuje J. Chloupek medzi spisovným jazykom na jednom póle a teritoriálnymi dialektmi na druhom póle aj (miestny) interdialekt a obecnú češtinu ako špecifický český jav. Anglický preklad pomohol „vyriešiť“ aj terminologickú otázku: v rámci stratifikácie národného jazyka sa nehovorí o formách či útvaroch, ale o varietách (tento novší termín budeme používať aj ďalej v recenzii).

Editori recenzovaného zborníka mali šťastnú ruku aj v tom, že v predloženej výbere sú zastúpené nielen aktuálne témy, ale zároveň témy reprezentujúce výskumnú tematiku a osobný prínos každého z autorov k rozvíjaniu sociolingvistickej orientácie u nás. Tak J. Petr (s. 19—28) poukazuje na význam klasikov marxistickej filozofie a sociológie pre orientáciu súčasnej jazykovedy. Zdôrazňuje nielen sociálnu podmienenosť zmien v jazyku, ale aj aktívne pôsobenie jazyka na sociálne prostredie, teda aktívnu úlohu používateľa jazyka.

Používateľ jazyka a jeho pozícia na jednej strane ku komunikačným sféram a na druhej strane k varietám národného jazyka je v centre pozornosti V. Barneta (s. 29—56); je to podľa nás preklad autorovej najvýznamnejšej štúdie z tejto oblasti publikovanej r. 1977 v časopise Slavia pod názvom Vztah komunikativní sféry a různotvarů jazyka v slovanských jazycích — K sociolingvistické interpretaci pojmu jazyková situace. Ide o originálnu konfrontačnú sociolingvistickú analýzu (skúmanie distribúcie variet národného jazyka vo všetkých slovanských jazykoch).

Treba v tejto súvislosti zdôrazniť, že nebohy V. Barnet spolu s A. Jedličkom majú zásluhu na tom, že sa sociolingvistický prístup začal uplatňovať ako hlavná metóda tak pri skúmaní súčasných slovanských jazykov, ich stratifikácie, funkčných štýlov, kodifikácie, variantnosti a podobne, ako aj pri skúmaní vzniku a formovania jednotlivých slovanských jazykov. Kým V. Barnet venoval viac pozornosti vymedzeniu komunikačných sfér a sociálnym rolám používateľov jazyka, A. Jedlička sa viac sústreďuje na skúmanie typov noriem v komunikácii (tu na s. 57—82), pričom sa

opiera aj o koncepcie neslovanských autorov (E. Coseriu, K. Gloy, W. Hartung, D. Nerius, W. Schmidt a i.), vychádzajúc primárne z Havránkovho vymedzenia normy ešte z r. 1938. A. Jedlička vyčleňuje tri typy noriem — systémové, komunikačné a štylistické. Je otázka, či tu ide iba o „prechodné štádium“ na ceste k utvoreniu jednotnej teórie komunikácie prirodzeným jazykom, ako to tvrdí v recenzii J. Hoffmannová, alebo o istú „hierarchizáciu“ noriem v ich dialektickej spätosti a protirečivosti.

Funkčné štýly zo sociolingvistického pohľadu charakterizuje J. Kraus (s. 83—93). Objektívne a subjektívne štýlotvorné činitele tvoria otvorený systém, v ktorom sa odrážajú sociálnopsychologické a spoločensko-kultúrne aspekty. V zhode s dynamikou vývoja súčasnej spoločnosti rozširuje klasifikáciu štýlov v smere ich ďalšej diferenciacie (napr. náučný štýl — štýl prírodných vied — štýl matematických textov a pod.; s. 91).

J. Chloupek (s. 94—105) predstavuje v zborníku „svoju“ tému o spisovnosti a nespisovnosti, ktorú spracoval monograficky r. 1986. V štúdií sleduje, ako sa zmeny formálneho a neformálneho vyjadrovania (dôsledok domokratizácie), ako aj posuny hraníc medzi oficiálnymi a neoficiálnymi prejavmi odrážajú v celom jazykovom mechanizme, ako s rozširovaním neformálneho, emotívneho a familiárneho vyjadrovania prenikajú do odborných i náučno-populárnych textov, ale aj do oficiálnych verejných prejavov nespisovné prvky, ako vznikajú rozličné automatizované komunikačné modely.

Hoci sa recenzovaná publikácia nečlení na časti, možno v nej nájsť viaceré tematické okruhy. Po doteraz spomínaných štúdiách nasledujú príspevky zacielené na konkrétne sociolingvistické skúmania vybraných javov. Medzi takéto aktuálne témy patrí napríklad aj výskum mestskej reči; sústavnejšie v tejto sfére pracuje R. Dejmek (s. 106—122) v Hradeci Králové. Heterogénnej sociálnej štruktúre súčasného mesta zodpovedá používanie viacerých príznakových variet (obecná čeština, prvky regionálneho interdialektu, prvky miestneho dialektu). Zisťuje, že sa postupne stierajú jazykové hranice medzi starousadlíkmi a prisťahovalcami, obyvateľmi mesta a obyvateľmi vidieka dochádzajúcimi denne do mesta a pod.

Pri charakteristike bežného hovoreného jazyka v Brne M. Krčmová (s. 123—137) na jednej strane síce konštatuje, že aj na Morave sa šíria niektoré javy z obcej češtiny ako prestížnej variety, ale na druhej strane popri spisovnej češtine sa prejavuje silná tendencia zachovať (miestny) interdialekt. Pojem bežný hovorený jazyk (everyday speech) používajú viacerí autori, nechápu však pod ním vždy to isté, niekedy ho dokonca pokladajú za samostatnú varietu. K jeho presnému vymedzeniu prispela práve M. Krčmová, keď ho chápe ako zmiešanú štruktúru (množinu) viacerých variet.

Jazykovú geografiu ako modernú sociolingvistickú metódu charakterizuje S. Utěšený (s. 138—155). Oproti tradičnému mapovaniu ide dnes o mapovanie rozličných socioekologických opozícií a o využívanie diastratických sietí. V jazykových atlasoch by sa mala v každom prípade zachytiť aj dynamickosť vzťahov medzi varietami (napr. uvádzaním dublet), aj medzi idiolektmi a sociolektmi.

Kontakty medzi slovenčinou a češtinou v oblasti lexikálnej sémantiky sú predmetom príspevku V. Budovičovej (s. 156—175). Rozlišuje kontakt priamy a nepriamy; v súvislosti so vzťahom češtiny a slovenčiny hovorí o čiastočnom, štylisticky ohraničenom pasívnom bilíngvisme. Kontakt medzi spisovnými jazykmi chápe ako pôsobenie sociálnych faktorov na kultúrne vyspelý spisovný jazyk.

O. Müllerová (s. 176—194) v zhode so svojim vyšpecifikovaným vedeckým zameraním skúma vplyv spoločenských rolí hovoriacich na skupinovú a interpersonálnu komunikáciu, presnejšie to, ako voľbu výrazových prostriedkov v komunikácii ovplyvňujú komunikačná situácia, sociálne roly a osobné vlastnosti. Sociálne roly sú stabilné a premenlivé, pod vplyvom situačných okolností sa neutralizujú, resp. intenzifikujú.

Zaujímavý príspevok o komunikačnom prístupe ku skúmaniu slangu publikuje J. Nekvapil (s. 195—205). Slang chápe dosť široko ako množinu nespisovných výrazových prostriedkov

charakteristických pre určitú sociálnu skupinu a/alebo sociálne prostredie, ktorými počas svojho života (obligatórne alebo fakultatívne) prechádza používateľ jazyka. Komunikáty tohto druhu predstavujú interferenciu rozličných typov slangov a variet.

Jeden z najrozsiahlejších, ale aj najoriginálnejších príspevkov — o postojoch a hodnotách k jazykovej kultúre — má F. Daneš (s. 206—245). Prináša kritický prehľad názorov na problematiku spisovnosti a jazykovej kultúry vo svete, poukazuje na bezprostredných pokračovateľov Pražskej školy na Západe (Garvin, Haugen), z funkčného hľadiska rozoberá základné otázky hodnotových súdov (ukazuje na význam teórie hodnôt pre lingvistiku) a uvažuje o ich objektívnej vedeckej platnosti. Zdôrazňuje dialektické napätie v normách (pružná stabilita, dynamická rovnováha, homeostáza). Dôležitá aj pre súčasnú situáciu v slovenčine je Danešova požiadavka, aby jazykovedci pôsobili na spoločnosť nielen prostredníctvom kodifikačnej činnosti, ale aj ovplyvňovaním „jazykovej verejnej mienky“ (s. 234).

V druhom príspevku z tohto tematického okruhu hovorí J. Kuchař (s. 246—256) o regulácii jazyka a o zásadnom význame Pražskej školy pre teóriu jazykovej kultúry. Rozhodujúci význam v regulačných aktivitách pripisuje kodifikácii, v českej jazykovej situácii pokladá napríklad vplyv spisovateľov na jazyk za nepodstatný (s. 249).

Ďalšie príspevky v zborníku sú orientované ešte špeciálnejšie. S. Kavka—J. Skácel (s. 257—273) informujú o výsledkoch výskumu jazykovej komunikácie vo výrobnom podniku. — J. Vachek (s. 274—286) si všima používanie osobných zámen v apelovej funkcii (dôsledkom je všobecne rozšírené automatické tykanie mladej generácie). — Problematikou historickej sociolingvistiky sa zaoberá I. Němec (s. 287—304). Ukazuje, ako sa v koncepcii a metodológii Staročeského slovníka odráža široké prepojenie vývoja jazyka a vývoja spoločnosti, ako v jazyku nachádzajú reflex zmeny vo výrobe, ľudských znalostiach, skúsenostiach, správaní, ďalej zmeny sociálnej štruktúry, duchovnej kultúry a pod. — P. Zima (s. 305—320) ukazuje na podstatné rozdiely medzi tradičným štúdiom jazyka (na základe písaných textov) a moderným prístupom na základe údajov získaných v dialógu od informantov.

Zborník uzatvára programová stať J. Kořenského nadpísaná jednoducho *Lingvistika — sociológia* (s. 321—341). Autor stručne skúma vzťah týchto vedných odborov vo vývinovom aspekte, zdôrazňuje, že okrem opisu jazyka ako systému sa čoraz širšie opisujú aj „úseky“ jeho fungovania. V rámci integrácie spoločenských vied na sociálno-antropologickom základe smeruje podľa neho vývoj u nás k integrácii vied o komunikácii prirodzeným jazykom.

Recenzovaná publikácia predstavuje českú sociolingvistiku ako bohato štruktúrovaný, dynamicky sa vyvíjajúci systém. Popri nadväznosti moderných metód na tradičné (či skôr „klasické“, keď máme na mysli Pražskú školu), sa zreteľne presadzuje aj nová metodológia, ktorú charakterizuje zvýšená intenzita v aplikovaní interdisciplinárnych prístupov a vo využívaní integračných možností. Dynamická interakcia komunikačných sfér, používateľov jazyka a variet národného jazyka si žiada jednotný konceptuálny aparát. V každom prípade ide o významný edičný čin (vrátane anglického prekladu usilujúceho sa o jednotnosť a modernosť terminov a pojmov), ktorý by nemal zostať osamotený.

J. Bosák

MONTGOMERY, M.: *AN INTRODUCTION TO LANGUAGE AND SOCIETY*. London and New York, Muthuen 1986. 211 s.

Publikácia vyšla v sérii *Studies in Communication* (jej redaktorom je John Fiske) a kladie si za cieľ interpretovať základné otázky komunikácie vo vzťahu k psychológii, sociológii, kritike, semiotike a lingvistike, a to jednak oboznámením čitateľa so súčasným stavom výskumu komunikácie, jednak poskytnutím metódy štúdia a analýzy materiálu, ktoré môže uplatniť vo vzťahu k vlastným zisteniam a skúsenostiam v tejto oblasti.

V posledných rokoch sa podľa autora venuje veľká pozornosť komunikácii z hľadiska najnovších výtvarných vedy a techniky, ale najstaršiemu spôsobu komunikácie, ktorý stále prevláda — každodennému jazyku — sa nevenuje dostatočná pozornosť. Pritom všetky nové médiá sú vlastne iba technickým predĺžením jestvujúcich foriem komunikácie. Hovorená reč zostáva jadrom komunikácie, je najfrekvencovanejším prejavom jazyka. Na základe obmedzeného počtu pravidiel nám jazyk umožňuje neobmedzenú variabilitu pri tvorení viet, pomocou ktorých máme možnosť vyjadriť nové a jedinečné. V diskusii o týchto základných otázkach jazyka sa autor opiera o Saussurove myšlienky. Vychádza z konštatovania, že jazyk a spoločnosť sú neoddeliteľné. Predmetom jeho knihy je skúmanie spôsobov, ktorými sa život jazyka „preplietá“ životom spoločnosti.

V prvých dvoch kapitolách sa opisuje proces, ktorým si dieťa osvojuje materinský jazyk. Autor najprv podáva prehľad doteraz známych poznatkov, tie však dopĺňa o pohľad na zaradovanie sa dieťaťa do spoločnosti a úlohu jazyka v tomto procese. Tým, že dieťa participuje v čoraz komplikovanejšom dialógu, si súčasne osvojuje hlavné typy vzťahov v spoločnosti.

Predmetom ďalšej kapitoly je regionálna stratifikácia jazyka. Autor skúma najmä vývin postojov k jednotlivým variantom anglického jazyka, otázku prestíže spisovného jazyka, zmeny postojov k dialektom v posledných rokoch. V nadväzujúcej štvrtej kapitole opisuje anglický jazyk v tej podobe, ako ho používajú prisťahovalci z bývalých britských kolónií; ukazuje, ako vznikajú hraničné formy jazyka (pidgin, creole) a akú funkciu majú v dnešnej britskej spoločnosti. Táto kapitola určite bude zaujímať prekladateľov, pretože kreolované formy angličtiny sa dnes bežne objavujú v krásnej literatúre. Používanie menej alebo viac kreolovaných foriem charakterizuje rôzne úlohy, ktoré jedinec v komunikácii prijíma.

V piatej kapitole autor hovorí o sociálnej úlohe slangu, zavádza preň nový termín „anti-jazyk“. V šiestej kapitole venuje pozornosť rôznym jemným odtienkom, ktoré jazyk vyjadruje vo vzťahu ku kontextu a situácii; ide tu o stylistické rozdiely z hľadiska reality, o ktorej sa hovorí, z hľadiska sociálnych vzťahov a média (hovorený a písaný jazyk).

V siedmej kapitole autor hovorí o jazyku vo vzťahu k sociálnej stratifikácii. Kriticky tu rozoberá teóriu Basila Bernsteina (*Class, Codes and Control*, Vol. 1. Theoretical Studies Towards a Sociology of language. London, Routledge and Kegan Paul 1980), na základe ktorej sa vyvodzovali idealistické tvrdenia o needukovateľnosti robotníckej triedy. Autor ukazuje, že jednotlivé sociálne varianty jazyka sa nevyhnutne nevyklučujú, že ani jeden nemožno hodnotiť ako lepší, a že používateľ nie je „v zajatí“ variantu, ktorý používa. Tento názor autor znova zdôrazňuje v ôsmej kapitole, ktorá je zhrnutím poznatkov o stratifikácii jazyka.

O jazyku v spoločenskom styku sa hovorí v predposlednej, deviatej kapitole. V tejto oblasti autor vidí množstvo odlišností v jednotlivých jazykových spoločenstvách; rozdiel je napríklad aj v tom, či v danej situácii hovoríme veľa alebo málo, či hneď prechádzame k podstate alebo sa k nej dostávame cez dlhú konverzáciu s funkciou akejkoľvek predohry a pod.

Posledná kapitola je venovaná výberu jazykových prostriedkov, ako tento výber môže formovať chápanie textu. Na príklade policajného zásahu proti štrajkujúcim robotníkom sa ukazuje, ako rozličné denníky výberom jazykových prostriedkov (napríklad aktívum — pasívum) získavajú čitateľa pre vec štrajkujúcich, alebo pre schvaľovanie policajného zásahu. Gramatickým prostriedkom v tejto oblasti sa doteraz prakticky nevenovala pozornosť, skúmali sa iba lexikálne prostriedky.

Pri celkovom pohľade na recenzovanú publikáciu možno povedať, že prináša viacero nových sociolingvistikých pohľadov, a to nielen v oblasti anglického jazyka, ale aj v širšom kontexte. Viaceré zistenia možno aplikovať aj na iné jazyky — sú podnetom na skúmanie paralelných javov. Publikácia určite pomôže prekladateľom z angličtiny, lebo odкрýva množstvo jemných jazykových prostriedkov vrátane tých, ktorými sa informácie zámerne prezentujú tak, aby ich interpretácia nezodpovedala verne skutočnosti. Autor jasne ukazuje, že tieto prostriedky skresľovania skutočnosti bežne využíva britská tlač.

Z ďalších pozitív publikácie treba vyzdvihnúť zacielenosť na formovanie vlastného pohľadu na

sociolingvistické otázky, a to systematickým predkladaním problémov na konci každej kapitoly: ich riešenie „školí“ čitateľa na sociolingvistický výskum.

M. Bázlik

KONFERENCIA O FUNKČNEJ LINGVISTIKE A DIALEKTIKE

V dňoch 23.— 25. marca 1988 sa v Domove vedeckých pracovníkov ČSAV v Libliciach uskutočnila konferencia *Funkčná lingvistika a dialektika*. Konferenciu pripravil Ústav pre jazyk český ČSAV a Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV. Zúčastnili sa na nej českí a slovenskí jazykovedci z akademických a vysokoškolských pracovísk. Programovou bola účasť predstaviteľov iných vedných odborov, pretože jednou z troch vytýčených tém bola problematika hodnotovej dialektiky interdisciplinárnych prístupov. V úvodnom tematickom okruhu sa prerokovali otázky spojené s formulovaním zásad marxistickej historiografie. Posledný tematický okruh bol zameraný na dynamiku jazykových systémov a jazykových opisov.

Riaditeľ ÚJČ ČSAV, akademik Jan Petr, v krátkom prihovore sformuloval očakávaný prínos konferencie z hľadiska súčasnej etapy rozvoja našej vedy. Poukázal aj na to, že jazykoveda si charakterom a rozsahom vytyčovaných a riešených úloh získava čoraz väčšiu autoritu v očiach širokej vedeckej verejnosti.

Po úvodnom prejave predniesol akademik J. Petr referát *K marxistickej koncepcii jazykovedy*. Uviedol, že označenie marxistická jazykoveda sa doteraz nechápe jednotne. Základným momentom určujúcim charakter jazykovedy ako vedy s ideologickým základom je jej prístup k filozofii, metóde a teórii jazyka. Z toho pramení aj fakt, že empiricky totožné javy nachádzajú rozličné vysvetlenie v rámci jednotlivých jazykovedných koncepcií. V závere príspevku predložil vo forme trinástich téz filozoficko-metodologické východiská marxistickej jazykovedy. V tézach sformuloval marxistický postoj k jazyku v jeho vzťahu k matérii, mysleniu, poznávacej činnosti a k spoločnosti. Konštatoval, že jazyk je objektívne jestvujúci jav, ktorý má vlastné formy existencie a je charakterizovaný postupným vývojom, v ktorom sa uplatňuje dialektický zákon zmeny kvantity na kvalitu, zložku nemateriálnu i materiálnu, z ktorých sa rýchlejšie vyvíja zložka nemateriálna. Z hľadiska potrieb komunikácie je určujúcou materiálna zložka.

Autor prvého komunikátu R. Krajčovič sa zaoberal dialektickým aspektom genetického opisu jazyka. Predpokladom tohto opisu je rekonštrukcia genetického východiska, ktorú možno uskutočňovať pomocou troch typov postupov: retrospektívnych, protospektívnych a prospektívnych. Ďalšou etapou opisu je skúmanie jazykových štruktúr po rozpade genetickej bázy. — N. Savickij v príspevku o jazykovej kreativite poukázal na niektoré momenty v postoji mladogramatikov a štrukturalistov, ktoré sa v historiografii jazykovedy menej zdôrazňujú, resp. sú menej známe. Široko ponímané analogické pravidlá a pojem úzu v prácach mladogramatikov sú inšpirujúce aj dnes. — P. Novák zdôraznil, že pod aplikáciu jazykovedy sa v ostatných desaťročiach rozumejú skoro výlučne technické aplikácie. Napriek tomu je presvedčený, že obdobie prestavby hospodárskeho mechanizmu otvára nové možnosti aj pre aplikácie humanitného charakteru. Prestavba sa prejavuje aj zmenami v komunikačných kanáloch, v záveroch diskusií, v spôsobe uvažovania a vyjadrovania.

P. Maydl sa zamýšľal nad tým, čo pozitívne priniesol psychologickým vedám príklon ku kognitívizmu. Na rozdiel od štruktúrnej psychológie, kognitívna psychológia je psychológia aktu, hľadá objektívne metódy, pomocou ktorých by mohla postihnúť neviditeľné dianie, psychologickú realitu. — Opierajúc sa o výsledky spolupráce s lingvistami, matematik Z. Hedrlín navrhol novú experimentálnu metódu zisťovania významu. Upozornil na to, že motivácia tohto experimentu nie je lingvistická. Ide o snahu vypracovať metódu, ktorá by umožnila dorozumievanie a porozume-

nie medzi pracovníkmi rôznych odborov, skúmajúcimi ten istý predmet. Tento prístup charakterizuje úsilie opísať dva principiálne odlišné spôsoby myslenia, ktoré boji pracovne nazvané myslením technickým (sekvenčným) a myslením humanitným. Modelovanie týchto mentálnych procesov sa robí metódou tzv. fokusačných sietí, ktoré mapujú, ako sa presúva pozornosť v rámci určitej situácie.

V komunikáte *Gnozeologické základy dynamiky opisu jazyka* sa J. Dolník opierať o niektoré výsledky kolektívnej monografie o teórii poznania a prácu V. Černíka o kategóriách materialistickej dialektiky. Vychádzajúc z tézy, že jazyk je predpokladom reči ako produktu, bude potrebné zamerať pozornosť na proces reprodukcie a rozšírenej reprodukcie základných podmienok fungovania jazyka. — H. Běličová poukázala na niektoré nosné práce z oblasti tvorenia slov (K. Buzássyová, E. S. Kubriaková), v ktorých sa úspešne využíva izomorfizmus s medzi vetnou štruktúrou a onomaziologickou štruktúrou. — K. Kamiš v príspevku *Biologická kompatibilita komunikačných systémov* vhodne upozornil na niektoré vzťahy medzi jazykovedou a biologickými vedami; skúmal, ako sa jednota triády recepcie funkcie — reč — hlasový prehovor javí z hľadiska práce centrálnej nervovej sústavy.

Na úvod druhého tematického okruhu Hodnotová dialektika interdisciplinárnych prístupov odznel referát J. Kořenského *Rozmery a podmienky interdisciplinarity jazykovedy v kontexte súčasných tendencií jej vývoja*. Referujúci upozornil na také dimenzie interdisciplinarity ako protiklad pasívneho prijímania a aktívneho ovplyvňovania, protiklad vied empiricko-objektových a vied operacionálneho typu (konštruujúcich objekt svojho skúmania teoretickými prostriedkami). Interdisciplinarity ruší protiklad týchto dvoch typov vied v dôsledku vzájomného ovplyvňovania sa v predmetovej a objektovej sfére ich výskumu. Dôležitú úlohu tu má aj fakt, že vedy empiricko-objektového typu prijímajú prostriedky formálneho aparátu logiky a matematiky. Otázku interdisciplinarity možno klásť iba na predpoklade jej homogenity. Iný spôsob kladenia otázky má inštitucionálnu povahu. Pri prvom spôsobe pôjde o také problémy ako diskretnosť vedy, otázka vzťahu k predmetu bádania, otázka vzájomných vzťahov teórií, metód a modelov. Pri druhom spôsobe kladenia otázky pôjde o problematiku plánovania inštitucionálnych foriem výskumu.

V rámci tohto okruhu J. Panevová poukázala na niektoré výsledky matematickej informatiky relevantné z hľadiska jazykovedy. Naznačila aj isté problémy významového zápisu viet z hľadiska zapájania/nezapájania mimojazykového kontextu. — S. Ondrejovič hovoril o statuse jazykovedy ako smerovacej vedy v rámci vied o človeku. Zhrnul niektoré pozitívne výsledky aplikácie teoretického a metodoplogického aparátu lingvistiky v spoločenských vedách. — J. Černý riešil otázku o počte a vzájomných vzťahoch hraničných disciplín jazykovedy. Upozornil na to, že viacero problémov patrí do oblastí výskumu dvoch-troch disciplín súčasne. — M. Čechová v príspevku o lingvistických a lingvodidaktických vzťahoch uvažovala o vymedzení pojmu pedolingvistika, ktorá má s lingvistikou spoločný predmet, ale poníma ho z iného uhla. Na príkladoch zo syntaxe ilustrovala tézu, že rôzne lingvistické teórie majú rôznu nosnosť z hľadiska vyučovania jazyka. — Z. Kufnerová hovorila o interdisciplinárnej povahe všeobecnej teórie prekladu, o zmenách, akými prechádzala teória prekladu v rozličných historických obdobiach. Načrtla aj schému vzťahov medzi prekladateľom, prekladovým textom a receptorom prekladu na pozadí ich vzťahov k originálnemu textu. — V. Straková zacielenila svoju pozornosť na logické operácie pri prekladaní textu. Zdôraznila, že pri prekladaní nejde o systémovú ekvivalenciu, ale o textovú ekvivalenciu, ktorá je navyše komplikovaná faktorom prijímateľa prekladu, ako aj geografickými a kultúrno-historickými dimenziami originálneho textu. Prekladateľ pri prechádzaní z orientačného čítania (z roviny textu) na rovinu operácií používa nasledujúce postupy: dosadenie ekvivalentu, výber z viacerých možností, pri ktorom treba aktivizovať asociačné zázemie, a naostatok operáciu kompenzácie. — J. Hlavsová, spoluautorka komunikátu *Interdisciplinárny pohľad na interakčnú zložku komunikácie*, poukázala na rozličné chápanie pojmu interakcia najmä v sociolingvistiky. Pristavila sa pri tzv. širokom a úzkom chápaní interakcie v jej súvislosti s takými pojmami, ako kontext, akcia

predpoklad, prostredie a pod. — P. Mareš upozornil na závažnosť lingvisticky orientovaného skúmania umeleckého textu pri postihovaní príznakov so všeobecnou platnosťou v protiklade k jedinečným príznakom. — A. Macurovú zaujala problematika semiotickej heterogenosti textov. Za aktuálnu úlohu textovej lingvistiky pokladá to, aké semiotické systémy (jazykové aj nejazykové) vystupujú v texte a akú tam plnia funkciu. — J. Zeman poukázal na osobitosti komunikácie skupiny Čechov žijúcich v slovenskom prostredí, najmä na vysokých školách vojenského typu.

Z technických príčin v tomto okruhu vystúpil J. Horecký. V príspevku *Obsah, forma a funkcie jazykových jednotiek* predložil náčrt štruktúry situačnej výpovede (znaku situácie). Na tomto príklade ilustroval vzájomnú spätosť obsahu a formy syntaktických jednotiek na rôznych rovinách danej hierarchickej štruktúry. Zdôraznil, že to, čo je z hľadiska najvyššieho stupňa (v hierarchickej štruktúre) formou, sa na nižších stupňoch prejavuje ako entita, ktorá má tiež obsah a formu. Miesto prvku je dané jeho funkciou v systéme.

Tretí tematický okruh Dynamika jazykových opisov a jazykových systémov otvorili spoločným referátom O. Leška — J. Nekvapil—O. Šoltys. Zamýšľali sa nad tým, ako určité myšlienkové schémy (paradigmy) modelovali jazykovedné teórie od čias nesystémového bádania cez lingvistickú komparatistiku, Schleicherovo chápanie jazyka ako organizmu cez mladogramatizmus s jeho psychologickým empirizmom k štrukturalizmu ako jeho metodologickej opozícii. Deskriptivistický operacionalizmus sa potom stal inšpiráciou pre Chomského generatívnu gramatiku, ktorá ukázala nové možnosti spolupráce s inými odborními. V tejto paradigme sa východiskovou jednotkou stala veta, odchádza sa od empirizmu, abstrahuje sa od teleologicko-normatívnych a sociologických aspektov používania jazyka. Generatívna gramatika sa vyvíjala v zložitom procese obrany proti kritike, a preto hľadala možnosti spolupráce s intenzionálnou sémantikou. Generativisti nedokázali vysvetliť **podstatu** jazyka ako intersubjektívneho útvaru. V lingvistike sa rozvíja kognitívna paradigma spojená s tzv. procedurálnou sémantikou, orientovanou na modelovanie psychických procesov pri generovaní textov na základe postulovanej podobnosti s počítačovým programom. Záver referátu predstavuje krátka charakteristika koncepcie H. Lieba, nazvaná jej autorom integračná lingvistika. *Koncepcia* hlása návrat k experimentálnym objektom, nekognitivistickému mentalizmu a štruktúrnemu funkcionalizmu.

Systém špecifikácií subjektu s ohľadom na základný postulovaný protiklad aktívnosť — neaktívnosť predstavila E. Tibenská. — R. Brabcová sa zamýšľala nad problémom prepínania jazykového kódu na osi spisovnosť/nespisovnosť v závislosti od sociálneho postavenia hovoriaceho subjektu. Konštatovala nedostatočnú znalosť kodifikovanej podoby jazyka u jeho profesionálnych používateľov. — I. Vasiliev sa pristavil pri otázke vzťahu jazyka a kultúry. Aj keď tieto javy nie sú z hľadiska ich štruktúracie izomorfné, určité kultúrne fenomény sa premietajú do slovníka aj do gramatiky jazykov. — J. Hoffmannová v komunikáte *Dynamika predpokladov rečovej komunikácie* sa podujala predstaviť sv systémovej podobe zložky konceptu komunikatívnej kompetencie. Pri dynamickom modelovaní kompetencie treba brať do úvahy jestvovanie dialektizovaného vzťahu medzi zložkou predpokladovou a zložkou realizačnou. — J. Štédrová sa zaoberala problematikou pôsobenia výkladového textu ako stredného článku medzi členmi komunikačnej situácie typu žiak — učiteľ.

Nad problémom jazykového tabu realizovaného v polohe tzv. semikomunikácie (striedavého používania dvoch jazykov) v konkrétnej situácii česko-slovenského bilingvizmu sa zamýšľala V. Budovičová. — F. Daneš v príspevku *Statický a dynamický pohľad na text* navrhuje nazerať na text ako na dynamickú štruktúru, o čom svedčí postavenie komunikátu v procese interpretácie alebo reprodukcie. Pri interpretácii textu treba rozlišovať sám text (hierarchické vzťahy medzi zvukovým, sémantickým a pragmatickým komponentom) a mentálne procesy, ktoré prebiehajú paralelne v rôznych rovinách, navzájom medzi sebou reagujú a sú citlivé na kontext. — J. Filipec konštatoval, že orientácia lingvistiky na komunikačné aspekty oživuje záujem o jazy-

kovednú štylistiku. Ide najmä o charakteristiky štylistických rovín, o ktoré je potrebné doplniť opisy gramatického a lexikálneho systému. Pojem štylovej vrstvy je nevyhnutné prehĺbiť okrem iného aj na základe siete viacerých opozícií.

Na úvod piateho poldňa konferencie odznel príspevok J. Kráííka o dynamickom aspekte v matematických modeloch jazyka. — I. Nebeská sa zamerala na niektoré otázky organizácie predpokladaných štruktúr. Po týchto dvoch komunikátoch nasledoval blok príspevkov venovaných syntaktickej problematike: o vývine opisu textovej syntaxe (E. Bajžíková), o opise syntaktickej normy (F. Štícha), o dynamike syntaktických opisov (O. Müllerová), o dialektike jazykovej dynamiky a statiky vo funkčnej syntaxi (A. Svoboda).

Posledných päť príspevkov bolo zacielených na dynamické javy v slovnej zásobe a problematiku ich adekvátnych lexikologických opisov. A. Jarošová poukázala na niektoré aspekty polysémie slovesnej lexémy. — V. Vlčková sa pristavila pri otázke tvorenia multiverbálnych spojení. Za najvýraznejšie tendencie v tejto oblasti považuje tendenciu nominalizačnú, intelektualizačnú a diferenciacnú. — O. Martincová hovorila o tvorení motivovaných slov so zreteľom na dialektiku a dynamiku motivačných vzťahov. Medziiným ju zaujala otázka, či sa pôvodne motivované cudzie výrazy stávajú nemotivovanými na domácej pôde a ako sa u nich znovuvytvára motivovanosť. — M. Knappová sa zamýšľala nad dialektikou a dynamikou propriálnych systémov.

Nebyva v našich pomeroch zvykom, aby zborník z konferencie vyšiel po pol roku od jej konania. V tomto prípade sa tak stalo zásluhou Ústavu pre jazyk český ČSAV, ktorý materiály z konferencie vydal pod rovnomeným názvom *Funkční lingvistika a dialektika* v rámci svojej internej, metodologicky podnetnej edície *Linguistica* (XVII/1 222 s.; XVII/2 248 s.). Editori zborníka J. Nekvapil a O. Šoltys zvolili celistvejšiu štruktúru v usporiadaní príspevkov, ako sme ju načrtli v našej správe, pričom uverejňujú príspevky aj tých autorov, ktorí sa nemohli na konferencii zúčastniť. Zborník takto v aktuálnej podobe predstavuje metodologické smerovanie v československej lingvistiky, opierajúce sa tak o domáce zdroje, ako aj o svetové trendy súčasného rozvoja vedy.

A. Jarošová

SEMINÁR O PLÁNOVÝCH JAZYKOCH

V dňoch 20.—23. mája 1987 sa v Tatranskej Lomnici konal interlingvistický seminár, ktorého ústrednou témou boli spoločensko-politické a lingvistické aspekty medzinárodnej jazykovej komunikácie. Seminár zorganizoval Slovenský esperantský zväz a Český esperantský zväz a cieľom rokovania bolo informovať lingvistov o problémoch interlingvistiky z teoretického hľadiska, podniknúť širší okruh jazykovedcov spracúvať interlingvistické témy a prispieť k rozvoju interlingvistiky v ČSSR.

Seminár, na ktorom sa zúčastnilo 30 jazykovedcov a pracovníkov z oblasti technických a spoločenských vied z ČSSR, NDR, PER a MER, otvoril predseda Slovenského esperantského zväzu V. Němec a predseda Českého esperantského zväzu V. Kočvara. Náplň seminára tvorili príspevky týkajúce sa jazykovopolitických tendencií vo vývine medzinárodnej jazykovej komunikácie, kritérií pojmu medzinárodný jazyk, vnútrojazykových predpokladov medzinárodného jazyka, vzťahu medzi jazykovým plánovaním v etnických a plánových jazykoch, extralingvistických faktorov uplatnenia plánových jazykov i otázok esperanta ako komunikačného prostriedku.

Ústredný referát *O predmete a súčasnom stave interlingvistických výskumov* predniesol D. Blanke (NDR). Zaoberal sa v ňom rastúcimi potrebami v optimalizácii medzinárodnej jazykovej komunikácie a zameral sa na lingvistické, politické, ekonomické, informačno-technické, psychologické, technologické a právne aspekty interlingvistiky a plánových jazykov. — Požiadavkou jednoty v odbornom štýle sa zaoberal J. Horecký (*Vzťah jazyka a jazykového spoločenstva v etnických a plánových jazykoch*). Zároveň poukázal na tendenciu výberu a rozhodovania o tom,

ktoré z javov a výrazových prostriedkov bežných v jednotlivých jazykových spoločnostiach etnických jazykov možno, resp. treba vybrať pre plánový jazyk. — T. Ejsmont (PLR) sa v referáte *Nový medzinárodný jazykový poriadok* zaoberal otázkami teórie medzinárodnej komunikácie. Vyzdvihol najmä potrebu spoznávať súčasnú jazykovú situáciu vo svete, odhaľovať minulé a súčasné procesy a vývinové tendencie v medzinárodnej jazykovej situácii; zameral sa i na vypracovanie optimálneho modelu medzinárodnej jazykovej komunikácie na základe prognostických výskumov, v ktorých by hlavným kritériom boli objektívne vývinové potreby ľudstva ako celku. — S. Heřman (*Jazykový konštrukt pro společnou komunikaci*) analyzoval ontogenetický, semiotický, sociálno-kultúrny a lingvistický aspekt jazykového plánovania a jeho vzťah k etnickým jazykom. — Konkrétne využitie plánových jazykov v praxi bolo predmetom príspevku *Jazykové problémy na mezinárodních vědeckých setkáních a Využití mezinárodního jazyka ve vědě a technice V. Novobilského*. Vyzdvihol v nich pozitívny vplyv, ktorý by sa prejavil nielen v zefektívnení odbornej práce na medzinárodnej úrovni, ale aj pri odstraňovaní jazykových prekážok, ktoré vznikajú pri voľbe jedného rokovacieho jazyka a simultánneho prekladu.

Súčasnou prednáškou P. Sgalla a K. Olivu *Strojový překlad a převodní jazyk* bol krátky prehľad koncepcie strojového prekladu a jeho najznámejších systémov. Sústredili sa najmä na otázky anglicko-českého strojového prekladu pojmov z oblasti mikroelektroniky a vodných čerpadiel a česko-ruského strojového prekladu manuálov operačných systémov. — J. Pospíšil (*Využití esperanta v informačních počítačových systémech*) sa zameral na interlingvistický prístup v oblasti strojového prekladu, pretože aj v tejto oblasti sa okrem primárneho a transferového prístupu ukazuje potreba normalizovať napr. počítačové klávesnice a textové banky údajov. — Prípustnou a neprípustnou variantnosťou výrazových prostriedkov so zameraním na segmentálnu a suprasegmentálnu oblasť sa zaoberal S. Ondrejovič (*Prozodické vlastnosti vo fungování mezinárodních etnických a plánových jazykov*). Vychádzal pritom z toho, že ľudský jazyk je v prozodickej oblasti univerzálnejší než v oblasti segmentálnych vlastností.

Časť príspevkov, ktoré odzneli na seminári, venovali autori aj medzinárodnému plánovému jazyku — esperantu. Normovanie terminológie v oblasti jazykového plánovania bolo predmetom príspevku *Korene plánových jazykov mezinárodního normovania terminologie a ich spätný vplyv na esperanto* W. Blankeovej (NDR). — Otázkou gramatickej stavby, slovtvorných princípov a medzinárodnej lexiky i dosahom esperanta na optimalizáciu medzinárodnej komunikácie sa zaoberal V. Skalička (*Esperanto jako pomocný jazyk*). — E. Spitz (*Klasifikace morfémů v esperantu a v etnických jazycích*) sa zameral na funkciu relevantných semém a derivatém modifikujúcich slovný základ. — J. Mistrík (*Esperanto a paralingvistika*) sa zaoberal vzťahom verbálnych a neverbálnych prostriedkov jazykovej komunikácie a prenosom paralingvistických prvkov z etnických jazykov do plánových jazykových systémov. Zdôraznil, že v plánových jazykoch sa všetky prvky komunikácie majú vyjadriť verbálnymi prostriedkami a špecifické paralingvistické systémy etnických jazykov sa majú v nich potláčať. — E. D. Krause z NDR (*Vývin lexiky esperanta a jeho říadeníe*) poukázal na rozbor slovtvorných princípov esperanta, lexiku mimoeurópskych jazykov, ktorá tvorí súčasť základného slovného fondu esperanta, analyzoval vzťahy potrebných, nadbytočných a diskutabilných neologizmov a upozornil aj na lexikografické „defekty“, ktoré sa vyskytujú v esperante. V druhom príspevku *Porovnanie systému afixov esperanta a indonézskeho jazyka bahasa indonesia* poukázal na paralely slovtvorných štruktúr oboch jazykov. — Problematike vedomého vplyvu človeka na jazyk a plánovým jazykom so zameraním na esperanto sa venoval I. Szerdahelyi (MLR). — Otázky slovnej zásoby esperanta, jeho priamočiarej gramatickej stavby a odvodzovacích princípov a esperanto ako „jazyk o jazyku“ analyzoval P. Žigo (*Meta-jazyková funkcia esperanta*). Okrem základných problémov plánových jazykov v oblasti zvukovej roviny, primárnych a sekundárnych gramatických kategórií a syntaxe vyzdvihol aj nedostatok jazykovednej literatúry o esperante, ako aj chýbajúci prehľad základnej esperantologickej terminológie. — S. Utěšený (*K perspektívám jednotného celosvětového zeměpisného názvosloví v espe-*

rantu) sa zaoberal vzťahom štandardizácie geografických názvov v doterajších kartografických publikáciách vydaných v esperante.

Interlingvistický seminár o plánových jazykoch sa vyznačoval bohatosťou tém a konal sa v priateľskom a tvorivom duchu. Účastníci nadobudli na rokovaní množstvo podnetov do ďalšej práce v oblasti interlingvistiky, všeobecnej jazykovedy a esperantológie. Internacionálne fórum a interdisciplinárny charakter seminára prispeli k obohateniu poznatkov o plánových jazykoch a podnietili účastníkov seminára orientovať sa vo vedeckom výskume nielen na oblasť interlingvistiky, ale prostredníctvom nej motivovať aj nové aspekty výskumu etnických jazykov. Okrem pracovnej časti seminára bola jeho významnou súčasťou i výstava literatúry a periodík s interlingvistickou a esperantologickou orientáciou. Kultúrnu zložku seminára vhodne doplnila exkurzia do Chránenej krajiny oblasti Pieniny.

Záslužným činom organizátorov seminára bolo aj neobyčajne rýchle publikovanie prednesených príspevkov v zborníku *Problémy interlingvistiky* (Red. S. Košecký, Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV — Slovenský esperantský zväz — Český esperantský zväz 1987. 187 s.). Zborník je určený vedeckým pracovníkom, vysokoškolským filologickým pracoviskám a širokému okruhu záujemcov o interlingvistickú problematiku. V úvode sa v koncentrovanej podobe uvádzajú základné ciele seminára, analyzujú sa problémy interlingvistiky a jej vzťah k všeobecnej jazykovede. Ťažiskovú náplň zborníka tvoria príspevky, ktoré odzneli na seminári. Základný text (21 príspevkov) dáva možnosť oboznámiť sa so základnou problematikou interlingvistiky širšiemu okruhu lingvistov a nefilológov. Samotné rokovanie seminára ukázalo, že záujem o tento druh jazykovedných výskumov vzrastá najmä tam, kde okrem základných problémov nefilologických odborov — chémie, kybernetiky, strojnictva, letectva a pod. — vystupuje do popredia aj otázka vzájomnej komunikácie na medzinárodnej úrovni. Širšiu publicitu nadobúda zborník aj tým, že popri základných textoch publikovaných v slovenčine a češtine sa za každým z nich uvádza resumé v esperante.

Interlingvistický seminár a rýchle publikovanie základných textov, ktoré na ňom odzneli, zaiste prispieje k zvýšeniu záujmu o tento druh výskumu v oblasti jazykovedy a podnieti lingvistov a nefilológov spracúvať jednotlivé otázky z oblasti rozširujúcej sa medzinárodnej komunikácie.

P. Žigo

III. MEDZINÁRODNÝ KONGRES EURÓPSKEJ LEXIKOGRAFICKEJ ASOCIÁCIE

V dňoch 4.—9. septembra 1988 sa konal v Budapešti medzinárodný kongres Európskej lexikografickej asociácie (EURALEX). Po Exeteri (1983) a Zürichu (1986) to bol tretí kongres tejto asociácie, ktorá sa usiluje o spoluprácu v oblasti lexikografickej teórie a praxe, o výmenu informácií vo všetkých zložkách týkajúcich sa prípravy a vydávania lexikografických diel.

Tematika kongresu bola zameraná na oblasť jednojazyčnej a dvojazyčnej lexikografie, terminografie, počítačnej lexikografie, umelého prekladu a frazeografie. Na plenárnych zasadnutiach sa rokovalo o problematike vzťahu lexiky a gramatiky v slovníku, o používaní slovníkov a slovníkovej praxi, o tzv. učebnej lexikografii, ako aj o lexikografii „malých“, resp. menej rozšírených jazykov. Témou jedného z plenárnych zasadnutí bol aj prehľad a analýza vedeckých lexikografických konferencií v Európe za uplynulé štvrtstoročie.

Problematika jednojazyčnej lexikografie bola zameraná na otázky aplikácie lingvistických teórií v lexikografii, ďalej na otázky extralingvistických a encyklopedických informácií v slovníku, na možnosti integrovaného opisu lexiky a syntaxe v slovníku. Z čiastkových problémov boli zaujímavé úvahy o exemplifikácii a sémantizácii v slovníku, o kolokačných vzťahoch v lexike a ich odraze v slovníku, o hierarchických vzťahoch v lexike a ich aplikácii v slovníku, o problematike derivácie

a slovtvorby, otázkach neologizmov, ako aj o stúpajúcom záujme lexikografov o tzv. funkčné slová a výrazy.

Ústrednou témou dvojjazyčnej lexikografie bola problematika ekvivalentnosti v oblasti lexiky a idiomatiky a hľadanie ciest na ďalšie zdokonaľovanie opisu sémantických, gramatických, ale aj kultúrno-spoločenských a vlastivedných informácií o konfrontovaných jazykoch. Veľká pozornosť sa v tejto sekcii venovala učebným, resp. školským dvojjazyčným slovníkom. Tu aj najčastejšie zaznievala požiadavka rozvíjať v teórii tzv. kritiku lexikografie.

Podobne veľký priestor pripadol aj komputačnej lexikografii. Referovalo sa jednak o práci na súčasných projektoch, o nových možnostiach automatizácie lexikografických prác, a to nielen pokiaľ ide o budovanie monolingválnych a bilingválnych databáň, ale už aj o niektorých metódach zostavovania slovníkových hesiel najmä v oblasti technických slovníkov. Trend k lexikalizácii gramatických teórií vedie späťne v oblasti komputačnej lexikografie k zvýšenému záujmu o problematiku gramatických informácií v slovníku a ukazuje sa, že exaktný opis gramatických vlastností slov otvára nové cesty pre rozvoj komputačnej lexikografie. Okrem toho boli na kongrese predstavené aj niektoré technické novinky, ktoré vďaka väčšej kapacite dovoľujú zaznamenávať oveľa viac informácií pri čoraz väčších lexikálnych korpusoch.

Úroveň a obsah referátov na kongrese ukázali, že aj naše lexikografické diela a súčasné rozpracúvané projekty sú porovnateľné s európskou špičkou — hoci vznikajú v neporovnateľných podmienkach —, ba v niečom sú aj výnimočné (napr. šesťväzkový *Veľký slovensko-ruský slovník*). Bratislavská lexikografická škola má čím prispieť do medzinárodnej diskusie o problematike jednojazyčnej a dvojjazyčnej lexikografie. Úplne nedostatočná je však vzájomná informovanosť o teoretických a praktických otázkach spracúvania slovníkov. Z tohto hľadiska treba vysoko oceniť mimoriadnu aktivitu tejto asociácie, lebo vďaka usporiadaniu tretieho kongresu v Budapešti sa dostala viac do povedomia odborníkov zo socialistických krajín a nadviazali sa užitočné kontakty, ktoré by mohli odstrániť mnohé medzery vo vzájomnej informovanosti.

Nápadná bola na kongrese pozornosť, akú výskumné inštitúcie a vydavateľstvá venujú vydávaniu slovníkov. Investujú sa tu veľké prostriedky najmä do technického vybavenia a budujú sa špecializované centrá na skúmanie teoretických problémov lexikografie. Pre našu prácu vyplýva ponaučenie, že efektívne je len sústredenie síl a prostriedkov do jednej inštitúcie. Takto by bolo možné nielen urýchliť prácu na slovníkoch, ale aj odstrániť existujúce disproporcie v slovníkovej produkcii, ktorú treba v celej šírke dostať na modernú profesionálnu úroveň.

P. Ďurčo

Семинар по плановым языкам. П. Жиго	101
III-ый международный конгресс Европейской лексикографической ассоциации. П. Дюрчо	103

CONTENT

Viktor Krupa: Conceptual distance and effectiveness of the metaphor	3
Mirek Čejka: Wish and desire as intentional states and speech act	10
Eva Tibenská: A causative constructions from the point of view of the semantic structure	21
Peter Ďurčo: Motivatedness of the phraseological units and typology of its equivalents	33

Discussion

Juraj Dolník: Language as a concrete system	42
Jozef Piaček: Self-reflective factor of research of language	51

Review articles

Juraj Šikra: Communicative and sociolinguistic research in the GDR	57
--	----

Reports and reviews

To the 50 th birthday of doc. Ján Sabol. By J. Horecký.	66
Bibliography of the writings of doc. Ján Sabol for the period 1958—1987. By L. Dvonč	68
Anniversary of doc. Viera Budovičová. By J. Horecký	84
To the 60 th birthday of dr. Jana Dvončová. By P. Žigo	86
Bibliography of the writings of Jana Dvončová for the period 1978—1988. By L. Dvonč	87
Burica, M.: Dialectic and structure. By J. Horecký	88
Functionalism in linguistics. By J. Nekvapil	91
Reader in Czech sociolinguistics. By J. Bosák	94
Montgomery, M.: An introduction to language and society. By M. Bázlik	96
Conference Functional linguistics and dialectic. By A. Jarošová	98
Seminary on the planned languages. By P. Žigo	101
III th international congress of the European Association for Lexicography. By P. Ďurčo	103

18

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ludovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník 40, 1989, 1

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor PhDr. Ján Bosák, CSc.

Tajomníčka redakcie PhDr. Katarína Hegerová

Redakčná rada:

PhDr. Ján Bosák, CSc., PhDr. Klára Buzássyová, CSc., doc. PhDr. Juraj Dolník, CSc., prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., člen korešpondent SAV Ján Kačala, prof. PhDr. Rudolf Krajčovič, DrSc., doc. PhDr. Abel Král, DrSc., PhDr. Viktor Krupa, DrSc., prof. PhDr. Jozef Mistrík, DrSc., PhDr. Slavó Ondrejovič, CSc., PhDr. Štefan Peciar, CSc., PhDr. Ivor Ripka, CSc., prof. PhDr. Jozef Ružička, DrSc., doc. PhDr. Ján Sabol, CSc., doc. PhDr. Ella Sekaninová, DrSc.

Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Nálepková 26

Technická redaktorka: Denisa Dubravská

Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače. Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 3401 08, D-8000 München 34, West Germany

Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé číslo Kčs 15,—
Tlač: Západoslovenské tlačiarne, n. p., závod Svornosť, Bratislava

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1989